SAYI 45 İKİNCİTEŞRİN 1936 CİLT VIII

ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

DİREKTÖR: M. FUAD KÖPRÜLÜ

İÇİNDEKİLER

AYDA BİR ÇIKAR SAYISI 25 KURUŞ

HALKEVLERİ DERGİLERİ

Taşpınar *(Afyon)* aylık, Altın Yaprak *(Bafra)* aylık, Kaynak *(Balıkesir)* aylık, Devrimin Sesi *(Bilecik)* aylık, Türkün *(Bursa)* üç ayda bir, Altı Ok *(Edirne)* aylık, Altan *(Elâziz)* aylık, Halkevi *(Eskişehir)* aylık, Aksu *(Giresun)* aylık, Yeni Türk *(Eminönü)* aylık, Halk Bilgisi Haberleri *(Eminyönü)* aylık, Ün *(Isparta)* aylık, Fikirler *(İzmir)* on beş günde bir, Doğuş *(Kars)* aylık, Ilgaz *(Kastamonu)* aylık, Batı Yolu *(Kırklareli)* aylık, Yeni Doğuş *(Manisa)* aylık, Akpınar *(Niğde)* aylık, 19 Mayıs *(Samsun)* aylık, Dıranaz *(Sinop)* aylık, Ortayayla *(Sivas)* aylık.

BALKANLAR VE TÜRKLÜK

Bu yaz Balkanlarda geniş bir etüd seyahati yapan *Yaşar Nabi*, tetkiklerini 256 sayfa tutan bir kitapta toplamıştır. Fiyatı 100 kuruştur.

FRANSA'DA KÜLTÜR İŞLERİ

Fransız maarif teşkilâtı, programları, bütcesi, her tahsil zümresine aid istatistik ve fotografileri ihtiva eden bu eser; maarif işleri ile çok yakından ilgili ve bu mevzuda salâhiyetli olan Hasan Âli Yücel tarafından yazılmıştır. Okurlarımıza hararetle tavsiye ederiz.

Sayı : 45 İkinciteşrin 1936 Cit : VIII

ÜLKÜ
HALKEVLERİ DERGİSİ

Direktör : M. FUAD KÖPRÜLÜ

ATATÜRK'ÜN NUTUKLARI

Büyük Millet Meclisi beşinci devre ikinci içtima yılının açılışı münasebetile

Sayın Millet Vekilleri;

Sizi, sevgi ve saygılarımla selâmlayarak, beşinci devrenin ikinci senesini açıyorum.

Derhal, söylemeliyim ki, bu seneki çalışmalarınızın da, memleket ve millet işlerinde, yeni iyilikler ve ilerlemeler yapacağına kaniim.

Geçen yıl, Türk milleti, huzur ve sükûn içinde, millî ve insanî ülküye aşk ile koşan kuvvetli ve çalışkan bir varlık gösteriyordu.

İdarede ve Adliyede yeni kanunların ve yeni teşkilâtın vatandaşı sevindiren neticeleri görülüyordu.

Ekonominin her sahasında ve memleketin hertarafında, Türkler kendilerine ve Devletlerine tam bir güven içinde çalışıyorlardı.

Cümhuriyet, yeni ve sağlam esaslariyle, Türk milletini emin ve metin bir istikbal yoluna koyduğu kadar, asıl, fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibariyle, büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi olmuştur. Seneler geçtikçe, millî ideal verimleri, güvenle çalışmakta, ilerleme hevesinde, millî birlik ve millî irade şeklinde, daha iyi gözlere çarpmaktadır. Bu, bizim için çok önemlidir; çünkü, biz, esasen millî mevcudiyetin temelini, millî şuurda ve millî birlikte görmekteyiz.

Halk ile Hükûmet arasındaki yakınlık ve beraber çalışma gayreti, ayrıca memnuniyeti mucib bir seviyededir. Bu hususta partimizin feyizli önderliğini ehemmiyetle kaydetmek isterim.

İdarî veya ekonomik tedbirlerin iyi tatbiki ve tatbik neticelerinin iyi anlaşılması için, halkın hükûmete yardım etmek hevesi iftihar olunacak bir tezahürdür. Bu ruhî vaziyet, Türk milletini ilerletmek ve Türk vatanını imar etmek için, çok verimli ve çok esaslı bir âmildir.

Devleti ve Hükûmeti kendi malı ve koruyucusu tanımak, bir millet için büyük nimet ve mazhariyettir. Türk milleti bu neticeye Cümhuriyette varmış ve hersene bunun artan semerelerini görmüş ve göstermiştir. Milletimizin, maddî ve manevî huzuruna, herşeyden fazla ehemmiyet verişimizin, nekadar yerinde olduğu anlaşılıyor.

Arkadaşlar;

İlk tahsilin yayılması için, sade ve pratik tedbirler almak yolundayız. İlk tahsilde hedefimiz bunun umumî olmasını bir ân evvel tahakkuk ettirmektir. Bu neticeye varmak, ancak, fasılasız tedbir almakla ve onu metodik tatbikle mümkün olabilir. Milletin başlıca bir işi olarak, bu mevzuda ısrar etmeyi lüzumlu görüyorum. Sanat ve teknik mekteplerine rağbet artmıştır. Bunu sevinçle söylerken, hertürlü teşviki arttırmak lâzım olduğunu da ilâve etmek isterim.

Yüksek tahsil için, Ankara Üniversitesini tesis etmek yolunda, Tıb Fakültesine de başlıyarak, yeni ve en külfetli hamlenin atılmasını dilerim.

Güzel sanatlara da alâkanızı yeniden canlandırmak isterim.

Ankara'da bir Konservatuvar ve bir Temsil Akademisi kurulmakta olmasını zikretmek, benim için bir hazdır.

Güzel Sanatların her şubesi için, Kamutayın göstereceği alâka ve emek, milletin insanî ve medenî hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için, çok tesirlidir.

Başlarında kıymetli Maarif Vekilimiz bulunan, Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumunun, hergün yeni hakikat ufukları açan, ciddî ve devamlı mesaisini takdirle yadetmek isterim. Bu iki ulusal kurumun, tarihimizin ve dilimizin, karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründeki analıklarını, reddolunmaz ilmî belgelerle ortaya koydukça yalnız Türk milleti için değil, ve fakat bütün ilim âlemi için, dikkat ve intibahı çeken, kutsal bir vazife yapmakta olduklarını emniyetle söyliyebilirim. Tarih Kurumunun Alacahüyükte yaptığı kazılar neticesinde

meydana çıkardığı, beş bin beş yüz senelik maddî Türk tarih belgeleri, cihan kültür tarihini yeni baştan tetkik ve tamik ettirecek mahiyettedir. Birçok Avrupalı âlimlerin iştirâkile toplanan, son Dil Kurultayının ışıklı neticelerini bizzat görmüş olmakla çok mutluyum. Bu ulusal kurumların az zaman içinde, ulusal akademiler halini almasını temenni ederim. Bunun için, çalışkan Tarih ve Dil âlimlerimizin, dünya ilim âlemince tanınacak, orijinal eserlerini görmekle bahtiyar olmamızı dilerim.

Sayın arkadaşlar;

Ana vatana yeni kavuşan göçmen vatandaşlarımızın iskânı başlıca işlerimizdendir. Göçmenleri iyi yerleştirmek ve süratle üretmen kılmak için, onları kâfi derecede techiz etmeğe çalışıyoruz. Aldığımız neticeler ümit vericidir. Bu millî meseleye, tahsis edebildiğimiz vesait derecesinde, fakat ara vermeksizin devam edeceğiz.

Demiryolu inşası programına devam ediyoruz. Buna muvazi olarak, yol ve köprü inşaatına, daha fazla vesait tahsis edebilmek, arzuya şayandır. Herhalde su işleri için verilen vesaiti arttırmaya lüzum vardır. Şimdiye kadar muhtelif yerlerde yapılmış ve yapılmakta olan ufak büyük su işleri, çok teşvik edici neticeler vermektedir. Kamutayın, su işleri için yeni imkânlar aramasını lüzumlu görmekteyim.

Telefon şebekesi memleket içinde bir program dahilinde genişlemektedir. Bu faaliyeti takdir ve teşvik etmek isterim. Yakın bir zamanda iyi bir radyo merkezine nail olacağımızı umarım.

Ticarî hava nakliyesi işlerinin emniyetli, intizamlı devamını ve genişlemesini ise, çok önemli tutmaktayım.

Sayın Vekiller;

Ekonomi sahalarında millî faaliyetimizin artmasından ve genişlemesinden sevinç duymaktayız. Cümhuriyetin ekonomik tedbirleri her sahada feyizli semereler vermektedir.

Ziraatta kalkınmayı kolay ve çabuk yapmak için şartlar, çok ilerlemiş ve hazırlanmıştır. Yeni usulde ve yeni makineler kullanmakta, iyi teşkilâtla yapılacak yardımların süratle semere vereceğini görüyoruz. Kooperatif teşkilâtı heryerde sevilmiştir.

Kredi ve satış için olduğu kadar, istihsal vasıtalarını öğretip kullandırmak için de, kooperatiften istifadeyi mümkün görüyoruz.

Ziraatta hastalıklar ile mücadele işine daha çok ehemmiyet vermek lâzımdır.

Toprak kanununun bir neticeye varmasını Kamutayın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması, behemehal lâzımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır. Bundan fazla olarak, büyük araziyi modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihsal temin edilmesini teşvik etmek isteriz.

Ticaret münasebetlerimiz bu sene daha genişlemiştir. Karşılıklı genişlik ve kolaylık, takib ettiğimiz esastır. İhracatımızın kolaylaştırıldığı yerde ithalâtın artmasından sakınmıyoruz, bu ithalâtı arttırmak ve kolaylaştırmağa çalışıyoruz. Bu dürüst politika üç senedenberi ticaretimiz hacmini muntazaman arttırmıştır.

Endüstri programının tatbiki, ciddi olarak devam ediyor. Her yeni endüstri eseri, muhitine refah ve medeniyet, ve bütün memlekete haz ve kuvvet vermektedir. İkinci programın hazırlıkları şevk ile ilerlemektedir.

Maden işletilmesi inkişaf halindedir. Madenlerimiz bizim başlıca bir döviz kaynağımız olduğu için de, yüksek dikkatinizi celbe değerlidir.

Artvin civarında bakır madenlerinden birinin işlemeğe başlamasından memnun olduk. Ergani bakır madeninin işlemeğe başlamasını, memleket için mühim bir fayda telâkki ediyoruz. Yine memleket için pek ehemmiyetli bulduğumuz diğer mesele, kömür havzasının rasyonel olarak işlemesidir. Üzerinde bulunduğumuz tedbirlerin süratle netice vermesini temenni ederim.

Deniz ve deniz mahsulleri ticaret ve endüstrisi önemli bir mevzuumuzdur.

Ticaret filomuzu yenilemek ve arttırmak teşebbüsünü memnun olarak kaydediyoruz. Limanlarımızda kâfi teşkilât yapılması, umumî mağazalar ve antrepolar bulundurulması mukarrerdir.

İş Kanununun tatbiki için icabeden teşkilâtın kurulması lâzımdır. Ayrıca deniz ve ziraat işçileri için de, yeni kanunlar hazırlanmalıdır.

Küçük kredi mevzuunun ehemmiyetle ele alınmasını, Büyük Meclisin dikkatine arzederim.

Bu sene, Ziraat Bankasının yeni kanun lâyihası, çalışma mevzularınız arasında olacaktır.

Bankaları ve kredi tevziini inzibata alan, kooperatifleri ku - ran ve genişleten kanunlarımızdan sonra, bu yeni eserleriniz mem leketin kredi hayatında verimli olacaktır.

Maliyemiz, memnun olacağınız surette, müsbet ve verimli vaziyettedir. Muvazeneye hususî ehemmiyet veren Büyük Meclis, hersene varidatı fazlası ile temin etmeğe muvaffak olmaktadır. Bu sene de tahminlerin tahakkuk edeceğine emniyet edebiliriz.

Hayatı ucuzlatmak icabettikçe, vergileri indirmek siyasetine devam edeceğiz. Tuz, şeker, çimento, sayım vergilerinde iki sene içinde yaptığımız cesurâne indirmeler, her bakımdan faydalı olmuştur.

Bu sene hem ilk ihtiyaçlardan, hem esaslı kuvvet vasıta - larından olan petrol ve müştakları üzerindeki resimlerden geniş mikyasta indirme yapmağa muvaffak olmanızı dilerim.

Bundan başka, vergi usullerinin ıslahı çarelerinin aranma - sına da ehemmiyetle devam olunmalıdır. İyi usul ve iyi tatbikin memnun edici neticelerini vatandaş, hiçbir işte vergi mevzuu ka- dar hassasiyetle takdir etmez.

Diğer taraftan vatandaşın hazineye karşı mükellefiyetinin, en mühim vazifesi olduğunu anlatmak için, yorulmamak lâzım - dır. Şüphe yoktur ki, bahusus devletçi ve halkçı olan bir idare ve ekonomi hayatında, hazinenin kudret ve intizamı, başlıca mes - nettir. Cümhuriyetin kudreti de her sahada ve millî müdafaa sa- hasında, ihtiyaçlarını karşılayan hazinesinin intizamındadır. Ge- lecek yıllar için de hazinenin kudretini muhafaza etmek, sizin en mühim işiniz olacaktır. Millî paramızın filen müstakar olan kıy- meti muhafaza olunacaktır.

Aziz arkadaşlar;

Millî müdafaa vasıtalarına senelerdenberi verdiğimiz ehem- miyetin yerinde olduğunu, hâdiseler hergün göstermektedir. Or- dumuzu en yeni vasıtalarla mütemadiyen techiz etmeğe çalışı - yoruz. Yüksek kıymetini arttırmağa verdiğimiz ehemmiyet ise, daha ziyadedir.

Ordunun çalışmalarından ve bütün milletin vatan müdafaası için severek ve istiyerek çalışmak şevkından memnunuz.

Deniz silâhlarına ehemmiyet veriyoruz. Denizcilerimizin iyi silâhlı ve iyi talimli olarak hazırlanmaları büyük emelimizdir.

Hava ordusuna sarfettiğiniz hizmeti arttırmanızı dilerim. Yeni bir programın tatbikat devresinde bulunduğumuz için, hava kuvvetlerimiz arzumuz derecesinden henüz uzaktır. Kuvvetli bir hava ordusu vücuda getirmek yolunda iyi neticelere doğru emniyetle yürümekte olduğumuzu ifade ederken, hava taarrlzlarına karşı milletin hazırlanması için de ayrıca alâkanızı uyandırmak isterim.

Bu sene içinde arsıulusal bakımdan bizim için mesud hâdiseler oldu.

İngiltere Kralı S. M. Sekizinci Edvard'ın mütenekkiren ziyaretini ve Boğazlarda yeni rejimin (Montrö) Mukavelesinin derpiş ettiği veçhile tatbike başlandığını, bunların başında ola - rak zikretmeliyim.

Tanışmakla bahtiyar olduğum İngilizlerin Büyük Kralile aramızda husule gelen dostluğun, milletlerimizin temayülâtına uygun olarak, iki hükûmet arasında filen inkişaf etmekte olan samimî münasebat üzerinde hayırlı tesirine şüphe yoktur.

Türkiye'nin hakkını teslim etmekle yüksek dostluk ve anlayış gösteren (Montrö) Mukavelesi âkidleri, ayni zamanda kritik devam eden arsıulusal durumun bu önemli devresinde, istikrarı için herkesin çalışması icabeden umumî sulh işine de değerli hizmet etmiş oldular.

Tarihte birçok defa münakaşa ve ihtiras vesilesi olmuş olan Boğazlar, artık tamamile Türk hâkimiyeti idaresinde, yalnız ticaret ve dostluk münasebetlerinin muvasala yolu haline girmiştir, bundan böyle muharip herhangi bir devletin harp sefinelerinin Boğazlardan veçmesi memnudur.

Bu münasebetle, karada ve denizde büyük komşumuz Sovyet Rusya ile aramızdaki, onbeş senedenberi hertürlü tecrübeden geçmiş olan dostluğun, ilk gündeki kuvvet ve samimiyetini tamamile muhafaza ederek, tabiî inkişafında devam ettiğini beyan etmekle de, ayrıca memnuniyet duyarım.

Bu sene içinde, Afganistanın kıymetli Hariciye ve Harbiye Vezirlerile görüşmekten de memnun oldum.

Dost ve müttefik Yugoslavyanın yüksek Başvekil ve Hariciye Nazırının Millî Bayramımızda aramızda bulunması, bize ayrı bir sevinç verdi.

Balkanlılar arasındaki kardeşliğin tarsini, bizim ötedenberi başlıca emelimizdir.

Türk - Yugoslav bağlılığı bunun esaslı bir tezahürüdür.

Diğer müttefiklerimiz ve dostlarımız ile de temaslarımız, daimî ve samimidir. Balkanlarda, Garbî Asyada ve Şarki Akdenizde mevcud sulhun devamı, Eski Dünyanın birçok diğer yerlerine nisbetle, daha emin görünmektedir. Türkiye'nin bütün devletlerle münasebetlerinin iyi olduğunu, memnuniyetle kaydederim.

Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakikî sahibi öz Türk olan « İskenderun - Antakya » ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz.

Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda, tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatını bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabiî görürler.

Önümüzdeki sene, müzakereler ve silâhlanma yarışları ile büyük bir hazırlık senesi olacağa benziyor... Devletler arasındaki ihtilâfların anlaşmalara varmasını samimiyetle dileriz.

Sayın Millet Vekilleri;

Ağır ve önemli işleriniz, size, millet yolunda, esaslı hizmetler hazırlamaktadır. Milletin sevgileri, hayırlı ve faydalı çalışmalarınızda sizinle beraberdir.

CÜMHURİYET

NECİBALİ KÜÇÜKA

Türkiyede cümhuriyet, Türk inkılâbının en tabiî ve en makul neticesidir. İnkilâplar büyük bir garb mütefekkirinin dediği gibi "cemiyetin ruhunda doğan derin bir değişiklik iştiyakının,, bir ifadesidir. Hakikaten bir cemiyetin nizamı müesseseleri yeni doğan maddî ve manevî ihtiyaçlara tekabül etmemeğe başlar. Artık cemiyeti yaşatan unsurlar ihtiyarlamış ve kendi ödevlerini yapmaktan âciz olmağa yüz tutmuştur. Maddî uzviyetler kendi beka ve varlıklarını devam ettirmek için sönünceye kadar nasıl bir hamle ile çalışırsa, cemiyetler de buna benzer bulundukları bir kuvvet ve heyecan kaynağını ele alarak müselsel hamlelerle cemiyeti yeni şartlar ve ihtiyaçlara göre kurarlar. Bunu yapmıyan milletler hayat selinin amansız ve insafsız akışı içinde tarihin karanlık safhalarına intikal ederler. Fransız inkılâbında adalet, ve Rus inkılâbında müsavat fikirleri, inkılâbın patlamasına nasıl sebeb olmuş ise büyük Türk inkılâbında da istiklâl aşkı dünya tarihinde yeni mucizeler yaratmağa saik olmuştur. Atatürkün veciz tâbiriyle « bütün husumet dünyasına » karşı Türk milletini emsalsiz fedakârlık ve kahramanlıklara sevkeden enerji ve heyecan kaynağı işte bu aşk olmuştur.

Hakikaten Türk milletinin tarihî seyrine kısa bir nazar atacak olursak tarihin bilmediği ve seçemediği karanlık devirlerden bu âna kadar daima istiklâli aziz ve mukaddes bir emanet olarak saymıştır. Bazı milletlerin tarihinde zengin mitolojiler vardır. Fakat hiçbiri bizim Ergenekon kadar engin ve asil değildir. İstiklâl mefhumunun üstünde bu kadar hassasiyetle titreyen bir millet için bu mefhum tehlikeye düştüğü zaman onun birtek vücud gibi şahlanmasını çok tabiî görmek icab eder. İşte türk milletinin ruhunun derinliklerinde yaşıyan bu aşkla yaptığı hamleler millî bünyede çok esaslı değişiklikler vücuda getirmiştir. Bu değişikliklerin başında hiç şüphe yok ki cümhuriyet gelir.

İstiklâl davası emsalsiz bir zaferle bittikten sonra kurtarıcı bir elin ilk temas edeceği nokta hiç şüphe yok ki Osmanlı tac ve Saltanatı olacaktır. İmparatorluğun sukûtu sırasında Türk milletine mümkün olabilen

fenalığı yapan unsurları kendi hariminde saklamış ve varlık ve yaşayış savaşı karşısında yalnız yabancı durmak değil Türk milletine açıktan açığa düşmanlarla bir safta ihanet etmiş bir müessese, bir zihniyet ve bir ruh artık bu memlekette yaşayamazdı. Büyük Önderin pek yerinde olarak dediği gibi « sarayların içinde Türkten gayri unsurlara istinad ve düşmanlarla ittifak ederek Anadolunun, Türklük aleyhinde yürüyen, çürümüş gölge adamlarının Türk vatanından tardı düşmanların denize dökülmesinden daha rehakâr bir harekettir ».

Türk milleti kendi içinden yarattığı Büyük Önderin Şefliği altında memleketin istiklâlini kurtarıp ve hertürlü kuvvet kaynağını milletin benliğinde bulması beliğ bir realitedir. Türk inkılâbı bütün hareketlerini daima realitelere dayanarak yapmıştır. Artık bütün adımlarını bu nurun şaşmazlığı altında atan bir millet metafiziğin müphem ve karanlık esrarına doğru yeniden dönemezdi.

Millî bünyede en radikal tedbirlere baş vuran inkilâp eski devrin atmosferini herhalde yıkmak mecburiyetinde idi. Uzun yıllardanberi millî varlığımızın üstüne korkunç bir kâbus gibi çöken atmosferi dağıtmak ve ona yeni bir ruh vermekledir ki inkilâb ancak kendi manasını bulacaktı. Yoksa en büyük bir isabet ve hüsnü niyetle yapılan işler bu havanın zehirleri içinde muhakkak boğulup ölmeğe mahkûm olacaktı. Kaynaklarını Orta zaman zihniyetinin mantığından alan bu müessese karşısında diğer medenî ve sosyal inkılâblarımızı nasıl yayar ve tahakkuk ettirebilirdik ? Sosyal ve medenî hamlelere başlamazdan önce bu meseleyi halletmek lâzımdı. Millî hâkimiyeti ifade ettirmek için cümhuriyetten başka rejim olabileceğini düşünmek tarihin yürüyüşünü ve hayatın geniş manasını kavrayamayacaktır. Türkiye medenî dünya içinde muasır telâkkilere kulaklarını tıkayamazdı. Yarım asır içinde medenî dünyada yıkılan monarşiler ve yeni doğan devletlerin kabul ettikleri şekil elbette Türkiyeye yeni birşeyler ilham edecekti.

Bunun için yer yüzünde artık sınıf ve imtiyaz farklarını kaldırıp ve halkın vasıtasız olarak kendi mukadderatına hakim olmasını temin edecek biricik faziletli yol şüphesiz ki cümhuriyet yoludur. Bu yoldur ki tâ eski zamanlardanberi karanlıklar içinde ilim ve mantık meselesiyle yürüyenlerin ve hakikati olduğu gibi görenlerin yoludur. Büyük filozof Eflâtun Sokrat ağziyle bu hakikatı iki bin yıl evvel tarihin göğsüne ebedi

bir hakikat olarak nakşetmişti. Talebesi Adimant'ın bir sualine karşı : devlet, ferdî menfaatler mecmuasının bir ifadesidir, işte bu cümhuriyet demektir, diyordu. Aradan bu kadar asırlar geçtikden sonra dahi millî menfaatleri millî varlığı temsil edecek en meşru vasıta cümhuriyet olduğu bazı seslere rağmen bir hakikattir Çünkü onun bütün ilham kaynağı kendi milletidir. Ne tarih bir takım temayüllere ve ne de şahsî görüşlere ve endişelere mahal verir. Onun bütün menfaat ve varlığı milletin umumî menfaatinin bir ifadesinden ibarettir. Halbuki taçlılarla idare edilen memleketlerde bazan tarihî ve birçok defa da şahsî endişelerin milletin yüksek menfaatinden gayri yerlerde hâkim olduğunu birçok misallerle görür. 31 martta İstanbul işgali karşısında biricik tesir duymayan ocak, Vahdettin ocağı idi. Ve Türk milletinin haysiyet ve şerefini en ağır ve acı tarzda kıran Sevr muahedesini âdeta tehalükle imzalatmıştı. Vahdettinin bilhassa Dolmabahçede kurduğu fevkalâde mecliste bunu kabul ettirebilmek için takındığı hareket tavırları Türk tarihinin hiçbir zaman affedemiyeceği ihanetlerdendir. Onun düşünce tarzına göre artık memleketi kurtarmak mümkün değildi. O kendi tedbirleriyle kendi saltanat ve tacını kurtarmıştı. Hindistan racaları gibi servet ve sâman içinde ailesinin refahını ve istikbalini kurtarmak için düşünüyordu. İşte bunun içindir ki ona göre Sevr kazanılmış bir sulh idi. Halbuki bu sulh Türk milletinin millî menfaatlerine aslâ uygun değildi. İşte taçlıların şahsî endişeleriyle millet menfaatine uygun olmıyarak yaptıkları işin en güzel misali bu hazin ve korkunç tablodur. Türk milleti, kendi varlığını müdafaaya ve onu kurtarmağa karar verdiği zaman Ankarada topladığı Millet Meclisinde yaptığı ilk teşkilâtı esasiye kanununda (Bilâkaydüşart hâkimiyetin millete) aid olduğunu söylemişti. Türkiyede kudretli bir ihtilâl hükûmeti olan (Büyük Millet Meclisi Hükûmeti) zaten açıkça ifade edilmemiş bir cümhuriyet hükûmetinden başka birşey değildi. Bunun adını koymak ve açıkça ifade etmek lâzımdı. İşte bundan on üç yıl önce bir kabine buhranı münasebetiyle mecliste parti içtimaında müzakereler cereyan ederken İsmet İnönü kürsüye gelerek (....Millet hâkimiyetine ve mukadderatına bilifil vazıulyettir. O halde bunun ifadei hukukiyesini söylemekten neden çekiniyoruz. Reisi Cumhur olmadan başvekil intihabı teklifi kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin intihabını kanunî ve mümkün kılabilmek için Gazi Paşa Hazretlerinin teklifinin kanuniyet kesbetmesi lâzımdır. Zaafı umumînin idamesinde mana yoktur.

Fırkasının bütün millete karşı deruhte ettiği mesuliyetin icabatına tevfik hareket zaruridir) demiş, mezardan gelen bir iki sesten başka ismet İnönü-nün bu teklifi kabul edilerek bundan sonra meclis açılmış ve teklifi mevcud bulunan mebusların ittifakiyle kabul edilmiştir. Alkışlar arasında kürsüye çıkan Reisi Cumhur büyük ve parlak bir nutuk söylemişlerdir. Ve nutkunu "milletin teveccühünü daima istinad noktası telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye cümhuriyeti mesud ve muvaffak ve muzaffer olacaktır.„ cümlesiyle bitirmiş uzun ve sürekli alkışlarla kürsüden inmişlerdir. Bu küçük yazılar cümhuriyet rejiminin Türkiye'de ne yaptığını anlatmak için yazılmış olmadığından oraya temas etmiyeceğim. Yalnız şurasını tarihe ve bütün cihana karşı göğsümüz kabararak söyliyebiliriz ki (Cümhuriyet üstüne aldığı ödevi en liyakatli ve kudretli bir tarzda ödemiş. Saltanat devrinin asırlarca yapamadığı birçok işleri bir hamlede görmüştür).

Cümhuriyet Türk inkılâbının ve onun büyük liderinin bize verdiği kıymetli bir emanettir. Bu aziz emaneti kıskançlıkla saklamak Türk gencinin ve bütün milletin en mukaddes bir vazifesidir.

LÉVY — BRUHL

HASAN ÂLİ YÜCEL

İbtidaî insan mantrkı ve zihniyeti hakkındaki eserlerile bütün dünya ilim âleminde ün almış olan *Lévy - Bruhl'ü,* Türk okuyucuları tanısalar gerektir. Ziya Gökalp ondan çok bahsederdi. Kitaplarından bazıları Bay Halil Nimet tarafından tercüme edilmiş ve Edebiyat Fakültesi Dergisinde neşr - olunmuştur.

Lévy - Bruhl, bugün *İnstitut* azasından ve *Sorbonne'un* fahrî profesörlerindendir. 10 - Nisan - 1857 de Paris'de doğmuştur. Büyük Fransız âliminin yetişmesi ve fikrî hayatı pek alâka vericidir. Onu kendisinden dinle - yelim :

— Orta tahsilimi *Charlemagne* Lisesinde yaptım. Orada çok yüksek hocalarım vardı. 1876 da *Ecol Normale Supérieure : Yüksek Muallim Mekteb-i* ne girdim. Orada bir sene Lanson, Salamon Renach, ertesi sene Thamin, Henry Michel, Camille Julian ve bugün Thière müessesesini idare eden Reblliau, daha sonraları Jaurès, Bergson ve Desjardin'le arkadaşlık ettim.

Bilgisi ve güzel söyleyişile bizi teshir eden Jaurès, ileride politikacı olacağını henüz bilmiyordu. Bununla beraber tatil günü olan perşembeleri öğleden sonra Mebusan ve Âyan meclislerindeki hatipleri dinlemeye gider, onların nutukları hakkındaki tenkidlerini gelip bize anlatırdı.

Hatıralarını el'an sakladığım iki profesör o yıl bize ders veriyordu : *Fustel de Coulanges ve Boutroux.* İkincisi bende fikir ve felsefe tarihine karşı derin bir zevk uyandırmıştı. Hatırlıyorum ki ilk sene Atina arhunt'ları [1] hakkında bir tetkik yapıp F. de Coulanges'a vermiştim. Bu pek kuvvetli birşey değildi. F. de Coulanges onu bana iade ettiği zaman, istişhad ettiğim noktalara kadar bütün dikkatile yaptığı tashihleri görerek hayretler içinde kalmıştım. Fustel de Coulanges, bende büyük bir ruh ve takdire değer bir üstad intibaı bırakmıştı.

O zaman benim tarih şubesine girmek isteyip istemediğimi sormak ne - zaketinde bulundu. Bir müddet tereddüt ettikten sonra felsefeyi ihtiyar ettim.

Boutroux, *Ecole Normale'e* yeni gelmişti. 1877 senesi idi. Bize Kant fel sefesi hakkında bir ders vermişti ki ondan sonra Critique de la Raison Pure: Sırf Aklın İntikadı mevzuundan başka birşey konuşturmayacak kadar bize tesir etmişti. Teneffüslerde felsefe münakaşalarile diğer şubeden olan arkadaşlarımızı bile eyice rahatsız ediyorduk.

1879 da *Ecole Normale*'den çıkınca, *Poitiers* Lisesine felsefe muallimi tayin edildim ve orada iki yıl kaldım. Bundan sonra Amiens'e gönderildim, orada da dört sene bulundum. O sırada mebus seçilen Boudeau'yu istihlâf etmek üzere Parise, *Louis-le-Grand* Lisesine çağırıldım.

1895 de *Ecole Normale'de* bir müddet vekâletten sonra oraya maître de conferences ve Thiers müessesesine direktör tayin edilen Boutroux'nun yerine *Sorbonne'a* tayin edildim. 1883 de tezimi geçirdim. Mevzuu, mesuliyet fikri idi. Bu sıra *Amiens* Lisesinde muallimdim. Parisde oturuyor ve derslerimi vermek için *Amiens'e* gidiyordum. Bir şimendifer abonemanım vardı. Beni tanıyan gar şefi birgün bana :

— Siz mesuliyet hakkında bir eser yazmışsınız. Ondan bana verirmisiniz ? Mesuliyet, bu mesele beni çok alâkadar eder, demişti.

Parise geldiğim zaman *E. des Sciences Politiques* müessis ve müdürü Boutmy, benden XVIII. asırdanberi Almanya'da siyasi fikirler ve nazariyelerin tarihi hakkında bir ders yapmamı istemişti. Bu dersi yaptım ve bundan Almanyada millî şuurun teşekkülü hakkında bir eser çıkardım ki (*Leibniz'denberi Almanya*) adıyle intişar etti.

O esnalarda çalışmalarımın yönetimini belirtmekte çok müessir olan bir tetkik yapmıştım. *Auguste Comte'un* eserlerini çok dikkatle ve tamamile okumuştum. 1895 de Georges Lyon'a vekâlet etmek için ve felsefe dersi vermek üzere *E. Normale'e* çağırıldığım zaman, derslerime mevzu olarak *Auguste Comte'u* aldım. *Liard*, bu seçimi takdir ve beni tebrik etti. Dersim, Fransa'da Comte'un felsefesini tetkike tahsis edilmiş ilk dersti. Ben positiviste olmamakla beraber Comte'un tesiri altında çok kalmıştım. İlimlerin tarihi ile, bugünkü ilmî araştırmalar ve teorilerle sıkı sıkıya münasebetli olmayan felsefelere karşı duyduğum zevki Comte benden tamamile silmişti.

Comte'un Felsefesi'ni yazmağa teşebbüs ettiğim zaman, pozitizvizmin o devirdeki mümessillerile temasa başladım. Bu bir école değil, onu inkâr edenlerin bile dahil oldukları dinî bir topluluk idi. Fevkalâde bir nezaketle kendilerinde bulunan vesikaları bana verdiler. Auguste Comte'un öldüğü Monsieur-le-Prince sokağındaki apartmanı bana ziyaret ettirdiler. Bu daire 1857 de filozofun son günlerini geçirdiği durumda bırakılmıştı.

Comte'un yatak odasına bitişik tuvalet odasında kâğıdla dolu eski bir bavul gördüm. Kapağı kaldırdım ve bunların ne olduğunu sordum :

— Onlar . . . ehemmiyetsiz şeyler ! . .

— Bana bunları gösterir misiniz ?

diye rica ettim. Bu bavulun içinde masraf hesablarını (dört metelik süt, iki metelik ekmek . . .), Ecole Polytechnique'de yaptığı giriş imtihanlarına aid notları ve içinde ehemmiyetli mikdarda büyük kâğıdlar bulunan bir kitap kabı buldum. Onlara baktım ve dedim ki :

— Fakat bunlar *J. Stuart Mill'in Comte'e* yazdığı mektuplar!.. (pozi-

tivistler Comte'un mektuplarını unutmuşlardı, ama Mill'inkileri değil)

Bana cevap verdiler :

— Evet, hakikaten öyle . . .

— Bunlar neşredilmedi.

— Doğrudur.

— Bunları almama ve neşretmeme müsaade eder misiniz ?

— Memnuniyetle ! . .

Bu kıymetli paketi alıp hemen oradan çıktım. Mill'in yeğeni Mis Taylor'un müsaadesini almam icab ediyordu. Bu Hanım, Mill'in öldüğü evde, Avignon civarında oturuyordu. Yazdığım mektuplara cevap vermiyordu. Müsaadesini alabilmek için dünyanın zahmetine katlandım. Fakat sonunda Comte'un ve Mill'in mektuplarını tam olarak neşre muvaffak oldum. Mill, doğrudan doğruya ve mükemmel şekilde Fransızca yazıyordu. Auguste Comte'la fikir tarihi itibarile çok mühim olan bu mektuplaşmaları, dört beş sene sürmüştü.

Takriben bu tarihlere doğru idi ki *Fransada Muasır Felsefe Tarihini* Şikagoda, İngilizce olarak neşretmiştim. 1902 de başlamış olan *La Morale et la Science des moeurs : Ahlâk ve âdetler ilmi*, tamamile bugünkü çalışma yolundaki eserlerimin ilkidir. Bu, ahlâkın ne suretle bir ilme mevzu olabileceğini tayin, içtimaî hâdiselerin bir nev'i olan ahlâkî hâdiselerin tetkikini tanzim ve tesbit için yapılmış bir teşebbüstü.

Ben bununla, nasıl bir maddî tabiat varsa tıpkı onun gibi ahlâkî bir realitenin varlığını göstermeyi tecrübe ediyordum. Bu realite bizim çok alıştığımız bir varlıktı; o şiddetle hissettiğimiz ve yaşadığımız bir şeydi. Fakat bu hal onu, kelimeninn ilmî ve kat'î mânasında tanımış olmamızı icab ettirmiyordu. Nitekim matematik ve fizikten önce insan, içinde bulunduğu tabiatten habersizdi.

Âdetlerin ilmini tesis etmek lâzım geliyordu ve onu yaymak sosyolojiye düşen bir vazife idi. Ahlâk, ahlâk nazariyecilerinin anladığı mânada yeniden tesise muhtaç değildi. Sosyal bir realite olarak o zaten mevcuddur. Muayyen bir cemiyette, bu cemiyetin inanları, fikirleri ve müesseselerinin çalışmasından ibaretti

Bu kitap, birçok taraftar bulmakla beraber o nisbette kuvvetli mukavemetlere uğradı. Bu eserle, ondan sonra yazdığım eserler arasındaki bağ, şu şekilde anlatılabilir : Ahlâk için tecrübe ettiğim şeyi, acaba mantık için de yapabilir miyim ? Yani müesseseleri itibarile yekdiğerinden farklı cemiyetler mevcudsa onların müfekkirelerinin yapılışında da, tâbiri mahsusile zihniyetlerinde de bir ayrılık görmek lâzım değil midir ?

Doğrudan doğruya temasa cesaret edemiyerek bu meselenin etrafında dönüp dolaştığım bu sıralarda, o zaman Pekin'de bulunan büyük Çinolog M. *Chavannes*'dan, en meşhur bir Çin müverrihinin, tercümesi onun

tarafından yapılmış olan üç cildlik kitabını aldım. Bunun tetkikine koyuldum. Çok çok, tekrar tekrar okudum. Benim için bu fikirlerin, muharririn zihninde nasıl teselsül ettiğini anlamak bir türlü kabil olmadı. Bunun bir tercüme hatasından çıktığına emniyetim vardı. Yoksa dedim, Garb mantıkına uymayan bir Çin mantıkı mı vardır ?

Çin hakkında yazılmış eserleri tetkike ve diğer taraftan Çin klâsik muharrirlerinin eserlerini tercümelerinden okumaya başladım. Pek çabuk anladım ki çalışmam boşuna gidecekti. Çin zihniyetinde aradığım şeyi elde etmek için, herşeyden önce, ince noktaları bulmak ve Çinli âlimlerle fikir alış verişinde bulunabilmek için bu lisanı elde etmek ve aslından okumak lâzım gelecekti. Birçok sebebden dolayı buna karar veremedim ve birkaç ay sonra bu tetkiki terkettim. Bununla beraber başaramadığım bu teşebbüs fikrimde kıymetli izler bıraktı: o da bizimkinden ayrı bir zihniyetin vücudu idi. Bu vakıaları isbat edebilecek bir hale getirmek mümkün mü ? Bir çok düşüncelerden sonra kani oldum ki iptidaî: primitif denilen cemiyetlerde bu faraziyeyi tahkik etmek fırsatını elde edebilecektim. 25 seneden fazla bir zamandanberi uğraştığım *iptidaî zihniyet: mentalité primitive* meselesi hakkındaki çalışmalarıma bu suretle sevkedilmiş bulundum.

Bu tetkiklerin neticelerini *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, La Mentalité primitive, l'Ame primitive*'in üçüncü cildinde tesbit ettim. İlâve mecburiyetindeyim ki benim bu meselelere iştigalimde *Sir James Frazer'in* çok nefis bir kitap olan *Rameau d'Or*'unu okumaktan, diğer cihetten *Durkheim* ile yaptığım konuşmalardan çok istifade ettim.

Durkheim, benim çıktığım sene *Ecol Normale'e* girmişti. Onu ilk defa Bordo Edebiyat Fakültesinde Profesör iken tanıdım. Liard tarafından Fransa'da ilk sosyoloji derslerini vermeğe memur edilmişti. O devirde onu uzun, ince, bir zâhid çehre ve vücudunda görmüştüm. Yuvalarının içinde koyulaşan gözleri, ateşin, dindar ve stoik bir ruhun alevlerini harikulâde parıltılarile aksettiriyordu. Onun hem nârin, hem kudretli bir insan olduğu kolaylıkla anlaşılabilirdi.

Durkheim bizde yarım asırdanberi bir mektep tesis ve idameye muvaffak olan yegâne üstaddır. Şahsî nufuzu ve talimdeki kudreti ile fedakâr ve sadık bir arkadaş kütlesi toplamıştı. Harb, zalim bir surette bu gurupu kötürüm etti. Bununla beraber o camia tekrar toplandı; *Année sociologique* yeniden intişare başladı.

Durkheim'ın fevkalâde mühim olan tezi, *La Division du Travail social* benim üstümde en kuvvetli intibaı bırakmıştı. Sarbonne'a tayin edildiği zaman kendisile samimî bir surette münasebete giriştim. Onun tesirleri *Morale et la science des moeurs*'de ve ondan sonraki eserlerimde aşikârdır. Bununla beraber benim usullerimle, çıkardığım neticeleri ihtiyatle kabul ediyordu. Hiçbir zaman onun ekolüne iştirak etmedim. Fakat ayni yolda

olmamak üzere ikimiz de ayni istikamette çalışıyorduk. Nitekim kitaplarım *Travaux de l'Année Sociologique* kolleksiyonu arasında intişar etmiştir.

Ona çok şey borçlu idim; bana öğrettiği şeyler için minnettarlığımı söylerken en büyük bir bahtiyarlığı hissediyorum. Fakat onunla ayni yolda yürümiyordum. *Durkheim* iptidaî cemiyetlerde faaliyette bulunan müesseseleri, itikatları, âdetleri izah ve tasvir ederken zihnî ameliyelerin, hepsinde ayni olduğunu kabul ediyordu. Yani biz iptidaî insanların yerinde olsaydık zihnimiz şimdi nasılsa o zaman da öyle olacaktır; biz de onlar gibi düşünecek ve hareket edecektik. Ben *Frazer*'in nazariyesine tamamen muakis bir nazariyeden hareket ediyordum. Kabul ediyordum ki onlar gibi hareket etmek ve düşünebilmek için ve onlarda mevcudiyetini gördüğümüz müesseselerin bizde de var olması için muhakkak mütekkirelerinin bizimki gibi istikamet almaması, tecrübelerinin çerçeve ve muhtevasının bizimkine tamamile uymuş bulunmaması lâzım olduğu kadar onların tefekkür ve tahassüs tarzına intibaktan uzak kalmamız için de çok büyük bir cehd sarfına mecbur olmamız zaruridir. Belki de buna tamamile muvaffak olmak bizim için kabil olmıyacaktır. Bu görüş, çok nafiz müdekkiklerin bir kısmının reyidir.

Frazer'le İngiliz antropoloji mektebinin diğer mensublarının esaslı nazariyesi bedihi görünmekle beraber kendilerinin de tetkik edemedikleri bir mevzua istinat ediyor : *İnsanın tabiat ve mahiyeti, her yerde ve her zamanda birdir.*

Fakat bu fikir, kayıd ve şartsız doğru mudur? Çok bariz bir hakikattir ki kendisine insan diyebilmek için vücudü lâzımgelen bir takım esaslı vasıflar - maddî ve zihnî - bütün insanlıkta müşterektir. Bilinmesi mevzuu bahs olan şey, beşer içinde yekdiğerinden ayrı olan farikaların mevcudiyetidir. Bizim cemiyetimizin müesseselerile Malenezyalı veya Bantolu bir cemiyetin müesseseleri arasında evvelce tahayyül edildiğinden çok daha belli, esaslı ayrılıklar mevcuddur. Bir Avrupalının zihniyeti ile bir Malenezyalı ve Bantonun zihniyeti arasındaki fark, o farka saik olmıyan ve bütün insaniyet için müşterek bulunan evsaf hariç olmak üzere, yekdiğerine irca edilemez bir vaziyette değil midir ? En iyisi, vakıalar meydandadır, herkesce malûmdur. Onlar, hakikaten farklı zihniyetlerin vücudunu isbat ederler.

İptidaî zihniyetle bizimki arasındaki müşabehetleri aramak ve meydana çıkarmakla uğraşılırsa, umumî telakki ile ve ahlakçıların alelâde düşünüşlerile tam bir tevafuk hasıl olur. Ahlakçılar derler ki « medeni insanı kazıyınız, altından vahşî çıkar». Bizim köylülerin folklorunu göz önüne alınız, iptidaîlerin itikad ve hurafelerine tesadüf edeceksiniz.

Başlangıçta, araştırmalarımıza mevzu olan iptidaî müfekkireyi bizimkine uydurmaya kalkarsak yeni birşey keşfetmemeğe mahkûm oluruz. Hal-

buki zıddı iddiadan hareket ettiğimiz takdirde, iptidaî zihniyeti bizimkinin ayni telâkki etmiyerek tahlil edecek ve kendimizi ancak vakıaların tabiî akışına bırakacak olursak, daha önce malûm olan şeylere gitmiyen, bizi yeniliklere götüren bir yol, kendiliğinden önümüze açılmış bulunur. İşte bu sebebledir ki ben bu yolu ihtiyar ettim. Bu yol, fevkalâde bir netice vadediyordu. Bu vaid boşa çıkmamış gibidir. İptidaî zihniyetin esaslı vasıflarını elde ettim zannediyorum. Onları *mystique ve mantıktan önce: prélogique* tâbirlerile tarif ettim. Bu nevi tariflerle kendimi tatmin etmiş olmaktan çok uzağım, fakat daha iyisini bulamadım. Bu ane kadar ancak itibarî, şüpheli, sıhhatı belirsiz izahlarla ancak malûm olan birçok vakıalar hakkında icab eden açışları yapabildim.

Çalışma usulüme gelince, bu türlü bir emeğin güçlükleri pek çoktur, bazı defalar yenilmesi imkânsız gibidir. Meydana konulan vesikaların keyfiyeti, çok zamanlar ortanın altındadır. Bazı kereler, mühim noktalar üstünde tamamile birşey söylemez haldedirler; yahut çok oldukları zaman faydasız bir kalabalıktan ibaret kalırlar. Seyyahların, idare adamlarının, misyonerlerin verdikleri bilgiler, bize birçok vakıalar haber verir. Fakat çok defa onları kullanmaktan çekinmek lâzımdır. Bu müşahedeler, zarurî ihtiyatlara riayet etmeksizin çarçabuk yapılmışlardır. Müşahede eden, evvelce edindiği fikirlerden kendini sıyıramamış, gördüğü vakıaların karışıklığından şüphe etmemiş, yerlilere onların anlayamayacağı sorgular sormuş, yahut kendisini memnun etmek düşüncesile verilmiş cevaplar toplamıştır. Bundan başka, onların dillerini iyi bilmedikleri ve yerlilerin kullandıkları tâbirleri tersine tercüme ettikleri de olağan işlerdendir.

Bu araştırmalarda tarihciler tarafından kullanılan intikad usulü, daha husus1 olmak üzere mukayese usulü, yahut çok vakıaları yavaş yavaş aza ve en mühimme irca demek olan « daraltma: recoupement » usulü esastır. Meselâ malûm hâl ve şartlar dahilinde bir hareket tarzının ayni zamanda Cenub Amerikasında, Okyanosda, Garbî Afrikada, Eskimolarda vukuunu gördüğüm takdirde bütün bunların yekdiğerine müşabih olan mâşerî tasavvurlara uymuş olduklarına inanabilirim ve artık mesele, bu tasavvurların mahiyetini anlamaya ve nasıl teselsül ettiklerini meydana çıkarmağa inhisar eder.

Birçok vakıalarda, meselâ şu veya bu şeyde allahlık kudreti görmekte ve mücrimlerin muhakemesi usulüne aid hususlarda bunları hallettiğimi zannediyorum. Vasıl olduğum neticeler, evvelce hiç düşünmemiş olduğum ve benim için en kuvvetli bir cesaret kaynağı olan özlü hükümlere nail oldular. Bir taraftan iptidaî denilen halk kütleleri arasında uzun zaman yaşamış olan sömürge idare adamlarından bir çoğu, onlar için bir muamma halinde kalan birçok vakıların anahtarını kendilerine vermiş olduğumu bana söylediler. Diğer taraftan Fransada olduğu gibi başka memleketlerde de sinir mütehassıslarile ruh hasta-

lıklarını tetkik eden birçok zatlar, iptidaî zihniyet hakkında yapmaya te - şebbüs ettiğim tahlillerle çok alâkadar oldukları gibi meydana çıkardığım *iştirâk kanunu* da nazarı dikkatlerini çok çekmiştir. Tecrübelerinde, benim tasvir ettiğim vakıalara benzer ve evvelce fena izah edilmiş olan birçok vakalara tesadüf etmişlerdir.

Nihayet, mistikliği kadar çekiciliği de olan bu iptidaî zihniyete nüfuz ihtiyacı gittikçe artan bir şekilde her tarafta uyanmıştır. Bizim koloni neşriyatının çokluğu bunun delilidir. Paris Üniversitesinin umumiyetle iyi karşılanan *Etnoloji Enstitüsünün* yeni kuruluşu da bu ihtiyaca tekabül etti. Müstemlikelerimizin, oradaki müesseselerle bizimkiler arasında, yerliler için öldürücü ve bizim için mühlik olabilecek bir intikal temini gibi çok nazik bir vazifeyi üzerlerine alacak olan müstakbel idare âmirleri, içinde yaşayacakları ve bizimkinden büsbütün ayrı olan bu cemiyetleri orada, bu Enstitüde tanıyabileceklerdir.

İlmimiz ve medeniyetimizin iptidaî kavimler arasında muvaffakıyetle intişarını görmemiz, pek tabiî olarak bizde beyazların diğer ırklara üstünlüğü hissini uyandırıyor Fakat ayni zamanda bu görüş, bizde, insaniyetin beyaz ırktan başka olan aksamının muhtelif müesseselerine, sanatlarına ve lisanlarına, mütekâmil, ince ve ekseriya takdire değeri olan şeyleri fena tanıtan ve aşağı gösteren bilgisizlikle safiyane ihatasızlıktan doğan bir meftuniyet husule getiriyor.

İptidaî sanatın haiz olduğu meziyetlere artık hak verilmeğe başlan - mıştır. Fakat bizden çok başka olan bu şeyleri; ihmali kabil, aşağı ve vahşi görmemekten henüz daha çok uzağız.

Lévy - Bruhl'ün sözleri burada bitiyor. Bilhassa son satırlarda anlat - tığı görüş tarzı, sömürgeci devletlerde istismar edilen insan kütlelerini idare etmekte gösterilen zihniyeti anlatma itibarile dikkate değer. İlimle hayat ve realiteleri tanımakla onlar üzerinde müessir olmak arasındaki münasebet, okuyucuların dikkatini çekse gerektir.

OĞUZ ON DÖRT YAŞINDA

Gözlerinin içi nur, avucunun içi kan,
Beşiğinden yürüyen, konuşaraktan doğan,
Masallara karışan Türk çocuğu Oğuzun
Bir eşi şeklalıyor içinde ruhumuzun:
Türkün cumuriyeti, bugün on dört yaşında:

A t a t ü r k'ün dehâsı iradesi başında;
Gönlünde İnönünün ülküsiyle inanı
Ve nabzında Mehmedin tanrıya lâyik kanı,
Beşiğinden yürüyen, konuşaraktan doğan
Cümhuriyetin ondört yaşına bastığı ân..

Alnında güneşler var, ışık dolu avucun,
İmrenerek seyrine dalmışken bütün acun
Nereye göklere mi bu diri, dinç yolculuk?
Ey yılları günlere sığdıran *büyük* çocuk!
Ey ülküyü, kültürü feth için doğan Oğuz!
Onyedi milyon birden alnından öpüyoruz.

B. K. Çağlar

MERKANTİLİZM [1]

—I—

SAİT AYDOSLU

Merkantilizm nedir? Fiziyokrasi, liberalizm veya marksizm gibi bir nazariye midir? Hayır! O, bu çeşit bir ekonomi nazariyesi değildir. Merkantilizm; bir Dr. Quesnay, bir Adam Smith, veya bir Karl Marx'ın kafalarında kurup tasarladığı - ve sonra da tarih hâdiselerini bu peşin düşünce ve tasarlamalara göre izaha çalıştığı - kimi kuvvetli bir hayalden, kimi de derin bir kinden doğmuş ütopyalar gibi bir ütopya değildi. Ona belki toplu bir sistem demekte de tereddüt edilebilir. Çünkü toplu olarak ortaya atılmış ve öylece tedvin ve tatbik edilmiş değildir. Ancak yer yer görülen biribirinden farklı tatbik şekilleri ve alınan perakende tedbirler içinde birlik noktalar, müşterek hatlar tesbit edilebildiği için ona bir sistem diyebiliriz. Öyle bir sistem, ki kuvvetini gerçek hayattan, yaşadığı tarihî devrin icap ve zaruretlerinden almıştır. Bu bakımdan o, realiteye en çok uygun bir sistemdir. *Bizim düşüncemize göre o, rönesans hareketinin sıyasal, sosyal ve ekonomik tarafıdır.*

Merkantilizm hakkındaki nazarî mülâhazalarımızı başka bir yazıya bırakarak, önce Merkantilizmin tarihî ve genetik şart ve sebebleri üstünde durmak istiyoruz. Yalnız hemen ilâve edelim ki herhangi bir tarihî oluş için mutlaka sakınılamaz tarihî zaruretler bulunması lâzım geldiğine inanmakta mazuruz. Sert ve merhametsiz bir determinizme götürebilecek olan her çeşit (illî - minanikî) mantıktan çekinmek suretiyledir ki hakikatın kendisine yaklaşmış oluruz. Demek istiyoruz, ki bir kuru maddenin statik durumunu değil, çeşitli ve değişikli bir sürü şartlar içindeki canlı varlıkların dinamik oluşunu ve gidişini anlatan tarihte, birbirine benzeyen hâdiseler herzaman birbirinin ayni sebeblere bağlanmayacağı gibi, ayni sebeblerin tesiri ile mutlaka ayni neticelerde olmayabilir[2].

Tarihî sebebleri anlatırken, bunların o zamanki insanların hayatında nasıl yer yer farklı akisler yaptığını da göstermeğe çalışacağız.

---

[1] Merkantilizm tabirinin ne kadar yerinde olduğu tetkike değer. Adam Smith bunu ticaret sistemi diye tarif ederken, Friedrich Lisst onun bir sanayı sistemi olduğunu söyleyor. Meşhur İktisat tarihini yazan Oncken ise ona "landesfürstliche Wohlstandspolizei„ her memleket hükümnarının kurmak istediği refah düzeni demektedir. Sombart'ın tarifi de: "İlk kapitalızm devri ulusal ekönömisi„ dır. Bunların hepsi de noksan, dar ve tek cephelidir.

[2] Wells'in tarihe verdiği şu güzel tarifi kayd etmek isteriz:

... l'émouvante et complexe aventure de l'homme à travers l'espace et le temps.„

XIV ve XV inci asırlarda Avrupa, ve *ilâve edelim, ki Avrupa Şarkı Cenubî ile Anadoludaki Türk illeri* büyük bir siyasal hareketin sahnesi olmuştur. Ortaçağın uzun, dağınık ve bulanık hayatının durulma devrinde, Avrupa'da ve Batı Türk illerinde, bugünkü soysal ve ekonomik düzenin temellerini atacak siyasal temerküzler belirmeğe başladı. Batı Avrupa'da İspanya, Portekiz, Fransa, İngiltere gibi; Cenub Şark Avrupa'da Osmanlı Devleti gibi: ve daha sonra da Orta Avrupa'da Avusturya, Brandenburg - Prusya, Şimalde İsveç, Şarkta Polonya gibi nasyonal ve teritoryal devletler; dışarıya karşı ardı arası kesilmeyen harbler ve içeriye karşı da çetin mücadeleler içinde teşekkül etmeğe başladılar. Dışarıya karşı olan harblerin hedefi, birleştiricilik ve toplayıcılık vazifesini üstlerine almış hanedanların her ne bahaya olursa olsun, kendilerinin nüfuz ve şevketlerini arttırmak ve yaymaktı. İlk devirlerde yalnız hanedan menfaatı endişesiyle hareket edilirken, *sonraları bu hareket, bir millî birlik şuuru kazandı.* Girişilen büyük iş, devletin kuvvetli ve müttehit olmasını icab ettiriyordu. Halbuki, kiminde yarı müstakil vasallar, kiminde asılzadelik, kilise ve yarı otonom şehirler gibi partikülairst kuvvetler; böyle bir birlik için çok tehlikeli engellerdi. Bu engeller kaldırılmalı ve devletin mutlak otoritesi tesis edilmeliydi. Böyle güç şartlar içinde radikal bir siyasî inkilab ise, ancak demir elli, mutlak salahiyetli başlar tarafından ve ancak bir mutlakiyet rejimi içinde yapılabilirdi.

Herşeyden önce devlet kudretinin nihaî ve konkre tezahürü olan harblerin sevk ve idaresindeki yenilikler bu işi kolaylaştıracaktı. Feodal ordulara muhtaç olmamak ve onların kayıt ve şartlarına boyun eğmemek için daimî ordular teşkil edildi, ki bu, feodaliteyi, şövalyeleri ve imtiyazlariyle birlikte kökünden sarsmağa yaradı (3).

Yalnız, bugünkü şekildeki merkeziyetçi usuller, o zamanın teknik ve medeniyet seviyesine uyamazdı. Bundan dolayı yıkılan feodal ve münisipal rejim yerine, yine bir nevi ademi merkeziyetçi ve zümrevî esaslı rejim kondu.

Güçlükler tamamen kaldırılmış değildi. Hükümdarlar, devletin ihtiyaçlarını karşılayacak bir vergi koyabilmek için, zümrelerin muvafakat ve iltihaklarını temin etmek zorunda idiler. Bu güçlükler 17 nci asra kadar devam etti, ve pek uzun süren parça parça reformlarla, zümrelerin muvafa-

---

[3] Balkanlarla Anadolu'yu ihtiva eden Türk illeri, VIII üncü asırda, bir sürü orta çağ modeli beylikler ve küçük devletlere bölünmüştü, Osmanlı hanedanının bütün bu tufeyli varlıkları bertaraf ederek Türk devletini Avrupa'dakilere benzer şart ve şekillerde yeniden tanzim etmeğe başlamasının da XIV üncü asır başlarına raslanması, üzerinde durulması icabeden bir tesadüf değil midir?

kat ve iltihakları kanunî bir mecburiyet altına sokulabildi. Yani, rönesans hareketinin siyasî tarafı uzun zamanlar aksadı durdu (4).

Önceleri devletin emniyet ve asayiş işleriyle vergi cibayeti aynı elde ve makamlarda toplanmıştı. Sonraları ikiye ayrıldı. Yeniden revaç bulan Roma hukuku tatbikatı, meslekî hâkimlikleri yarattı. Bu suretle mahallî idareler üstünde siyasî, adlî ve malî idare şubeleriyle yukardan aşağıya doğru kademelenmiş merkezî idareler meydana geldi. Merkezlerin kudreti derinliğine ve genişliğine doğru arttı. Bu inkişaf seyri aşağı yukarı her memlekette birbirinin ayni oldu.

Bu siyasî reformlar, içtimaî bünyeyi değiştirdi, ve ekonomik inkişafa yol açtı. O zamana kadar müesses halk tabakaları altüst olmağa başladı. Hükümdarlar etrafında bir burjuva memur tabakası, yeni fikir ve sanat adamları, hakimler, askerler gibi onlara tabiî müttefik unsurlar peyda oldu. Muhafazakârların irticaına karşı mukavemet ve muvzene hasıl oldu.

Devletin kuvvetlenmesi, devlet vazifelerinin genişlemesi ve içtimaî inkılab; emtia ihtiyacının yeni şekiller ve istikametler alması gibi ekonomik neticeler verdi. Yeni emtia ihtiyacı bilhassa ordu ve donanma için lazım olan silâh, üniforma, ve teçhizat sahasında idi (5).

Bundan başka, Amerika'nın (1492, Hind yolunun (1498) keşfi, yeni deniz yolları üstünde deniz ticaretinin genişleme imkânları, büyük ticaret ve harb gemilerine olan ihtiyacı doğurdu. Gemi inşaatı ve gemi malzemesi tedariki lüzumu hasıl oldu.

Hükümdar saraylarının, yeni zenginlerin ve zamanla hükümdarların koltuğuna sığınmış eski asılzadelerin lüks ihtiyacı; paytahtların ve yeni büyük şehirlerin yeni ihtiyaçları; hulâsa yeni şeylere istek arttı.

Bilhassa ordu ve donanmanın muhtaç olduğu eşya, büyük ölçüde seri malûmatı idi. Ortaçağın zümrevî ahlâk kayıtlarından sıyrılan giyinme ve yaşama zevki, sık sık değişen modalara yol açtı, bunlar da az zamanda çok miktarda aynı çeşit eşya tedarikini icab ettirdi.

Bütün bu geniş ölçüdeki mamûl eşya ihtiyacını, Ortaçağdan kalma el işçisi ve onun perakende çalışma şekli temin edemezdi ve edemiyordu. Ön-

---

[4] Halbuki, siyasal rönesans, Türk ilinde daha ilk adımda enerjik bir surette gayesine vardırılmıştı, şöyle, ki: Devlet teşkilâtında İranın satraplıklarıyla Roma'nın has, timar ve zeamet usullerini andıran ve bu iki şeklin karışığı bir sistem, ekonomik hayatta da lonca sistemi etraflı bir surette kanunî çerçeve içine alınmıştı. Eğer *Merkantilizmin, rönesansın siyasal, soysal ve ekonomik cephesinden başka bir şey olmadığı hakkındaki hükmümüz doğru ise — ki bunu ileride ayrıca isbata çalışacağız — Türklerin rönesans hareketine ve Merkantilizme uzak ve yabancı kaldıkları hakkındaki iddiaların da, tarihî hakikatlar karşısında ne dereceye kadrr tutunabileceği soruimağa değer, sanıyoruz.* Ancak, rönesansın öteki sahalarında geç kaldığımız ve yavaş gittiğimiz, belki bir hakikattı.

[5] Sombart: *der moderne Kapitalismus.*

ce ,toptan taahhüt edip perakende ev sanayiine imal ettirmekten ibaret olan ve hâlâ heryerde görmekte olduğumuz usul ile bu ihtiyacı karşılamak istenilirken, bir yandan da o zaman manüfaktür denilen fabrika imal usulüne baş vuruldu, yeni teknik usuller arandı, makina kullanılmağa başlandı. Yeni ve kapitalist mahiyetli ticaret teşebbüslerine lüzum görüldü. Fakat bu kımıldanışlar perakende ve plânsız idi. Toplu ve millî karakterli değildi.

Bütün canlılığı ile beliren asıl mühim bir mesele de şu idi: bu bir sürü acele ihtiyaçlar ne şekilde karşılanacaktı? Bilhassa memleket içinde tedarik edilemiyen mamûl maddelerin, *yalnız ziraat mahsulleri satmak suretiyle ilânihaye dışardan tedarikine imkân var mı idi? Herhalde ekonomik bütünlüğü yapmak için millî bir hamle ve devlet müdahalesi gerekiyordu.*

Bundan başka aşağıda daha uzunca anlatacağımız veçhile, bu vaziyeti istismar eden yabancı kuvvetlerin bin türlü hile ve entrikalarına karşı perakende millî kuvvetlerin dayanabilmesi kabil değildi ki, bu da ayrıca bir sebeb olarak, devletin şuurlu bir ekonomi siyasası ile bütün bu işleri tanzim etmesini zarurî kılıyordu (6).

Devletin bu sahada karşılaştığı vazifeler çoktu. Yalnız kanunlar koyarak ekonomik hayatı düzenlemek elbette kâfi değildi. Çok lüzumlu birçok sanayi şubeleri vardı, ki ferdler bunları ya çok kârlı görmedikleri ve yahud da buna koyacak sermayeleri olmadığı için yapamıyorlardı. Ayrıca doğrudan doğruya devletin elinde bulunması gereken sanayi de vardı. Bütün bunları devletin kurması lâzım geldi. Bunlara para isterdi.

Yeni merkeziyetçi rejim, askerine, zabitine, memur ve hakmine - mutlak olarak kendi iradesine tabi olmaları için - kendi kasasından aylık vermek mecburiyetinde idi. Bu da devletin para ihtiyacını son derece arttırdı.

Hulâsa, ordu, donanma, mülkiye idaresi, vergi sistemleri ve devlet kredisi eski ayniyat tediyeleri yerine, tamamen para ekonomisi esasına göre yepyeni bir şekle girmeğe başladı. Yeni rejimde para, evvelce akla gelmiyen ölçüde bir ehemmiyet kazandı. "Pecunia nervus rei publica". Para devletin siniridir (7), sözü o zamanki devlet adamları için bir keramet cazibesi taşıyordu.

---

[6] Coğrafi durumu itibariyle deniz aşırı ticaret ve yeni müstemlekelerle meşgul olmağa ihtiyacı olmayan Türkiye'deki inkişaf şekli, böyle bir devletçiliğe pek de acele bir lüzum göstermiyordu. Türkiye için, nüfuzunu ve istilâsını, etraftaki henüz birliğini yaymamış memleketlere yaymak, daha doğru bir hareket idi. Ekonomik sahada ise, düşman tarafından yakılan bütün bir donanma yerine az zamanda yelkenleri ipek ve sırmadan bir yenisini yapma iddiaları ve muntazam bir daimi ordu ile büyük bir millî ordunun techizat, elbise ve silâhlarını imâl ve pek uzak mesafelerde askerî hareketler yaptırabilecek sınaî kudret de bir hakikattı. Bütün bunlar için ancak kadılıklar vasıtasile yapılan ve dar bir hudutta kalan müdahale ve tanzim ile iktifa edici bir ekonomi rejimi de her halde elverişli neticeler verebiliyordu.

[7] Bodin: "*Six livres de la République*, 1577."

Amerika'nın ve Hind yolunun keşfi, müstemlekeler zabt ve tesisi, deniz ticareti ile cihan ölçüsünde yeni bir ticaret sisteminin kurulma imkânları; İspanya, Portkiz, Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi Garb Devletlerini servet ve şevket içinde yükseltirken, ticareti zayif iç ülke devletleri de bir kat daha zayıfladılar. İşte bu vakıa da, ticaretin ve onun arkasında işleyen paranın, gerek servetin ve gerekse siyasî kudretin en ön safta ehemmiyeti olan bir kaynağı olduğu kanaatını yaydı ve kökleştirdi.

Paranın ve kıymetli madenlerin rolü, başka bir hadise ile de pek ziyade büyümüştü: esasen 1510 yılında başlayıp, Avrupa piyasasının Amerikan altın ve gümüşüne boğulması üzerine 1520 yılında şiddetle tesirini gösteren bahalılık, bir fiat ihtilâlimanzarası almıştı. Fiatlar 1510 - 1560 yılları arasında % 50, 1560 - 1610 arasında ise % 100 ve 150 artmıştı (8). Avrupa piyasasındaki altın ve gümüş bolluğu esas itibariyle ayniyat mübadelesine dayanan ve para ile mübadeleleri en dar haddinde tutmuş olan eski ekonomi düzenini silip süpürerek veya arka safa atarak, yerine para ve sermaye ekonomisinin gelmesine pek mühim bir âmil olmuştur.

Eğer realist ve sırf yaşanan hadiselerin mantıkı ile düşünülürse, o zamanların zihniyetinde paranın ve memlekete para getirmenin o zaman için en bellibaşlı vasıtasi gibi görünen ihracat ticaretinin kazandığı ehemmiyeti anlarız. Eğer hâdiselerin ve bunların insan hayatındaki akislerinin gerçek manalarına nüfuz edebilirsek, görürüz, ki o zaman zihniyetinin bu sırf zahirî cephesi, ne Merkantilizm adına ve ne de onun bir para ve ticaret sistemi sayılmasına asla hak verdiremez. Nitekim, yalnız memlekete para ve kıymetli maden getirmek ve bunun için her ne olursa olsun memleketten çıkarıp satmak hırsı çok devam etmemiştir. Değeri az ham madde çıkarılacağına, memlekete daha verimli ve kudretini daha esaslı bir surette arttırabilecek olan büyük sanayi kurmak ve bunun mamul maddelerini satmak gibi esaslı ve geniş düşünceler çarçabuk kafalarda yeretti. Tekrer ediyoruz, ve başka bir yazımızda ayrıca izah edeceğiz, ki Merkantilizm, yalnız bir para ve ticaret sistemi değildir, o, geniş mânada bir millî birlik ve bütünlük anlayışının ilk çağıdır. O, büyük rönesans hareketinin siyasal, sosyal ve ekonomik cephesidir.

* * *

Geniş, derin ve realist bir siyasal ve ekonomik anlayışın ifadesi olan Merkantilizme yol açıcı *tarihî sebeblerin pek ehemmiyetlisi ve ekseriya gözden kaçanı da*, ticarî ve ekonomik düzenini daha önceden inkişaf ettirmiş bazı ticaret cümhuriyetlerinin, ziraatçı karakterli milletlere karşı tuttukları *monopolcü ve soyguncu siyasa idi.*

Ortaçağ ekonomi hayatının merkezleri, bazı dar mıntakalara şamil ekonomik monopol ve imtiyazlariyle şehirlerdi. Muhabere ve muvasala

[8] Sartorius von Waltershausen: *Zeittafel zur Wirtschaftsgeschichte.*

güçlükleri, derebeylik, iç şehirler için büyük engeller idi. Deniz kıyılarındaki şehirler ise, deniz seferlerine ve bunun herçeşit tehlike ve risklerine göğüs gerebildikleri ve kendi içlerinde de ekonomi hayatını teşvik ve himaye edecek idare teşkilâtı yapabildikleri nisbette elbette daha müsaid bir durumda idiler. İtalyan şehirleri bu çeşit bir inkişafın ilk örneğidirler. İtalyan şehirleri ahalisinde daha Roma zamanında dahi bütün Akdeniz ticareti ve Şarkla Garb rasındaki alış veriş işlerini ellerine almış olmanın tecrübesi de vardı. Böylece önce Amalfi, Pisa, Lucca, Genua, ve sonra da Aquileja ve Ravenna'nın yerine geçen Venedik ile Floransa ve bunun limanı Livorno birer ticaret cümhuriyeti halinde sahneye çıktılar. Haçlı Seferleri esnasında Venedik, Avrupa'nın en büyük bahri kuvveti olmuştu. Türkiye, Karadeniz kıyıları İran, Mısır ve Hind ile bütün Avrupa memleketleri arasındaki emtia mübadelesi bunların vasıtalık inhisarında idi. Ümid burnu yolunun keşfi bu inhisarı kökünden sarstı. Fakat o zamana kadar bu inhisarı, hile, entrika ve ceberut (kuvvetli bir meslek ordusu, kudretli bir donanma) ile kıskanarak muhafaza ve idame ettirdiler. *Müşterileri olan milletlerin ticarete atılmasını, sanayi kurmasını ve hele ticaret ve harb gemileri olmasını ve kendi eşyalarını kendi gemilerinin taşımasını; o zamana has vasıta ve usullerden başka, bizim zamanımızda dahi bazı sanayici ve tüccar milletlerin kullandıkları çirkin ve egoist usullerle önlemek gayretinden bir ân geri durmadılar.*

Bu siyasa, ezilen ve soyulan milletlerde kindarane bir reaksiyona ve *gitgide artan bir intibaha* sebebiyet vermekle beraber kendilerini de tam mânasiyle refah ve servete garketmişti. Bunu anlatabilmek için bir iki rakam malûmatı vereceğiz: ,

1422 de yapılan bir sayıma göre Venedik'te 190.000, Floransa'da da 90000 nüfus vardı (9). Venedik hükûmetinin yıllık geliri 1.100.000 duka altını, yani bugünkü para ile 13.200.000 altın frank (10), Floransa'nın hükûmet geliri ise 300.000 Goldgulden, yani şimdiki para ile 15.000.000 altın frank idi, ki bu, Kraliçe Elizabet zamanında Büyük Britanya ve İrlanda'nın gelirleri yekûnundan pek çok fazla idi (11).

İtalya cümhuriyetleri yalnız ticaret vasıtacılığı ile kalmamışlardır, daha kârlı bir iş olduğu için kuvvetli bir ihracat sanayii de kurmuşlardı. Meselâ. 13 üncü asırda Floransa, parlak bir ipekli ve yünlü sanayi merkezi idi. Şehir içinde 200 kadar yünlü dokuma imalâthanesi sayılmıştı (12).

Bu geniş ekonomik faaliyet arkasında pek kudretli bir banka sistemi çalışıyordu. Yalnız Floransa'da 80 banka vardı. 1470 tarihlerinde Fransa'da 24, Napoli'de 37, *ve Türkiye'de 50 Floransa bankası veya banka şubesi vardı*

[9] Jakob Burckhardt: *Die Kultur der Renai sance in İtalien.*

[10] Jakob Burckhardt: *Die Kultur der Renaissance in İtalien.*

[11] Friedrich List: *Das nationale System der pol. Oekonomie.*

[12] Friedrich List: *Das nationale System der pol Oekonomie.*

(13). Bunların mali kudretlerini gösteren şu misal pek enteresandır: Floransalı Bardi ve Peruzzi namlarındaki iki banka Büyük Britanya Kralı 3 üncü Edward'a yaptıkları ikrazdan dolayı 1338 yılında 1.365.000 Goldguldenı yani 68.000.000 altın frank ziyan ettiler ise de pek az zaman içinde yeniden ayağa kalktılar (14).

Bu şehirlerde en fakir tabakanın bile hiç çalışmadan yaşayabilecek serveti vardı (15).

Venedik'in bahri kuvvetini gösterir bir iki rakam verelim :

1423 de Venedik'in *3000* adet küçük, *300* adet orta gemisi ve *45* galer'i vardı, ki bunlarda çalışan gemicilerin sayısı sırasiyle *17.000, 8000 ve 11.000* kişi idi. Yani beher galerde vasati 200 den fazla bahriyeli bulunuyordu. Ayrıca *16.000* gemi inşaat işçisi vardı (16). İtalyan şehirleri kendileriyle münasebeti olan bütün nakliyatı kendi gemileriyle yaptıkları gibi bütün Ak - Denizde adeta nakliye inhisarını haizdiler.

14 üncü asırda İtalya'da şu ekonomik müesseseleri görüyoruz : Gemi mücehhizleri, büyük ticarethaneler, bankerler, anoinm şirketler, jiro, poliçe ve çek muameleleri, deposito işleri, iç ve dış devlet istikrazları, sanayi nümune hakkı mahfuziyeti, ihtira patentası, usulü muzaafa ile defter tutma, sigorta, ticaret, deniz, ve iflas hukuku, ticaret davaları için Consulatus maris... ilâh. Bu kadar servet, bu mükemmel teşkilât, bu derece finansal ve ekonomik kudret, siyasî şevket nihayet etrafı pek dar şehirlerde toplanmıştı. Bu göz kamaştırıcı durumun bilhassa bir zafı vardı, ki o da yalnız ticaret ve sanayi ile ilânihaye devam edebileceğine inanması idi. Toprak ve ziraatleri, ekonomik bütünlükleri yoktu !

* * *

İtalyan şehirleri kadar değilse bile, onlara yakın bir kudrete, onlardan öğrendikleri meşru ve nameşru usullerle vasıl olan ikinci bir grup ticaret cumhuriyetleri de *Hansa* idi.

Şimal Avrupa'nın iç ve sahil şehirleri, yukarıda anlattığımız Ortaçağ engellerinin tesirini bir dereceye kadar hafifletmek, sulhu ve aralarındaki münakale emniyetini kuvvetlendirmek için para, gümrük, ticaret ve nak - liye sistemleri üstünde anlaşmaya başladılar, ve böylece şehir gruplrı vucüde geldi. Bu kabilden Lübek ve Hamburg 1241 yılında bir birlik yaptılar. Bu birlik Danzig, Braunschweig, Köln şehirlerinin ve daha sonra da başka şehirlerin katışması ile genişledi. *Hansa birliği, birnevi ticaret kooperatifi idi* (17). Köln şehri 1239 da Büyük Britanya Kralı 3 üncü Hanri -

[13] Friedrich List: *Das nationale System der pol. Oekonomie.*

[14] Jakob Burckhardt: *die Kultur der Renaissance in İtalien.*

[15] Jakob Burckhardt: *die Kultur der Renaissance in İtalien.*

[16] Jakob Burckhardt: *die Kultur der Renaissadce in İtalien.*

[17] Schaeffer: *Hanse, in Handwörterbuch der Staatswissenschaften.*

den, Türkiyedeki kapitülâsyonlardan fena meselâ başka rakiplere karşı tatbik edilen gümrük tahdidat ve resimlerinden muafıyet gibi, imtiyazlar koparmış ve *Hansa Birliği* de 1250 de bu imtiyazlara dayanarak Londra'da Stahlhof-Steelyard denilen çarşıyı tesis etmişti.

1460 da 3 üncü Edvard Hansalilarla müttefikleri İtalyanlara bütün İngiliz dış ticaretinin monopolünü dahi vermişti (18). Hansalılar 1252 de Brügge'de, 1272 de Rusyada Novgerod'da, 1278 de Norveçin Bergen şehrinde şubeler açtılar ve ayni imtiyazları elde ettiler. Ticaret ve harb donanmaları çok kuvvetlendi. Çünkü Şimal denizlerindeki bütün deniz nakliyatı yalnız Hansa gemilerinde yapılıyordu. Hansalılar bu inhisarı dikkatle ellerinde tutuyorlardı. Korsanlarla da anlaşarak, hattâ gizlice korsanlık da yaparak, rakiplerini her ne bahasına olursa olsun mehvetmenin yolunu biliyorlardı. Flanderşehirlerinde ve Brügge'deki imalâthaneler ham maddeleri mamûl hale koyup etrafa sürüyorlardı. 12 ve 13 üncü asırlarda İngiltere şehirleri henüz muhtariyet ile idare ediliyordu. İngiltere henüz ziraatçı ve bilhassa koyun çobanı idi. 1303 de İngiltere carta marcatoria ile ecnebi tüccarlara imtiyazlar verdi. 1474 de Utrecht Muahedesi Hansa'ya verilen kapitülâsyonların son haddi idi. « İngiltere ticareti yabancıların ve bilhassa Easterlings denilen Hansalılar elinde idi » (19).

Hansa İngiltereden yün, kalay, deri, yağ, toprak ve yeraltı mahsulleri gibi ham maddeleri alıyor, karşılık mamûl madde satıyordu. İngiltereden alınan ham maddeler, Brügge'ye getiriliyor ve burada Belçika kumaş ve mamulâtı ve İtalyanların Şarktan getirdikleri eşya ile mübadele edildikten sonra bu sonuncular da bütün Şimal memleketlerine sürülüyordu (20)

Bu anormal vaziyet devam edemezdi. Bu şartlar altında istismar edilen memleketler sanayi, ticaret ve bahriyeden mahrum, ziraatleri geri ve çoban bir memleket halinde kalmağa mahkûmdu. Fakat uyanan rönesans şuuru isyan etti. Meselâ Kraliçe Elizabet gibi büyük hükümdarlar tehlikeyi vaktiyle anladılar. 1578 de Hansa'nın kapitülâsyonları yıkıldı. Millî bir idare altında yeni zaman iktisad sisteminin temelleri atıldı ve devlet otoritesi bu işi üzerine aldı, ki bu, sonraları haksız olarak para ve ticaret sistemi damgası vurulmak istenen Merkantilizm, yani siyasal, sosyal ve ekonomik rönesans idi !

---

[18] 1535 tarihinde akdedilen fransız türk muahedesi ile fransızlar da bizden garb Avrupası ile olan ticaretimizin monopolunu alırken, eski örnekleri takibediyorlardı.

[19] Hume: *Geschichte von England.*

[20] List: *Mationales System.*

TÜRK IRKI HAKKINDA [*]

E. PİTTARD

Türklerden bahsolunduğu zaman çok kimseler, Türkler bilhassa Asyada yayılmış olduklarından dolayı onların beyaz ırka mensup olmadıklarını tasavvur ederler. *Finno-Ougrien*'ler ve hattâ *Ougro-Japonais*'ler Türk addedilmemişler midir? Ve bu tâbirler gerek konakları gerek ırkları itibariyle Asyalı kavimleri ifade etmez mi ? Pek çokları için Türk adı fikirde derhal Mongol yahut hiç olmazsa Tatar adını uyandırır. Deniker tasnifinde, Türk-Tatar (Turco - Tatar) formülünü kaydetmiştir. Bu formül bir akrabalığı tazammun eder ki hakikî Tatarlar görüş tarzından böyle bir akrabalık mevcud değildir. Yanlış olan bu malûmatın iki kaynağı vardır : Tarihsel ve Linguistik. Tarihseldir çünkü: göz göre, göre Mongol ve Tatar istilâları karıştırılmakta ve işi basitleştirerek bu adamlar tek bir kül olarak ele alınmaktadır. Lingistiktir çünkü: Asya'nın beşer ırklarını tasnif etmek iste - yen müellifler hâkim ve muteber vesikalar gibi (filhakika ellerinde ancak bu vesikalar vardı) yalnız dil unsurlarından istifade etmişlerdir. Halbuki bir kavmin tarihinde dil çok defa çok âni sosyal bir sergüzeşten başka bir şey değildir. O halde dil tasnif için bir unsur olamaz.

Eğer ırkların bir coğrafyası yapılmak istenilirse Avrupa kıt'asının Şimalî Şark sınırları buralarda bulunan ırklara göre sun'î hududlar olduğu görülür.

Avrupa Rusyasında yalnız beyaz « ırklar » ın insanları mevcud değildir: Şimalde Lapon'lar, Samoyed'ler, Ostiyak'lar, Vogul'lar Şark ve Cenubda Mongoloid'ler Tatar'lar, Cenubu Şarkta Kalmok'lar, bilhassa Avrupalı guruba, beyazların gurubuna dahil olmayan bu kavimlerin en önemli par - çalarını temsil ederler.

Berber Afrikası, herhalde Rusyadan çok daha beyazdır. Önasyada bilâkis Asyatik ırklardan daha ziyade Avrupalı ırklara mensup kavimler mevcuddur. (Asiat'ların kısmı azamının az veya çok hakikî sarılar oldukları malûmdur). Bu hakikî Asiat'ların kat'î envanterlerini tesbit etmek ve bir -

[*] Prof. Eugène Pittard. — Türk ırkı: Beyaz ırk Avrupası Asiyaya kadar uzanmalı ve en aşağı Anadolu ve İranı ihtiva etmelidir. (La race Turque: l'Europe de la race blanche devrait être prolongeé en Asie et Comprendre au moins l'Anatolie et la Perse. — XV Bis congrès international l'Anthropologie et d'Archéologie Préhistorique. Paris, 1931

Prof. E.-Pittard'ın bu makalesinin, bazı noktalarına iştirak etmemekle beraber, dilimize çevrilmesini doğru buldum.

birlerinin sahalarına yaptıkları nufuzların haritasını çizmek için tahlillerimiz kâfi derecede ilerlemiş bir halde değildir. Fizik ve tavsifi Antropoloji araştırmaları ileriye götürüldükleri zaman büyük bir ihtimalle, bilhassa beyaz ırkların çevrelerini boğazlardan (Kara Deniz ve Çanakkale) İndus'a kadar genişletebileceğiz.

Bugün için yalnız Türkiye'nin Asya parçası üzerinde durmak istiyorum.

Burada şahsi Antropolojik anketler yapmak fırsatını buldum. Bu anketler evvelce Balkan Yarım Adasındaki Türkler üzerindeki yapmış olduğum anketlere ilâve olunmuştur.

Türk Ulusunu teşkil eden insanlar büyük bir çoklukla beyaz ırka mensuptular. Mongoloid'ler (Tatarlar) azlıktırlar. İstilâlar şüphesizdir ki (Asyada yahut kıt'anın ekstrem hududları üzerinde kalıyoruz) bu etnik vücuda yabancı unsurlar sokmuştur. Çerkesler gibi bazıları bizzat «ırk'ı» bile bozmiyorlar, bilâkis diğerleri meselâ: Nogay Tatarları ırkın çehresini değiştiriyorlardı. Fakat, Türk kavminin büyük ekseriyeti, ıstılahlarda müştereken Osmanlı Türkleri diye anılan insanlar, itirazsız bir surette Avrupa kıt'asında yaşayan beyaz ırkın muhtelif tipleri arasında yer almaktadır.

Ana hatlariyle görüldüğü vakit Türkiyenin Asya parçası bir kere daha Avrupa Rusyasından ziyade aşikâr olarak Avrupalıdır. Eğer Marmara Denizini doğuran çatlak vücude gelmemiş olsaydı, Avrupalı «kavmî kıt'a-Continent ethnique » gelip boğazlarda duracağı yerde çok daha uzaklara Cenubu Şarkiye doğru genişliyecekti. Bundan başka Paleolitikde bu çatlak mevcud değildi, ve insanlar bugünkü Önasya'dan bugünkü Avrupaya kolaylıkla geçmişlerdir.

Küçük Asyanın Antropolojik tahlilleri, bu mıntakanın etnolojik yüzünün ne olduğu hakkında bizi tenvir edecek kadar kâfi olmaktan uzaktır.

(Müellifin 1931 e aid olan bu notundan beri Türk Antropoloji Enstitüsünün Anadolunun Antropolojisi hakkındaki mesaisi müellifin söylediği bu boşlukları doldurmağa çalışmaktadır). Bu kadar büyük bir saha için bunlar fevkalâde küçük malzemedir, ve bu anketlerin geniş mesafelere yayılması ve bir taraftan yalnız ufki ve sathî değil ayni zamanda derinlik itibariyle de takib edilmesi gerektir. Bununla beraber, az olmalarına rağmen, elimizde bulunan vesikalar bizi tenvir etmektedirler. Bu vesikalar bizi bazı düşüncelere götürmektedirler. Daha şimdiden bazı faraziyeler ortaya koymamıza müsaiddirler. Şahsıma aid olan Antropolojik materyal -ki burada yalnız ondan bahsedeceğim- Balkan Yarım Adasında ve Anadoluda tetkik edilmiş olan 1000 kişinin muayenesinden terekküb etmektedir. Birinci kısım aralarında yaşadığım Dobruca çiftçi ve köylülerinden müteşekkildir. İkinci kısım Anadolu askerlerinden mürekkebdir. Birinciler ve ikinciler eski Türk İmparatorluğunun ve (yeni) Cümhuriyetin çok muhtelif mın -

takalarından geliyorlardı. Bu coğrafik mozayik bize kavmî bir mozayık mı gösterecektir ? Yoksa mesafelere rağmen benzer hareketler mi gösterecektir? Bu adamların arzettikleri -nisbeten az vâsi- kavmî ademi tecanüs, ayni dillerle konuşmayan, muhtelif ırklarla meskûn memleket parçalarından mürekkep eski Türk İmparatorluğunun sahib olduğu dağınık, nisbetsiz karekteri çok güzel göstermektedir.

Avrupa «Türk» leri arasında bir çokları vardır ki Balkanlıdırlar. Müsliman olmuşlar ad ve milliyet itibariyle de türkleşmişlerdir.

Fakat ırkları tabiatiyle bu politik ve sosyal istihale ile değişmemiştir Ve onların arasında birçok dinarikler buluyoruz. Şayet Türk ırkının bir nevi terkibini yapmak için, tesadüfen alınmış bir miktar Türk bir sıraya konsa (meselâ Kur'a neferlerinin toplanmasında) söylediğimiz gibi bu halkın morfolojik ve tavsifi ademi tecanüsü şüphesiz görülecektir. Bununla beraber Avrupanın bütün memleketleri de bize böyle bir misal vereceklerdir.

Fakat, birçok tiplerin mevcudiyetini tesbit ettikten sonra bu ferd tipleri « individus-type » birleştirmek onlarla mütecanis guruplar teşkil etmek imkânının mevcudiyeti de görülecektir. Bu mütecanis guruplarda boy, kafa şekli, gözlerin ve saçların rengi, burnun şekli vesaire birbirlerine benzeyecekler ve bu suretle istenilirse, bilhassa ırkların yokluğuna karşı bu « Antropolojik birlikleri - Unites Anthropologiques » teyid edeceklerdir.

Burada Türkleri ırken karakterize eden belli başlı alâmetlerin bazılarını hatırlatmak istiyorum. Boyları genel olarak uzundur. Küçük Asyadakilerin boyları -ki bunlar asıl grupla teması kaybetmemişlerdir- Avrupa Türklerinin boylarından çok daha uzundur. Anadoluda ölçtüğüm vasati: 1 metre 71 dir. (Bizim tetkiklerimize göre bu vasati 1. 67 dir. Ş. A. Kansu).

Uzun boyların ve vasatiden yukarı boyların nisbeti % 75 i geçer. Türkler çoklukla berakisefaldirler. Keza çoklukla ince burunlu leptorin'dirler.

Genel olarak burunları düz, çok defa karga burun (aquilin) dır. Gözleri ve saçları koyudur. Şimdi şu veya bu Türk grubunu bugünkü Avrupanın iyice malûm şu veya bu ırk gurubuna bağlamak için yapabileceğimiz denemeler üzerinde fazla tafsilâta girmek istemiyorum. Sadece burada bilhassa Avrupanın iki ırkı üzerine bir faraziye ortaya koymak istiyorum ki fazla olarak bilhassa bu ırklardan birisinin bizim kıt'amızın toprağında bile ne vakit meydana çıktığını bilmiyoruz. Evvelâ Dinarik yahut « Adriatique » ırk mevzubahistir ki son araştırmalar yukardaki coğrafik ismin işaret eylediği yerlerden çok uzak mahallerde bu ırkın sakin olduğunu göstermektedir. Filhakika bir taraftan Norveçli âlimler, diğer taraftan Biritanya adası Antropolojistleri bu ırkın bir yandan Norveç'in Cenubi Şarkında diğer yandan İskoçyanın Şimalindeki adalarda yaşadığını tesbit etmişler -

dir. Bu hal dinarik ırkın bugüne kadar kendisine atfedilen mukadderattan çok daha önemli mukadderata sahib olduğunu tazammun eder.

Bu ırkın kaynağı nedir ? Avrupa toprağında hangi epokta meydana çıktığı görülüyor ? Evvelâ paleolitik hiçbir ırkın hakikî bir surette bu ırka yaklaştırılmayacağını hatırlatıyorum. Ofnet'de tesadüf edilmiş olan insanların Orta Avrupa toprağında bu ırkın piştarlarını temsil etmeleri imkânı var mıdır ? Belki bu adamlar büyük bir ihtimalle Avrupada Neolitik medeniyeti kurmuş olan orta boylu brakisefal'lerle bugün Alp adamı « Homo Alpinus » mümessilleri dediğimiz adamlarla karışmıştırlar ? Eğer hakikat böyle ise bu muazzam hâdisede iki ırkın kıymetleri müsavi (ex aequo) olacaktır.

Uzun boy, bariz brakisefali düz veya karga burun, koyu renk, bunlar dinarik kavimlerin bellibaşlı karekterleridir. Keza bunlar birçok Türklerin de karekteristikleridir. Avrupa toprağında Alp adamı adıyla malûm olan brakisefal ırkı yaratan insan cevherini, insan temelini (Substratum) Anadolu toprağında -daha az münhasır kalmak için İndus'dan Boğazlara dayanan Önasyada diyelim- aramak mümkün müdür ?

Bu hal tamamen şayanı kabuldür. Türk ırkı hakkında yaptığım tetkikata göre Anadolu Türkleri ve onlarla beraber tabiatiyle evvelce Boğazları geçmiş olan Balkan Yarım Adası Türkleri müşkilâtsız bir surette Avrupa ırkları sıralarına girebilirler. Nasıl ki Avrupa toprağında Antropolojik vahdetleri ayırd edebildikse bunun gibi Türk kavmi içnide de onun terekküb eylediği Antropolojik vahdetleri tefrik edeceğiz. O vakit söylediğim rabıtanın bu iki soy beşer gurupları arasında pek tabiî olacağını göreceğiz. Bundan başka Avrupa beyaz ırkları tablosunda göstermekte tereddüd etmediğimiz birçok Avrupalı kavimler Türk kütüğüne bağlanmıyorlar mı ? Macarlar, Bulgarlar, eski İskitler Türk milletinden çıkmış gibi nazara alınmışlardır. Bugün onlar Avrupa kütlesi içinde erimişlerdir, ve Anadolu eğer dinarik ırkın Asyadaki en yakın vatanı gibi nazarı itibare alınabilirse daha şarkta meselâ İran Tacik'lerinde çok daha uzak bir coğrafik bağı aramak mümkün değil midir ?

Diğer taraftan Alp adamı mümessillerinin Antropolojik kaynakları hakkında ne düşünebiliriz ? Şayet Neolitik medeniyet bize bugün hububatın kendiliğinden yetişmekte bulunduğu yerden yani Garbî Asyadan gelmişse, bu medeniyeti keza esmer orta boylu bu brakisefaller taşımamışlar mıdır ? Bu brakisefallerin, Küçük Asya ırkları, Türkler arasında kesretle temsil edildiklerini görmiyor miyiz ?

Binlerce tahliller sayesindedir ki' brakisefallerin Avrupada iki esaslı subdivision gösterdikleri tesbit olunmuştur. Fakat bunların kaynak yurdlarını keşfetmeğe çalışmalıdır. Bunun için Avrupadan az uzak sahalarda ve

bizimkilerin akrabaları olabilecek olan «Antropolojik vahdet» lerin toplanmış oldukları yerlere gözlerimizi çeviriyoruz.

Garbî Asya kuvvetli bir nisbette brakisefallerle meskûndur. (Eskiden Asyanın brakisefaller hazinesi olduğu söylenirdi ki bu doğru değildir).

Garbî Asyanın bu kuvvetli brakisefal gurubu belki Avrupanın iki büyük brakisefal kolunun kaynağıdır. Evvelce söyledik ki İndus ile Boğazlar arasında yaşayan diğer Antropolojik tipler içinde miktarca ehemmiyetli böyle bir brakisefaller kütlesi vardır. Bunlar muhtelif adlar taşırlar. Nazarı itibare alınan sahalara göre tabiatiyle ya çokturlar yahutta dağınıktırlar, serpiktirler. İhatalı ve derinleştirilen tahliller hem parçaları gösterecektir, hem de her grubun morfolojik ve tavsifi karakterlerinin heyeti umumiyesini, genel diagnos'ını ortaya koyacaktır. O vakit Hind Efganlıları « İndo - Afghan » bir tarafta bıraktıktan sonra Alp adamının ve Dinarik adamın mümessil tiplerinin « représentan-type » meydana çıktığını görecek miyiz ? Bu çok mümkündür. Herhalde bunu tahmin ve farzetmek boş bir tasavvur değildir. Kablettarih, Tarih, Fizik Antropoloji böyle bir faraziyenin lehine çalışabilirler. O vakit Etnolojik Avrupa Şarka doğru hiç olmazsa İrandan ileriye uzatılacaktır. Türkistana gelince, bunun hakkında ne düşünmek icab ettiğini yukardaki faraziyeleri de tekrar ele alarakı başka bir zaman göreceğiz.

Pittard' dan çevirdiğimiz bu yazının sonuna Türklerin Antropolojisi hakkında bugüne kadar yapılan belli başli tetkiklerin bir bibliyografyasını katmağı faydalı gördüm.

Ş. A. Kansu

BİBLİYOGRAFYA

I. BASSANOVITCH — *Matériaux pour l'ethnographie sanitaire de la Bulgarie: district de Lom.* Sofia, 1891 (Bulgarca).

II. E. CHANTRE — *Missions scientifiques en Transcaucasie, Asie Mineure et Syrie.* Archives du Muséum d'Histoire naturelle de Lyon, 1895.

III. J. DENIKER — *Les races et les peuples de la Terre.* 2me édition. Paris. 1926.

IV. J. DENIKER — *La taille en Europe,* 2me *supplément, les Turco - Tatares et le Caucasiens.* Bull. et Mém. Soc. d'Anthropol. Paris, 1909.

V. J. DENIKER — *L'indice céphalique en Europe.* Paris, 1899.

VI. ELISEEF — *Notes anthropologiques sur les habitants da l'Asie Mineure.* Bull. Soc. Sc. nat. Moscou, t. LXVIII et LXXI, (rusca.)

VII. IVANOVSKY (A.A.) — *Les Turkmènes et les Turcs d'après les recherches craniométriques,* Bull. Soc. des amis des Sc. Nat. Moscou,1891.

VIII. B. NUREDDİN, NEŞAT ÖMER, SÜREYYA ve MOUCHET — *Notes d'Anthropologie sur la race Turque.* Türk antropoloji mec. İstanbul. 1917, n° 5 et n° 6,1918.

IX. EUG. PITTARD — *Contribution à l'étude anthropologique des peuples de la Péninsule des Balkans et de l'Asie Antérieure.* Bull. Soc. Anthrop. Lyon, 1911.

X. İdem — *La taille, l'indice céphalique et l'indice nasal de 300 Turcs Osmanlis de la Péninsule des Balkans.* Rev. d'Anthrep., Paris, 1911.

XI. İdem — *Contribution à l'étude anthropologique des Turcs Osmanlis.* Bull. Soc. roumain des sc. Bucarest, 1911

XII. İdem — *Les Peuples de la Péninsule des Balkans.* Rev. générale des sc. Paris 1915.

XIII. İdem — *Les caractères anthropologiques principaux des populations balkaniques.* Bull. Soc. Géogr. Le Globe, Genève, 1917, T. LVI.

XIV. İdem — *Influence de la taille sur l'indice céphalique dans un groupe ethnique relativement pur.* Bull. et Mém. Soc. Anthrop. Paris, 1905.

XV WEISBACH — *Die Schaedelform der Türken,* Mittheil. der Anthropol. Gesellschaft, Vienne, 1873.

XVI. E. PİTTARD ve A. DONİCİ Contribution à l'étude anthropologique des turcs d'asie mineure türk antropoloji mecmuası S. 8. 1929.

XVII. M. W. HAUSCHİLD UND F. WAGENSEİL — *Anthropologische untersuchungen an anatolischen Türken.* Zeitschr. für morphologie u. Anthropologie 1931. Bd. XXIX.

XVIII. ŞEVKET AZİZ KANSU — Alelumum Prognatisma ve türk kafasının Prognatisması hakkında bir tetkik. Note sur l'indice du Prognathisme des crânes turcs. Turk Antropoloji mecmuası S. 8. mart 1930.

XIX. ŞEVKET AZİZ KANSU — Türk kadın ve erkeğinin mukayeseli sefalometrisi hakkında bir muhtıra. Türk antrop. m. S: 8. 1930

XX. ŞEVKET AZİZ KANSU — Hititlerin Kraniolojik tetkikatına methal - Sur la morphologie des cranes trouves dans un Hüyük (tell) d'Anatolie (Alişar). türk antropoloji m. S: 10. 1930

XXI. ŞEVKET AZİZ KANSU — Anadolu ve Rumeli türklerinin Antropometrik tetkikleri. — Birinci muhtıra: Boy ve gövde nisbetleri. *Recherches Anthropométrique Sur les turcs l'Anatolie et de Roumélie. Premier mémoire.* les proportions de la taille et du tronc. *Türk Antropoloji mecmuası* S: 11, mart 1931

XXII. ŞEVKET AZİZ KANSU — Anadolu ve Rumeli Türklerinin Antropometrik tetkikleri (ikinci muhtıra). Etraf ve Baş nisbetleri. *Recherches Anthropométrique sur les turcs l'Anatolie et de Roumélie, Deuzieme mémoire, les Proportions des membres et de la tête. Türk Antropoloji mecmuası* S: 12. Eylûl 1931

XXIII. ŞEVKET AZİZ KANSU — Türk çocuklarında mavi lekeler. *Sur la tache bleue congénitale chez les enfants turcs.* Türk Antropoloji mecmuası S: 13—14. 1932

XXIV. ŞEVKET AZİZ KANSU — Türklerin Antropolojisi, Birinci Türk Tarih Kongresi zabıtları — 1932

XXV. ŞEZKET AZİZ KANSU ve SENİHA HÜSNÜ — Kafanın tavsifı karakterleri ve morfologisi arasındaki rabıtalar hakkında bir tetkik *Contribution sur la signification morphologique des caracteres descriptifş du crâne* Türk *Antropoloji* mecmuası S: 15—16 1934.

XXVI. ŞEZKET AZİZ KANSU — *Deuxième Contribution à l'etude cranio lagique des Eti (Hittites.)* Türk Antropoloji m. S: 15—16 1934

XXVII. ŞEVKET AZİZ KANSU ve SENİHA HÜSNÜ TUNAKAN — Türk iskeletinin Antropolojik tetkikine yardım I kürek kemiği *Ostéologie des turcs* (*L'omoplate*) Türk Antropoloji mecmuası S: 17—18, 1935

XXVIII. ŞEZKET AZİZ KANSU — Anadolu Kraniologisi T. Antrop. m. S: 17—18 1935

XXIX. ŞEVKET AZİZ KANSU — Metopismanın Kraniologik tetkikine yardım T. Antropoloji m. S: 17—18, 1935

XXX. ŞEVKET AZİZ KANSU — *Craniologie de l'Anatolie* L'Anthropologie Paris, T. 45. No: 1—2. 1935

XXXI. ŞEVKET AZİZ KANSU — *Contribution a l'Etude craniologique du Métopisme.* L'Anthropologie, Paris. No: 3—4. 1935

Genel Bibliyografya (Kısaca)

W. Z. Ripley — *The races of Europe, 1899.* Giuffrida - Ruggeri — *First outlines of a systematic anth-opology of Asia, 1921.* Roland B. Dixon — *The racial history of man, 1923.* Eugène Pittard — *Les races et l'histoire, 1924.* A. C. Haddon — *The races of man and their distribution, 1924.* L. H. Dudley Buxton — *The Peoples of Asia, 1925.* A. C. Haddon — *The Wanderings of Peoples, 1927.* H. J. Fleure — *The races of mankind, 1927.* George montandon — *L'ologenèse humaine, 1928.* G. Elliot smith — *Human History, 1930.* George montandon — *La race les races. 1933.* R. Broom — *Les origines de l'Homme, 1934.*

CİHAN EDEBİYATINDA

TÜRK *KOBUZ'U*

A. CAFEROĞLU

I

Aşağı yukarı bütün milletlerde, bahusus Avrupa kıt'asında yaşayanlarda, musikinin menşeyine dinî ve kutsî bir mahiyet atfetmek âdet olmuştur. İlk iptidaî kavim halinde ve seviyesnide bulunan insanlar, musikiyi, âdi ve fanî dünya gailesinden âzad, gözükmeyen saf ve mükemmel bir hayat sahası arzeden diğer dünyaya insanları bağlayan ve bu iki âlem arasında muayyen bir alâka kuran kuvvet olarak telâkki etmişlerdir. Bu telâkki asırlardanberi musikinin geçirdiği inkişaf merhalelerine rağmen hâlâ zamanımıza kadar, iptidaî hayat seviyesini ve düşüncesini muhafaza eden Altay Türklerinde, aynen bakidir.

Bugün elimizde, musikinin dinî bir menşeyden geldiği hakkında sarih ve muayyen bir Türk «Mit» i yoksa da, bu telakkinin eski iptidaî türk hayat kuruluşu tarzına yabancı olmaktan fazla uygun olduğuna, eski Türk efsane ve rivayet bakiyelerinde tesadüf edebiliyoruz. Hiç şüphe yoktur ki, her bir iptidaî kavimde olduğu gibi, kadim türklerin de kendi millî ruh ve zevklerini tatmin, millî nağmelerini terennüm etmeğe mahsus bir musiki âletine malik olmaları lâzım gelirdi. Hele iptidaî cemiyetlerde nazımla beraber, musikinin de ayni derecede rağbet bulması nazarı dikkate alınırsa, Siberya yaylalarındaki göçebe türkün, tabiat ilhamiyle vücuda getirdiği manzum mahsulünü, ezici ve monoton bozkırlarda, bir musiki âletile okşaması ve terennüm etmesi kadar tabiî hiç bir şey olamaz. Bu kabil mahsulün mevzuunu, terennüm tarzını ve ahengini anlamak için, iptidaî seviyede bulunan bir türk kabilesinin içtimaî hayatına sathî bir bakış atfetmek kâfidir. Üstad ve hocam Köprülü Fuad'ın *«Türk Edebiyatının menşeyi»* adlı çok kıymetli ve değerini hiç bir zaman gaybetmeyen bir araştırmasının «kobuz» bahsinde bu hususta mufassal malûmat verildiğinden [1] burda tekrara lüzum görmüyorum. Yalnız, ilâveten kaydetmeli dir ki, eski Türk efsane devirlerine irca edilen Dede - Korkud'un daima elinde kobuzla [2] iller dolaşarak halkın müşkülâtını halletmesi, cesûru kor-

[1] Köprülü Fuad, *Türk Edebiyatının Menşeyi*, "Millî Tetebbûler Mecmuası", İstanbul, 1331, cild II, N 4, s. 57 - 63

[2] Vambery, iptidai Türk cemiyetinin ilk musiki aleti olarak nedense çagataycadaki *Sipozga*'yı (bk: *Etymologisches Wörterbrch der Türko — Tatarischen Sprachen*, Leipzig, 1878, S. 132) kabul, *Kobuz*'u ise daha münkeşif bir cemiyete mahsus olarak telakki etmektedir. (*Die primitive Cultur des Turko - Tatarischen Volkes*, Leipzig, 1879, S. 145).

kaktan ayırması, bu musiki âletinin, pek eski zamandanberi Türk muhitine malûm olduğu kanaatini bağışlamaktadır. Malûm olduğu veçhile Barthold'un, türklerin «patriarşi» olarak tavsif ettiği [3] «Dede - Korkud», bir çok türk kabilesince kendi cedleri olarak kabul edilmektedir [4].

Türklüğe şamil Dede - Korkud gibi bir evliyanın « Kobuz » la şarkılar terennüm etmesi, türk musiki tarihi için çok karakteristik bir noktadır. Efsanevî malûmat'a rağmen, elmizdeki yazılı türk vesikaları «Kobuz» u ancak bin yıl evveline kadar götürmektedir. Milâddan evvel Hun - Türklerinde saray erkânına musiki aletlerinin hediye verilmesi millî bir âdet ve an'ane hâlini aldığı gibi [5], hanlar arasında da teati edilen bir çok kıymetli hediyeler arasında musiki aletleri de bulunurdu [6].

Umumiyetle o zamanki Hun ve hatta garp hükûmdarları sarayında musiki ile halkşairlerine verilen ehemmiyet ve değerin derecesi hakkında küçük bir fikir edinebilinmesi için, o devir Garb edebiyatından kalma manzum parçalara bir nazar atfetmemiz kâfi gelir. Bu kabilden olarak vaktile Atillâ tarafından Burgundiya Kralı nezdine gönderilen bir muganni heyetinin, bizzat kral tarafından söylenen üç mısralı aşağıdaki şiirle istikbali şayanı dikkattir :

Seid wilkommen ihr beide, ihr Heunen Spielmann,
Und eure Heergesellen ; hat euch her gesandt
Etzel der viel reiche zu der Burgundenlad [7].

Daha muahher devir Tukiyu Türklerinin de musikiye fevkalâde düşgünlük gösterdiklerini, büyük bir meclubiyetle erkeklerin *hyupu* adlı bir musiki aletini çaldıklarını, kadınların ise «çelik çomak» oynamayı sevdiklerini Çin menbalarından öğreniyoruz [8]. Jakinf'in kendi rusça tercümlesinde, Çinceden naklen, *huypu* telâffuzu ile kaydettiği bu kelime her bir bakıştan bizim *Kobuz'un* o zamanki Çin telâffuzundan başka bir şekli olmasa gerektir. Türkler musikiyi sevdikleri kadar şarkı söylemeği de sevrlerdi ; ve bugünkü Mogolistan'da ve Tibet'te olduğu gibi, bilhassa karşı karşıya durarak teganni ederlerdi [9]. Uygurlar'da da kadın ve erkeklerin bir araya toplanarak, musiki aletleri çalıp, raksettikleri ve şarkı söyledikleri, ayni Çin menbaları ile sabittir[10]. Fakat, Çin annallerin -

---

[3] Barthold, *Kitabı Korkud*, "Jivaya Starina", Petersburg, 1894, s. 518

[4] Abdülkadir, *Kitabı Dede - Korkud hakkında*, "Türkiyat Mecmuası", İstanbul, 1925, cild I. s. 215 — 219.

[5] Yakinf, *İstoriya o narodah obitavşıh v sredney Azii v drevniya vremena*, St. - Peterburg, 1851. I. s. 124.

[6] Aynı eser, s. 280

[7] Veltman, A., *İzsledovaniya o Sevah, Gunnah i Mongolah*, II. Attila i Rus IV. i V. veka, Svod istoriçeskih i narodnıh predaniy, Moskva, 1858, s. 17

[8] Ayni eser, s. 271.

[9] İbid.

[10] Ayni eser, s. 257.

deki bu musiki âletlerinin, nelerden ibaret oldukları, cinsleri Türkçe adları ve tarzı istimalleri hakkında maatteessüf, hiç bir sarih malûmatımız yoktur. Ancak, milâttan evvelki ve sonraki Hun, Uygur, Tukiyu Türklerinin, *Kobuz'dan* maada, muhtelif musiki aletlerine malik olduklarına asla şüphe yoktur. Yazılı Türk abideleri, bugünkü halleri ile, ilk Türk musiki âletleri hakkında sarih bir fikir vermekten çok uzaktır. Olsa olsa eski Türk örf ve âdetlerini muhafaza eden bugünkü Türk kavimleri vası - tasile, *Kobuz*'un da bir dereceye kadar, kadim, Türk içtimaî hayatında ehemmiyeli bir mevkii olduğunu, tahmin etmeğe sevketmektedir. Bunun için, eski Türk hayat ve an'anatını olduğu gibi muhafaza etmiş olan Altay türklerinin kullandıkları musiki aletlerine kısa bir bakış atfetmek, kâfidir. Mevzuu bahis Altay ve Kırğız türklerinin, başlıca, musiki aletini *Kobuz* teşkil etmektedir. İçtimai hayat nazımı ve bilumum şaman türklerin tapındıkları « Baksı » lar bütün icraatlarını, yalnız bu âletle yapmışlardır [11]. Hattâ Radloff, lûgatinde *baksa* kelimesini « kobuz vasıtasiyle şamanilik eden Kırgız şamani » şeklinde izah etmeğe mecbur kalmıştır [12]. Radloff'tan sonra, Kırgız ülkesinde araştırmalarda bulunan Alektrov, Kırgız baksıları hakkında verdiği malûmatta, bunların kobuz çal - dıkları zaman, bütün cinleri kendilerine tabi kıldıklarını ve bütün icraatları ile, eski Kırgız an'anelerini yaşatmakta olduklarını nakletmektedir [13]. Daha kadim telâkkiye nazaran, « baksı » tabib, böyücü ve sihirbaz gibi sıfatları haiz olup meçhul ruhlarla münasebette bulunmuştur. Baksı'lar düğün meclislerinde bulundukları gibi, ağır hastaların tedavisi için de davet edilmekte idiler. Gerek düğünlerde, gerek hastalar nezdinde, Baksı'lar kobuz yayını kaburgaları arasından geçirmek ve kobuzun kendisini çalmak gibi icraatları ile mütemadiyen ruhlarla müsahabete giriyor - lardı [14]. Türk kavimlerinin hayatını tanzim eden Şaman olduğu gibi Fin Eposunun kahramanı da *Şaman - Baksı* olmuştur. Şayanı dikkatir ki, bu Fin *Şaman - Baksıları* savaş meydanına okları, yayları ile değil elle - rindeki « *Kobuz* » u andıran bir musiki âletiyle atılmakta idiler [15] ki, bu hususiyet Fin Epusuna zannımca Türk tesiri ile geçmiştir. Zira bak - sılar, devri kadimdenberi Şimali Siberya'da yaşayan milletler arasında

---

[11] Radloff, *Das Schamanenthum und sein Kultus*, Leipzig, 1885.

[12] Radloff, *Lûgat*, cild, IV, s. 1446.

[13] Alektrov, « İzvestiya Obşçestva Arheologii İstorii i Etnografii pri İmperat. Kazanskom Universitete », 1900, cild XVI. Müellif, 60 yaşlarında *Syumin Bay* adlı ihtiyar bir *baksının* icraatını müşahade etmiştir. Bu Kırgız baksısı, gittiği yerlere, beraberinde kobuzunu da taşıyordu. Çaldığı zaman bütün meçhul ruhları kendine tabi kılıyordu. Kadınlar bu baksıdan tevehhüş ederlerdi.

[14] Divayef, *Baksı*, " Etnografiçeskoye Obozreniye „ Moskva, 1908, s. 75

[15] Potanin, G. N., *Vostoçnıye Motiviy v Srednevekovom Evropeyskom Epose*, Moskva, 1899. s. 729,

inkişaf ederek bir çok Türk ve yabancı kavimleri kendi çevresine alan Şamanizmin ayrılmaz bir alâmetidir. Kadim budist kitabı olan «*Umperum-Dalai* » şamanizmin daha « *Sakyamuni* » devrinde yüksek bir intişara mazhar olduğunu naklettiği gibi, Radolff da Çin kaynaklarına dayanarak Uygurların haleflerinin bu dine intisab ettiklerini ileri sürmektedir. Yine Çin tarihçi ve vakanüvisleri, Hunları ve onlardan neşet eden Türk kabilelerini bu dinden saymaktadırlar [16]. İlk Türk içtimaî hayatının esasını Şamanizmin teşkil ettiği çağlardan itibaren, hayat nazımı rolünde olan Baksıların bütün icraatı üzerinde müessir ancak musiki olmuştur. Şaman - Baksılar, ruhi heyecanlara kapılarak, ayinlerine daima musiki refakatile kısa şarkılarla başlarlardı. Bilâhara, âdeta bir enstitü şeklini alan bu Şaman âyinleri, Baksıları şair seviyesine yükselttiği gibi, musikişinas derecesine de çıkarabilirdi [17]. Bundan dolayıdır ki, bugünkü Türk kabilelerinde Şaman : hem şair, hem musikişinas ve hem de şamandır. Bogoras, bugünkü Türk kabile şamanlarını daha fazla nazarı dikkate alarak, şaman estetiğini «davul» un teşkil ettiğini kabul etmektedir. Bu fikir, kobuzun eski ehemmiyetini kaybettiği çağlar için bir dereceye kadar, doğru olabilir. Fakat iptidaî Türk içtimaî hayatında, şairlik, musikişinaslık ve kâhinlik gibi üç mühim san'at icraatının, hep baksılar üzerinde olduğu dikkat nazarına alınırsa, bu san'atin o çağlarda davullardan fazla kobuzla kabili icra olacağına şüphe yoktur. Zira şiir ve şarkı gibi yüksek bir sanat ancak kobuz ahengi ile kabili teliftir. Davul ise, bugünkü baksılarda da gördüğümüz veçhile, daha fazla sihrî âyinler icrasının esasını teşkil eylemiştir. Nitekim, bazı tarihçilerin baksılar peygamberi olarak tavsif ettikleri « Dede - Korkud » gibi bugünkü Kırgız Şamanları dahi, kendi icraatlarını, en eski Türklerde olduğu veçhile yalnız, kobuz'la yapmışlardır. Bu itibarla, bugünkü kobuz'la, Tukiyu Türklerinin çalmayı sevdikleri *hupu* ve bin yıl evvel Uygur Hanının elindeki kobuz'un arasında hiçbir fark yoktur. Binlerce yıl evvel, düğünleri, eğlence mahallerini, yarı resmî dinî âyinleri, Hanın meclisini, velhasıl Türk içtimaî hayatını şenlendiren ve onun bünyesinde, kökleşen musiki, çok eski devirlerdenberi, başta kobuz olmak üzere muhtelif musiki âletleri ile icra edilmiştir. Eski Turfan vahası Türkleri ile yakından alâkadar olan Çin tarihçilerine istinaden, Türklerin musikiye olan meclûbiyetini kaydeden Grenard: Seyahate çıkdıkları zaman bile, kendi millî musiki aletlerini beraberlerinde götürmekle Türkler, kendi bedii zevklerini okşamaktan geri kalmamışlardır [18] diyor. Muhtelif

---

[16] Nioradze, G., Der *Schamanismus bei den sibirischen Völkern*, Stuttgart, 1925, s. 5.

[17] Bogoras, *K psihologii şamanstva u narodov Severo - Vostoçnoy Azii*, « Etnografiçeskoye Obozreniye », Moskva, 1906, s. 6.

[18] Köprülü, *Türk Edebiyatının Menşeyi*, s. 64.

nevilerden ibaret olduğunu bildiğimiz bu ilk Türk musiki aletleri hakkında, henüz kimse tarafından bir şey söylenmemiştir. Ben burada, ancak *kobuz*'la onun yaylım sahası ve icra ettiği tesir üzerinde duracağım. Çünkü kobuz kadar hiçbir musiki âleti, bu kadar geniş yaylım sahası temin ede - rek cihan edebiyatı üzerinde müessir olamamıştır.

I — UYGURLARDA.

Çin kaynaklarına göre, Yakinf tarafından Turkiyu Türklerine mahsus olmak üzere tesbit edilen, ve bizce *kobuz* kelimesinin bozuk bir telâffuz şeklinden başka birşey olmayan *hupu, hyupu* musiki âletinden sonra, ilk defa olarak *kobuz* kelimesine Uygur metinlerinden şimdilik ancak birisinde tesadüf edebiliyoruz. Pelliot'nun neşrettiği bu metinde [19] Şehzadenin fevkalâde güzel *kobuz* çalıp şarkı söylediği nakledilmektedir. Fakat, bu aletin nasıl ve ne şekilde olduğu hakkında, Uygurlarda dahi, hiçbir sarahat yoktur. Bang'ın [20] *kas, kaş, kaz* gibi şekillerde kaydettiği ve hiç şüphesiz bir Türk musiki âleti olduğunu tahmin ettiği, kelimelere gelince bunların, *kobuz*'la bir alâkası olup olmadığını şimdilik kestirmek pek zordur. Metnin bozukluğu ve diğer metinlerde kelimenin kendisi olmasa da, müşabihine bile rast gelinmemesi sarih bir fikrin meydana atılmasına asla müsaid değildir. XI- inci asır geniş Orta Asya Türkçesini ihtiva eden Kâşgârlı Mahmud'da Uygur kobuzunun şekli ve mahiyeti hakkında hiçbir tarif ve izah mevcud değildir. Hattâ, hangi Türk kavminde rağbet bulduğu dahi meskût geçilmiştir. *Kobuz*'u Arabların uduna benzeten Kâşgarlı[21] ayrıca *kobzamak, kobzalmak, kobzatmak, kobuzluğ, gopsalmak*, gibi aynı kökten türeme bir sürü kelimeler almakla iktifa eylemiştir [22]. Bu itibarla, *kobuz*'un Uygurlardaki ve onbirinci asır Orta Asya Türklerindeki şekli ve mahiyeti aydınlatılamamıştır. Bu hususa dair mütemmim malûmata bir dereceye kadar Çin kaynaklarından da, beklemeye hakkımız vardır. Zira, Mogolcanın *hu'ur*'una tekabül eden *kobuz*, bu devirlerde Çinliler arasında da yaşamıştır. Nitekim Pozdneyev'in neşrettiği bir « Çin-Mogol » lûgatinde *(hu'ur) hou-kou-eul* kelimesi mukabili olarak *hou-po-ts'eu (kobuz)* kelimesi alınmıştır ki bu da *kobuz*'un Çin sahasında da muayyen bir mevki tuttuğuna kuvvetli bir delildir [23]. Turfan vahasında bu kadar yaylım

[19] *La Version ouigure de l'histoire des Princes Kalyânamkara et Pâpamkara.* "T'oung Pao", XV, Leide, 1914, s. 258 - 9.

[20] Bang, W. ve A. von Gabain, *Türkische - Turfan - Texte,* Berlin, 1929, I, s. 11; III. s. 14.

[21] *Divanı lûgatüttürk*, 1333, I, s. I, 18; 305; II, 185; 269.

[22] Yalnız bir yerde Kaşgarlı, *bucı kobuz*, diye bir nevi sesli kobuzdan bahsedmektedir. Onun tarifine göre *bucı kobuz* - udların en seslisi olup udların bir nevidir – . Bak: Kaşgari, III, s. 129 ve Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz* Leipzig, 1928, s. 41.

sahası bulan *kobuz*'un, Uygurlarda manzum bir edebiyat doğurmaması gayri kabildir. Yukarıda bahsi geçen Hanın *kobuz*'la terennüm ettiği şarkı, buna başlıca bir delil sayılabilinir. Maatteessüf, şimdiye kadar neşredilen Turfan Uygur metinleri, hâlâ, o devir Turfan Uygur manzum edebiyatını bize göstermekten uzaktırlar.

XII ve bilhassa XIII üncü asırlara doğru *kobuz* - musiki âleti -Türkistan Türkleri arasında geniş bir intişar bularak hattâ bir *kobuzcu* - musikişinas sınıfı vücuda getirmiştir. Yedi-Su vilâyeti Suryanî Türk mezar taşları arasında, *Mengu-Taş-Tay* adlı birisinin *kobuzcu* olarak tavsif edilmesi, bu devirde bu sahalardaki Türkler arasında, *kobuzcu*'ların âdeta mümtaz bir sınıf teşkil ettiklerini telmih etmektedir [24]. Türk vesikalarına göre kobuzcu Mengu - Taş'ın ölüm tarihi olan 1212 yılından itibaren, izlerine tesadüf ettiğimiz, kobuzcu sınıfı, en parlak çağını Anadolu Türkleri ile Ukranyalılar arasında yaşamıştır.

II. — KİPÇAKLARDA

Orta - Asya Türkleri arasında XII inci asır sonlarına doğru, muayyen bir intişar ve inkişaf merhalesi geçiren *kobuz*, XI inci asırda Kara - Deniz'in şimali ile Moldaviya'yı işgal eden Kipçak Türkleri tarafından, bu sahalara da getirilmiş ve muahharen bu aletin yabancı kavimler arasında da yayılmasına bais olmuştur. 1363 tarihinde yazılmış müellifi meçhul, meşhur Kuman - Fars - Lâtin lûgati olan « *Codex Cumanicus* » da « Sonator » yani « çalgıcı, kobuzcu » mânasında olarak *cobuhçi* kelimesine rastladığımız gibi [25], ayni kelimeden türeme *kapsagan* « psalmus », *kopsaptrur* «psallit, psallerunt» fiil şekillerini de bulabiliyoruz [26]. Radloff, kendi neşrinde birinci kelimeyi *kobuztsı*, ikincisini *kapsaganı* şeklinde yazmaktadır [27]. Macaristandaki Kumanlar bakiyesi şivesi ve "Codex Cumanicus„ dili ile

---

[23] Pelliot, ayni eser, s. 258 not 4. Bu metinde ayrıca bir *Kungkau, kungkayu, kong - heou* adlı bir musiki aletine tesadüf ediliyor. Manaca kobuz'un aynıdır. Hatta metinin sonunda bu kelime yerine doğrudan doğruya *Kobuz*'un kendisi kullanılmıştır. Şüphe yoktur ki kelime Çin telaffuzuna aittir. Pelliot, kelimenin menşei ve adı hakkında bir şey söylemiyor. Yalnız, 20 veterli ve daha evvelleri 7 veterli olduğunu kaydetmekle iktifa etmektedir. (Aynı eser, not 2); Çin seyyahlarından Wang-yen-tö bu alete 7 inci asır sonlarına doğru Turfan'da tesadüf eylemiştir. Bu günki Çin telaffuzundaki *Kun - Hou*, bir musiki aleti adıdır [Arh. Palládiy ve Popov, *Kitaysko - Russkiy Slovar*, Pekin 1888, I, s. 289] .

[24] Hvol'son, D. , *Siriysko - tyurksıkiya nestorianskiya nadgrobnıya nadpisi XIII i XIV stoletiya, naydennıya v Semireçe.* "Vostoçnıya zametki„ , Sanktpeterburg, 1895, s. 121 - 2.

[25] Géza Kuun, *Codex Cumanicus*, Budapestini, 1880, s. 103 .

[26] Ayni eser, s. 264.

[27] Radloff, *Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus*, 1887, «Mém. de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg» XXXV, N. 6, s. 27.

Peçenek şivesi arasında bir mukayese yapan, Nemeth, bu iki şive için müşterek bir *kobuz* - şeklini kabul etmektedir [28]. Kipçak şive ve edebiyatına aid, elimizdeki mevcud lûgatler dahi bu musiki aleti adını Uygurlardaki telâffuziyle *kobuz* olarak tesbit etmişlerdir [29]. Üstelik «Codex Cumanicus» daki *kobuhçi* kelimesi Houtsma lûgatinde *kobuzçı* şeklinde alınmakla, tashih edilmiştir [30].

Tıpkı Uygurlarda olduğu gibi Kıpçak *kobuz*,unun şekli ve teşekkülü hakkında sarih hiçbir malûmatımız yoktur. Bugünkü Minusin ve Altay Türk *Kobuz*'larının b i r, i k i ve ü ç veterli olduğunu nazarı dikkata alan Famintsın Kıpçak *Kobuz*'unun da, büyük ihtimalle Altay *Kobuz*'u gibi olduğunu ileri sürmektedir[31]. Avrupa kıtasına geçince, *Kobuz* şüphesiz onu kullanan kavmin şarki ve melodisine göre, hem şeklen ve hem de teşekkül itibarile değişmiştir. Bu keyfiyet, Türk kavimleri arasında dahi her - daim mevcud olmuş ve veter adedi kavme göre ya artmış ya eksilmiştir. Türk vesikaları, şimdilik, Kıpçak *Kobuz*'u için kat'i bir veter adedi tesbit etmemiştir. Daha fazla bu musiki âletinin iptidaîliği dikkata alınarak, çok az veterli olduğu iddia edilmiştir, ki bir dereceye kadar bu fikre iştirak edilebilinir. Klâsik musik lûgatleri de Kıpçak *Kobuz*'u için ancak i k i veter kabul ederek, sonraları 4 yahut 8 çifte kadar artmış olduğunu tasdik etmektedirler[32]. Mahiyeti ve şekli ne olursa olsun *Kobuz* Kıpçak Türk musiki ve edebiyatı için çok mühim olmuştur. Halkın ve Hükümdarın ruhuna o kadar yakın olmuştur ki, hattâ Kıpçak Hanı, Rus Hükümdarı Monomahın ölümünü ihbar ve kardeşinin geri Kıpçağa dönmesi için kendi muganni - musikişinasini yani *Kobuz*'cusunu, onun nezdine göndermiştir. Haberci kobuz'cunun vazifesi, hükümdarın kardeşine « Kıpçak şarkılarını » kobuzu ile terennüm etmekle onun ruhunu okşamak ve ona vatanını hatırlatıp geri dönmesini temin etmek idi[33]. İşgal ettikleri sahanın coğrafî ehemmiyeti ve yabancı milletlerle olan münasebetleri sayesinde, Kıpçak *Kobuzu*, büyük ihtimalle Mısır ve Suriye'ye kadar varmış ve bu musiki âletinin Rus, Uk - rayna, Kazak, Macar ve Romanya sahalarına girmesini kolaylaştırmıştır.

III. — TÜRKİSTAN'DA

XIII üncü asır Moğol istilâsını müteakib, Türkistan Türkleri arasında

[28] Nemeth, I. , *Die İnschriften des Schatzes von Nagy - Szent - Miklos*, Budapest 1932, s. 54.

[29] Caferoğlu, A., *Abu - Hayyân: Kitab al - İdrâk li - lisan al - Atrâk*, İstanbul, 1931, s. 77 - 8.

[30] *Ein Türkisch - Arabisches Glossar*, Leiden, 1894, s. 87.

[31] Famintsın, Al. , S. , *Domra i srodnıye yey muzıkai'nıye ınstrumentı russkago naroda*, Sanktpeterburg, 1891, s. 104 — 5.

[32] Riemann Hugo, *Dictionnaire de Musique*'in fransızca tercümesine bak.

[33] Pıpin, A., M., *İstoriya Russkoy literaturıy*, S. - Peterburg, 1911, cild. 1, 4 - üncü basım, s. 173.

Kobuz eski ehemmiyetini muhafaza etmekte devam edip, Mogol musikisi üzerinde de müessir olmuştur. Bu asırda Türkistan'ı ziyaret etmiş olan Karpini ve Rubrikus gibi seyyahlar, Batu, Mengü Hanların saraylarında muhtelif musiki âletlerini gördüklerini söylemektedirler. Rubrikus'un seyahatinde « cithara » adı ile tarif ettiği âlet, şüphesiz, Türk *Kobuz'u* olmuştur. 1246 yılında *Batu* nezdinde bulunan Plano Karpini, Batu'nun yahut diğer herhangi bir Hanın, büyük meclislerde, ancak şarkı söylenirken, yahut saz kabilinden bir âlet çalınırken, masaya oturduklarını *(nisi cantetur ei vel citharizetur)* sarahaten kaydetmesi, Mogol saraylarındaki musikinin büyük bir rağbet bulduğuna âşikâr bir delildir [34]. Marko Polo, Mogol ordusu efradı arasında, muharebeye girişmeden evvel, hücum emrini beklerken, şarkı söyleyip sevdikleri telli musiki âletleri ile yaptıkları eğlencenin muayyen bir an'ane halini aldığını nakletmektedir [35].

Avrupa seyyahlarının verdikleri bu malûmata bakılırsa, bu devir Orta Asya'sında yanyana muhtelif musiki âletleri kullanılmıştır. Vesikalar bunların adlarını tasrih etmemiştir. Famintsın, Asya'nın daha evvelki devir - lerine aid olmak üzere Farabî'nin tarif ettiği iki telli Arab-Acem tanburunun bu devir içinde baş musiki âleti olabileceği tamayülünü göstermekte - dir[36]. Maamafih, bugünkü Minusin Tatarlarının, bilhassa, millî halk destanlarını terennüm ettikleri zaman, *Kobuz* çaldıklarını da nazarı dikkata alan ayni müellif Orta Asya Türkleri arasında ayrıca bu âletin de sevildiğini inkâr etmemekte ve seyyahların *cithara* diye kaydettikleri musiki âletini, *Kobuz* mânasında kabul etmektedir.

Mühim bir kısmını Türk unsurunun teşkil ettiği bu devir Mogol ordusunda, Kobuz, şüphesiz daha evvelki devir Uygur ve diğer kavimlerdeki ehemmiyet ve mevkiini, aynen muhafaza eylemiştir. Nitekim, Çagatay edebiyatı metinleri üzerinde yapılan araştırmalar bu millı Türk âletinin Türkistan Türkleri arasında vaktile maruf olduğunu göstermektedir. Şair Mir Haydar Meczub, Timûrîlerden « İskender Mirza » ya takdim ettiği *mahzenül-esrar* tercümesinde, *Kobuz*'dan bahisle bu âletin, saray ve ahali arasındaki mevkiini tesbit etmiştir[37]. Diğer Çagatay şairlerinin eserlerinde de şu ve bu vesile ile yine ayni kelimeye bolca tesadüf edilmektedir. Orta Asya nın diğer Türk kavimlerine gelince, bunlarda bu millî musikî âleti daha

---

[34] Bergeron, *Voyage faits principalement en Asie dans les XII, XIII, XIV et XV siècls*, 1735 : I. *Voyage de Carpin en Tatarie*, s. 6; *Voyage de Rubruguis en Tatarie*, s. 10 ve 31.

[35] Lemke Hans, *Die Reisen des Venezianers Marco Polo im 13. Iahrhundert*, Hamburg, 1908, s. 513.

[36] Famintsın, ayni eser, s. 47.

[37] Köprülü, *Türk Edebiyatının menşeyi*, « Tetebbüler » II. sayı 4, s. 60; Pavet de Courteille, *Dictionnaire Turk - Oriental*, Paris, 1870, s. 91.

fazla geniş halk tabakasına mahsus olup, bilhassa mahallî Halkedebiyatı terennümünde, millî oyunlarda ve şaman merasimlerinde kullnaılmaktadır. Merasimin nev'ine ve terennüm edilen şarkıların cinsine göre, *kobuz* tâbiri, muhtelif Türk kavim ve kabileleri arasında, başka başka musiki âletlerine de teşmil edilmiş, ve bu yüzden eski Türkler arasında asırlardanberi kökleşen uda müşabih *Kobuz* kendi aslını heryerde muhafaza edememiştir. Eski millî Türk *Kobuz*'u, bizim bildiğimize göre: bir gövdeden ve tellerle mücehhez bir saptan ibaret olmuştur. Parmakla tellere dokunulup çalınırdı. Halbuki bugünkü Orta Asya Türk kavimlerince seve seve çalınan *Kobuz'lar* mahalline göre, hem şeklen hem de çalma tarzı ile, bir dereceye kadar eski *Kobuz*dan farklıdır. Özbeklerde *Kobuz*'un gövdesi bir kuyruk, bir çanak, bir sap ve bir baştan ibarettir. Kuyruğunun üstü kalın deri ile kapatılmıştır. Çanağının üstü açıktır. Kuyruk ile çanağın uzunluğu sap ile başın uzunluğuna müsavidir. *Kobuz'un* iki teli vardır. Her tel bir boğum at kuyruğu kılından yapılmıştır. Birinci tel boğumunun kılları ikinci telinkine nisbeten daha azdır[38]. Fıtrat'ın verdiği malûmata göre Özbek kobuzu tanburle beraber çalındığı zaman, dinleyiciler üzerinde yanık bir tesir bırakmaktadır[39]. Kırgız-Kazaklarda ise ayni kobuz daha başka türlüdür. Levşin'in tarifine göre bunlardaki kobuz eski Rus kemanına benzeyip içi oyulmuş bir çanağı vardır. Çanağın üst tarafına bir sap raptedilmiştir. Telleri gayet kalın olup, at kılından yapılmıştır. Tıpkı vilonsel gibi iki diz arasına sıkıştırılıp çalınmaktadır. Tonu gayet kabadır; Maamafih muhtelif kuş ötmelerini takliden çıkarılan sesler ve melodiler tabiata çok yakındır[40]. Kafkasya Nogaylarındaki kobuz, teşekkülü itibarile aşağı yukarı Kırgızlarınkine benzemektedir. Banlarınki de, yayla çalınmakta olup iki telli kemana benzemekte -

---

[38] Fıtrat, *Özbek klasik musıkası ve onun tarihi*, Samarkand - Taşkent, 1927, s. 42-43.

[39] İbid.

[40] Lewşin, A., *Opisaniye Kirgiz-Kazaçih ili Kirgiz-Kaysakskih Ord i Stepey*, S.-Peterburg, 1832, t. III. s. 140-141. Lewşin, Kazak-Kırkız Kobuzunun bu tarifini tamamile Rus Ensiklopedisindeki A. P.'yin makalesinden almıştır [Bak: Brokgauz-Efron, *Rus Ensiklopedisi*, S. Peterburg, 1895, cild 30, s. 496]. Divayev ise Kırgız kobuzunu, başka şekilde tarif etmektedir. Mumaileyhe göre: Kırgız kobuzu bütün bir ağaç parçasından yontulmuş içi boş bir çanağa maliktir. Oldukça çanak derincedir. İki yahut üç telden ibarettir. Teller at kılından yapılır. Çalınırken kobuzun gövdesi iki bacak arasına sıkıştırılır. Keman gibi at kılından yapılma yayla çalınır [Bak: Divayev, A. A. *Legenda o Kazı-Kurtovskom Kovçeğe* « Sbornik Materialov dlya statistiki Sır-Darinskoy Oblasti », Taşkent, 1896, cild, V. Etnografik mevad kısmı, s. 4 not; ve Famintsın, evvelce zikredilen eser, s. 107]. Alektrov'a göre de Kırkız Kobuzu, ancak iki tellidir [İzvestiya Obş. Arheologii İstorii i Etnografii pri İmp. Kazanskom Universitete, Kazan, 1900, t. XVI]. Siberiyada, Moğol hudutlarında ve Altayda çalınan Kubuzlar da ayni mahiyettedir [Soubies Albert, *Histoire de la Musique en Roussie*, Paris 1898, s. 17].

dir[41]. Eski Türk Kobuzunu andıran bu adlı âlete vaktile Georgi Kazan ve Orenburg Tatarları arasında tesadüf eylemiştir ve halâ bugün bile keman'a müşabih bunlarda bir Kobuzun mevcud olduğunu görmekteyiz[42]. Abdül-Kayyum Abdül-Nasıroğlu'nun ise bahsettiği ağıza konulup üflenerek parmakla çalınan kobuz adlı musiki âltleri, Köprülü'nün de vaktile söylediği gibi, Tatarlara yabancı muhitten girme muhakkak muahher bir âlet olsa gerektir[43]. Bu keyfiyet, yani Kobuzun diğer âletlere isim olması, bilhassa bu adı benimsiyen Slav ve diğer yabancı milletlerde daha büyük bir rağbet görmüştür. Yabancı kavimlerdeki Kobuzlardan bahsedilirken bu hususta daha fazla malûmat verilmesine çalışacağım. Şimdi ise, Orta-Asya Türk kavimleri arasındaki bu âletin yaylımı ve şekilleri hakkında daha sarih bir fikir edinilmesi için ancak muhtelif Türk lûgatlerindeki bu âlete aid bilûmum malzemenin icmali ile iktifa edeceğim :

Kobuz — [Kara Kırgız, Kırgız, Tarançı, Şark Türk, Karaim ve Kırım Türklerinde].

1— *Şark Türk.*— Musiki âleti [Rd. lûg. II. 662]; sorte de guitare en forme de poire et à une corde [M. Pavet de Courteille, Paris. *1870, s. 422*].

2— *Karaim* — Keman,

3— *Kırgız ve Kara Kırgız* — Kırgız kemanı.

4— *Tarançi* — Demirden mamûl ağızda çalınan birnevi musiki âleti [Rd. II. 662].

Komıs — [Altay, Teleut, Şor, Sagay, Koybal, Kaç, Küer ve Baraba Türklerinde] umumiyetle musiki âleti.

Kobus — [Uygur] musiki âleti. Uygur - Çin lûgatinde sayfa 61 a - *Kobuur* şeklinde kaydedilmiştir.

Kovuz — [Kazakça] Divayevı s. 4,

Kavuz — [Özbekçe] Fıtrat, s. 43.

---

[41] Dubrovin, *Istoriya Voynı na Kavkaze*, I Kısım I, s. 278.

[42] Ostroumov, *Pervıy opıt slovarya narodno - tatarskago yazıka po vıgovoru kreşşonıh tatar kazanskoy Gubernii*, 1876, s. 93.

[43] Köprülü Fuad, *Türk edebiyatının menşei*, s. 59 not. Bu kabil ağızda üflenerek çalınan ve kobuz adını taşıyan demir aletlere Tarancı, Baraba, ve Şor türklerinde de tesadüf etmekteyiz. Meselâ, Baraba şivesindeki *Komıs*'la Tarançı şivesindeki *Kobuz* hep bu manadadır. Teleutlerdeki *Kat komıs* ise harmonik demektir [Radloff, lûgati, cild II. s. 662, 670]. Kırgız şivesindeki *Kowus* ve *Kawus* kelimeleri aslında *Kobuz*'un diğer bir telaffuz şekli olup, üflenip çalınan bir nevi demir musiki aletidir. [Karutz, R., *Unter Kirgizen und Turkmenen*, Leipzig, 1911, s. 210 not 2]. Bu alete bu telaffuzu veren zat von Le Coq olmuştur [Curt Sachs, *Reallexikon der Musikinstrumente*, Berlin, 1911]. Hakikatta Kırgızların bu alete bu adı verdikleri hakkında, diğer bir malumata tesadüf edemiyoruz.

Kopuz — [Çagatay] Saz, keman [Şeyh Süleyman, S. 231].
Koboz — İki telli, tırnak veya at kılından yapılmış yayla çalınan âlet [Vambery, *Das Türkenvolk*, Leipzig 1885, s. 192].

Orta Asya Türk kavimleri şivesinde mevcud olan Kobuz kelimesi vasıtasi ile, tâ eskidenberi bu saha Türkleri arasında bu millî musiki âletinin mevcudiyetini tesbitle beraber, maatteessüf ne gibi bir edebiyat doğurduğunu tayin edemiyoruz. Yerine ve kavmine göre az çok benisenen Kobuzun, kendine hâs yeni bir edebiyat janrı olduğuna asla şüphe yoktur. Kobuz gibi basit bir musiki âletile terennüm edilen herhangi bir edebî parça, ister Halkedebiyatı ister klâsik edebiyat sahasına aid olsun, hep kavimlerin geçirdikleri siyasî ve içtimaî hayata bağlı olmuştur. Orta Asya bozkırlarında doğan bu Türk âleti, mütemadiyen ayaklanan ve kaynaşan kadim Türk ülkesine ve kavmine hâs olmasile, yeni sahalarda ve kavimlerde eski mazisini hatırlatacak mevkii bir daha elde edebilmesi için, ayni eski şerait içeirsinde ve muhitte kullanılmaya muhtaç idi. Bütün bu siyasî ve içtimaî şeraiti haiz bilhassa Anadolu ile Ukrayna olmuştur.

IV — ANADOLU'DA

Orta Asya Türklerinden sonra Kobuzu en çok benimseyen Anadolu sahası olmuştur. Türk Edebiyatının menşeyini geniş bir surette araştıran ve birçok Anadoluya aid edebiyat parçaları üzerinde tetkikatta bulunan Köprülü, Kobuzun bu sahadaki ehemmiyetini ve edebiyattaki izini mufassalan izah eylemiştir. Mumaileyhe göre XIV üncü asır yadigârlarından olan *Kitabı Dede - Korkud*'dan başlayarak, İbni Bibi, Âşık Yunus, Gülşehri, Revani, Şeyhii Germiyani, Deli Lütfü, Yahya Bey vesair birkaç maruf Anadolu şair ve âşıklarına varınca, hep Kobuzun meftunu olmuşlardır[44]. Bu meftuniyet vaktiyle o kadar ileri varmıştır ki, hattâ eski klâsik edebiyat şairleri, kendilerince edebî sanat sanılan mevzular haricine çıkarak, şiirlerinde Kobuz gibi halk musiki âletine yer vermişlerdir. Köprülü'nün makalesinde bazı Anadolu klâsik şairlerine aid nakledilen şiir parçaları, bu ha-

---

[44] *Türk edebiyatının menşeyi*, s. 60-63; XIV uncu asır arap tarihçilerinden ve muharrirlerinden İbni - Haldun, kendi eserinin mukaddemesinde musikiden bahsederken, diyarı garba mahsus bir nevi musiki aletini zikrediyor ki, tanbur ve *kapuz* bu alet nevi üzerine mamuldür. Haldun'un burada kobuzdan bahsedişi dahi, bu âletin çok eski zamanlardanberi garb ülkesinde, yani Anadoluda rağbet gördüğünü ve şöhret bulduğunu göstermektedir. Mumaileyhin kobuza temas eden kısmını aynen buraya naklediyorum: *Ve yine diyarı garbda esnaf alatı gınanın bir sınıfı dahi alatı evtar olup bunların cümlesi dahi hapsi hava için tecvif olunmuştur. Zikrolunan alâtı evtarın bazısı bir kürrei müstedire kıtası şekil üzere mesnudur ki tanbur ve kopuz bu nevi üzere mamuldür* [Piri zade Mehmed Sahip, *İbni Haldun tercümesi*, Mısır, 1275, s. 492]

kikatı tamamile teyid etmektedir. Anadolu Türk şairlerinin Kobuza karşı gösterdikleri bu meclûbiyete bir nümune olmak üzere Köprülü'nün makalesinden aynen birkaç parça alıyorum :

Aşkın kopuzun yine çalayımmı ne dersin
Alemlere âvaze salayımmı ne dersin
Deli Lütfü

Daima olsa müsahib nola dildâre kopuz
Her ne telden ki çalarsa uyar ol yâre kopuz
Revani

Kopuz gibi kanı bir hubi âvâz
Ki sazın cümlesinden ola mümtaz
Revâni

Takriben 7 ve 8 inci hicrî yüzyıllarından itibaren Anadolu sahasında yayılmaya başlayan Kobuz, Osmanlı İmparatorluğunun genişlemesiyle, mütemadiyen İmparatorluğun her bir köşesini işgale başlamıştır. Ukrayna-da olduğu gibi Anadolu'da da bu musiki âleti, herşeyden evvel ordu efradı arasında rağbet görmüş ve eğer caiz ise söylemek, eski Osmanlı ordusunun belki en çok sevdiği ve sarıldığı bir şarkı ve eğlence vasıtası olmuştur. Bundan dolayıdır ki Seyyah Evliya Çelebi Kobuzu ancak Serhad ahalisine mahsus bir âlet olarak tavsif eylemiştir. Mübaleğalı olmakla beraber Evliya Çelebi'nin bu fikri sırf o zamanlarda Osmanlı Ordusunun mühim bir kısmının ve harplarının Balkan Yarım Adasında olmasından ileri gelmiştir. Ordu o devirlerde kendi zaferini hep Kobuzla terennüm ettiği gibi, boş vakitlerinde de eski zafer hatıralarını kobuzcuların ağzından dinlemekte idi. Ordunun refakatinde muharebelere iştirâk eden kobuzcular, sırf orduyu teşvik etmek ve eğlendirmekle muvazzaf olduklarından, şüphesiz, asker ve hudud ahalisi arasında daha büyük bir nufuza sahib olmuşlardır.

Makalenin ikinci kısmında Ukrayna kobuzcularından bahsederken, göreceğiz ki, birçok kobuzcular, sırf orduyu harbe ve zafere teşvik ettikleri için, düşman ordusu tarafından resmen idam edilmişleridr. Türk ordusunda da âdeta birnevi resmi hizmette bulunan kobuzculardan böyle bir akibete uğrayanlar hakkında, şimdilik elimizde bir vesika mevcud değildir. Ancak, muhakkak olan birşey varsa o da yeni fethedilen ülke ahalisi, Türk ordusuna dahil olduktan sonra, kendi eski millî musiki âletlerini terkederek kobuzu benimsemişler ve kendi dillerinde Türk kobuzu ile şarkılar söylemişlerdir. Nitekim 1574 yılında İstanbulda bulunan Lehli *Striykowski* sokaklarda, kahvelerde, çarşıda, meyhanelerde, Sırb ve Slavyan dillerinde, kobuz refakatile, Osmanlı zaferlerini terennüm eden şarkılar işittiğini sarahaten söylemektedir [45]. Bugün elimizde bu şarkıların mahiyeti ve ne-

[45] Caferoglu, A., *Note sur un manuscrit en langue serbe de la bibliothéque d'Ayasofya,* • Revue Internatinal des Etudes Balkaniques • Tom. III 1936, s. 188 - 189.

vileri hakkında, hiçbir malûmatımız olmamakla beraber, bunlar vaktile hudud boylarında, ordu içerisine alınan birçok gayri Türk unsurların, Türk dili ile karışık İslâv, Alman, Yunan ve ilâhara dillerde söyledikleri şarkılardan farklı olmasa gerektir. Çünkü, muhtelif milletler halitasından mürekkep bir ordunun ruhunu, Anadolu içerisinden alınmış bir halkedebiyatı nevi, tabiatle tatmin edemezdi. İster istemez Kobuzla söylenebilecek, yeni ve mahlût dilli bir edebiyat janrına ihtiyaç vardır ki, bu edebiyat nevi Türk — Sırb, Türk — Hırvat, Türk — Grek, Türk — Macar, Türk — Alman dillerinde olup, zaman zaman neşredilmektedir [46]. Bu nevi edebiyatın toplatılıp neşri, edebiyat ve dil tarihi için çok yerinde bir iş olurdu.

Anadolu için pek tabiî olan Kobuza nedense Azerî sahasında tesadüf edemiyoruz. Yalnız « Dede Korkud » un Azerî Türk şivesince yazıldığı nazarı dikkata alınırsa, bu âletin bu Türk muhiti için de yabancı olmaması lâzımgelmektedir. Ne yazık ki, şimdilik bu hususta yeni birşey söylemekten uzağız.

Muazzam Türk İlleri sahasında, Altaydan başlayarak tâ Ak Deniz kıyılarına kadar yayılan, okşanan ve sevilen millî kobuz, yalnız bu çerçeve içerisinde kalmamîş, Türklerin ayak bastıkları, temasta bulundukları bilûmum yabancı ülkelerde de benimsenmiş, ora ahalisinin ruhunu okşamış ve kendine hâs yeni bir edebiyat vücuda getirmiştir. Şukadar ki bugün bile Macar, Ukrayna, Almanya, Rus, Çek, Kazak, Leh, Romen, Litov, Sırb ve diğer milletler hep dikkat ve itina ile bu yayılgan Türk hatırasını hörmetle araştırmaktadırlar. İşte makalemizin ikinci bölümünü bu çok dikkata değer saha teşkil edecektir.

---

[46] Bak: Mordtmann, Mitwoch, *Litteraturdenkmaeler aus Ungarns Türkenzeit*, Berlin, 1927.

BÊLA BARTOK VE ESERİ

MAHMUD RAGIB KÖSEMİHAL

Macar kompozitörü B. Béla Bartok hakkındaki bu yazı çıktığı zaman üstad belki Ankaramızdan uzaklaşmış, aramız - daki şeref verici -fakat ne yazık ki çok kısa geçecek- konukluğu sona ermiş bulunacaktır: Böyle olduğu halde, hakkında kaleme alınmış bütün tetkikler gibi şu küçük yazımız da faydalı olabilmek talihini uzun zaman kaybetmiyeceği için neşri gecikmiş sayılamaz. Béla Bartok, hem insanî endişeleri asîl bir vazife hissi gibi kalbinde taşıyarak kendi memleke - tinden hariç memleketlere bile birtakım çalışma yollarında rehberlik etmekten geri durmamış, hem de günümüzün en tecrübeli musıkî folklorcularından biri ve belki de başlıcası olarak ilme eşsiz hizmetlerde bulunmuştur. Kompozitörlüğü ile tarih uğraşıyor... Çalışmaları her yer için örnek tutulabilecek bir şahsiyet..

Memleketimiz için hazırladığı konferanslarını inceleyince aramızdaki ilk sanat ve ilim gezisinin manası daha iyi anlaşılmış olcaktır.

Bay B. Bartok memleketimizin musıkî işlerine karşı ötedenberi ilgi göstermiş, Türklüğe karşı pek tabiî olarak sevgi beslemiş, bir müddetçık aramızda kalmak isteğini kendiliğinden göstermekle samimî duygularını tazelemek fırsatını bulmuştur. Konukluğunun bukadarcıkla kalmamasını bekleriz. Çünkü aziz üstadın tecrübelerinden memleketimizce edinilecek istifadeler sanıldığından pek daha çok olabilir.

* * *

B. Bartok, 25 mart 1881 de Macaristanın Nagy Szent Miklös mevkiinde doğdu. Annesinden ilk musıkî heyecanını aldı. Piyano ile kompozisyona peşin annesinden başladı, sonra Lâzlô Erkel (Franz Erkel'in oğlu) ya - nında ilerletti.

Dokuzunda iken piyano için küçük parçalar yazdı, 10 yaşında piyanist ve kompozitör olarak halk karşısına çıktı. Presburga yerleşince operalar

ve orkestra eserleri dinlemek imkânını buldu. On sekizinde bir piyano *sonatı* (1897), sonra bir *piyanolu kuartet* (1898) ve bir *tel kuarteti* (1899) yazdığı için Dohnânyi'nin tavsiyesi üzerine Budapeşte Konservatuarının piyano (Stéphan Thöman yanında) ve kompozisyon (Hans Koessler yanında) sınıflarına girdi. Yirmisinde parlak bir piyanist oldu.

Önce kompozitörlükten ziyade interpretlikle kendini gösterdiyse de, Richard Strauss'un « *Zarathoustra* » sının tesiri altında yeniden kompozisyona döndü. Üzerinde ilk tesirleri yapan büyükler arasında R. Strauss'un senfonisinden başka R. Wagner'in son esrleri, Brahms ve Liszt'in senfonik yazıları ve Ernest dö Donanyi de sayılıyor. İlk yazıları olan bir keman ve piyano *sonatı*, « *Kossuth* » adlı programlı senfonisi (1903), piyano ile teller için bir *kentet*, piyano ile orkestra için bir *Rapsodi* (1904), orkestra için birinci Süit (1905) ve birkaç piyano parçası henüz hep Liszt ile Strauss'a birçok şeyler borçludurlar. [Bunlardan « *Kossuth* » senfonik şiirini, Hans Richter, Mançester'de çaldırıp idare etmişti].

1907 de Budapeşte Konservatuarının piyano profesörlüğüne getirildi. Pek erkenden folklor meselelerine karşı ilgi duydu; Macaristanın, İslovakyanın, Romanyanın binlerce köylü şarkılarını topladı; hattâ 1913 de Arab folklorunu tetkik maksadıyle Cezayir'in Biskra beldesine kadar gitti. Komünist rejiminde Dohnânyi ve Kodâly ile birlikte Konservatuarın direktörlüğünü bölüşmüşlerdi. B. Bartok günümüzün birinci Macar kompozitörüdür.

Memleketinin halk musıkisi ile temas etmiş olmak sonucunda ilhamlarını tazeleyerek, ancak bu sayede -1907 den itibaren- kendine mahsus olan ana yolun çığırını yarattı.

Kırlıklar ve köylüler arasında uzun uzun seyahat ederek bir yığın ve en eskilerinden köylü şarkıları topladı: bunlardan bir takımlarının beş sesli (Pentatonik) dizi üzerine kurulmuş olduklarını, ritimlerinin de hiç görülmemiş bir serbestlikte akıp gittiğini farketmişti. Bütün bu hususiyetleri kendisi muhtelif incelemelerinde iyice tarif ettiği gibi, başka meslekdaşları da ayni yolda ayrı ayrı tetkikler çıkardılar; arkadaşı Zoltan Kodaly'nin « *Macar halk musıkisinde Pentatoni* » başlıklı yazısını bunlara örnek olarak göstermek isterim [1]. Béla Bartok *majör* ile *minör*ün boyundruğundan kurtulabildiyse, buna ancak halk şarkılarının tesiri sayesinde muvaffak olmuştur. Pentatonikten başka *gregoryen* tonalitelere de yeni çığırında yer vermişti. Gözle görülüp elle tutulması imkânsız ritimleri de ele almıştır. Böylece, sinirli, katı, fakat dokunaklı bir musıki ilhamı toplayarak, hepsini, hiç beklenilmedik haileriyle tamamen modern olan -fakat o nisbette ince düşmüş- bir armoni ile kaynaştırdı. O vakittenberi

[1] Kodâly Zoltán, *Ötfokú hangsor a magyar népzenében* (Budapeşt 1917).

yazdığı piyano eserlerinde, tel kuartetlerinde, orkestrada, tek perdelik « *Mavi-Sakal Dükasının Şatosu* » (Le Chateau duc Barbe-Belue) operasında, « *Tahtadan oyma Prens* » ballesinde, ve « *Harikulâde Mandaren* » pantomimasında işte hep bu yeni çığır görülür.

Fakat, ne *İkinci Süit*, ne *İki tablo*, ne *Bagateller*, ne *Birinci Kuartet*, ne *İki Hayal*, ne de *Mavi-Sakal Şatosu* operası halk tarafından hiç tutulmamıştı, bilâkis şiddetli muhalefetlere uğramışlardı. İmtizaçsız görülüyorlardı ! Kritik, genç musikiciye karşı elinden geleni geri komamıştı. Öyle ki, bir zaman için derin bir cesaretsizliğe tutularak kompozitörlükten vazgeçti, musıkî folkloruna karşı olan ihtirasına büsbütün kapandı ve ömür bağladı. Yahut ta, muhitinde büsbütün tecahül edilen yeni Fransız musıkisine o parlak piyanistlik iktidarını vakfetti. 1914 harbi manevî inzivasını hepten artırmıştı.

Yeniden cesaretlendi. Arka arkaya olmak üzere bir *Orman Prensi* adlı balle (1916), melodiler, piyano parçaları ve ikinci kuartetini yazdı (1915-1917). Bu son eserlerinde umulmıyacak kadar serbes bir polifoni hüküm sürer. Melodi çizgileri eski kontrpuan kaidelerinin hiç birine riayet etmeden -en yersiz karşılaşmalara meydan vererek- üreyip gider. Bartok'un eseri, musıkî dilinin sözlüğünü ve nahvini tâ temelinden yenileştirmiştir; zamanımızın en mânalı yeniliklerinden sayılır.

Bartok'u memleketinde gayesi bakımından koruyan bazı hayranları da vardır. Değerli bir kompozityr olan Zoltân Kodaly'yi bunlar arasında anmalıyız. Otuz bukadar yıldır Bartok'ün idealde arkadaşı bulunan Zoltân Kodaly, millî Macar musıkisini onunla birlikte yaratmağa çalışıyor.

Kısaca söylemek lâzımgelirse, Bartok, hem Çingene tesirinden uzak kalmış Macar folklorunu araştırmak istiyor, hem de -armoni terkiplerinin tazeliği bakımından- kendi yurdunun sınırlarını aş. bir faaliyet gösteriyor; Strauss veya Debussy'nin tarzlarını bir çeşit « *bitonalité* » işçiliği derecesine vardırıyor.

Kompozitör olarak başlıca eserlerini şöylece sıralayabiliriz: tek perdelik opera olan *Mavi-Sakal Şatosu* (op. 11, 1911), tek perdelik pantomime olan *Orman Prensi* (op. 13, 1919); Orkestra parçaları olarak *Bürlesk* op 2, 2 *Süit*, op 3 ve 4, *2 Portre* op. 5, *İki Hayal* op. 10 (1910), *Dört Parça* op. 12 (1912), bir *Danslar Süiti; 2 tel kuarteti*, op. 7 (1908) ve op. 17 (1915-1); keman ve piyano için 2 Sonat; 2 Lieder mecmuası; piyano için birkaç mecmua, bu arada: *On dört Bagatel* op. 6 (1918); *On dört nenni, Allegro barbaro*, bir *Süit* op. 14 (1916), muhtelif etütler; Macar, Romen, v. s. halk şarkılarından harikulâde transkripsiyonlar., « *Danslar Süiti* » Şimali Macaristandaki Radvâny'de 1923 ağustosunda bitirilmiş ve Buda ile Peşte'nin tek bir büyük şehir halinde birleştirilmesinin ellinci yıl dönümü töreninde çalınmak üzere yazılmıştı(19 XI 1923).

Bir Macar meslekdaşı olan B. Emil Haraszti, Bartok hakkındaki görüşlerini şöylece not etmiştir : « Günümüz neslinin başında Béla Bartok bulunuyor. Mumaileyh Liszt ve Erkel'in Macar çığırından, halk şarkısından ve heveskârlara mahsus şarkıdan yola çıkmış olmakla beraber, ele aldığı melodi maddesini bir müddet sonra kifayetsiz bulmuştur; kendi görüşüne göre bu maddeyi memlekette yerleştirenler Çingeneler ve heveskâr işi şarkıların müellifleri idi. Dostu Zoltân Kodâly ile birlikte bütün Macaristanı dolaştı, takriben 15,000 fonograf diski topladı: yani halk ağızlarından mürekkep bütün bir hazne. Bartok kendi thematikini rüstai şarkılarla işlemiştir; üretilmeleri işinde de en muhtelif teknikleri, Richard Strauss'ınkinden tutunuz da Debussy, Stravinsky ve Schönberg'in tekniklerine varıncaya kadar türlüsünü kullandı. Eserlerinde Macara mahsus çizgiler yanında yabancı folklorundan maddeler de seçilir: Slovak ve Romen işi şeyler gibi... Piyano musıkisi dikkate değer ve büyük bir kıymeti haizdir. Macar köylü ezgisinin ritimleri ve ahenkli hususiyetleri gayet zegin bir şekilde meydana çıkarılmıştır. Daha yeni eserlerinde klâsik (*abstraction linéaire*) e erişmeğe çalışıyor. Bartok -Stravinsky ve Falla ile birlikte- yirminci asır neslinin en kuvvetli ferdiyetlerinden biridir, sanatı bütün dünyaca sayılmak hakkını kazanmıştır » [1933].

B. Bartok'ün derlediği melodilerin büyük ekseriyeti henüz basılmamıştır. Aşağı yukarı 10.000 kadar halk şarkısı derlemiş, bunların yalnız 1000 kadarı basılmıştır. Derlediklerinin 2,700 ü Macar, 3,500 ü Romen, 200 ü Arabtır.

Çıkardığı derlemelerin ve incelemelerin *mukayeseli Türk müzikolojisi* araştırmalarında çok işe yaradığı erbabınca malûm bulunduğu, ve zengin bir listelerini el[illegible] etmek hayli güç olduğu için, Konservatuarlarımızın kütüphanelerine getirtilmeleri dileğiyle belli başlılarının adlarını bildiriyorum (Tarih sırasiyle) :

§ *A magyar nép hangszerei* (Macarların musıkî aleti); Bpeşte, 1911.

§ *Bihar eyaletinin romen halk şarkıları* (Bükreş, Academia Romana, XIV, 1913).

§ *Der Musikdialekt der Rumänen von Hunyad*, (Zeitschrift für Musikwissenschft Leipzig 1919/20, s. 352) Macarcası daha peşin : « *Ethnographia* » 1914.

§ *Die Volksmusik der Araber von Biskra und Umgebung.* (Zeitschrift für Musikwissenschaft. Leipzig 1919/20, S. 489).

§ *Die Volksmusik der Rumänen von Maramures* (Sammelb. f. vergl. Mw. 1922; sonra Münihte : 1 cilt, in -4. Drei Masken Verlag 1923).

§ B. Bartok ve Zoltan Kodaly. *Transilvanya Macarları, Halk şarkıları.* Budapeşte (Halk edebiyatı Cemiyeti), 1923 Musique.

§ *Transylvanian Hungarian Folksongs* (Budapesth, 1923).

§ *A magyar népdal* (Macar halk şarkısı); Budapeşte, 1924.

§ *Hungarian Folk-Music* (Oxford, Un. Press, 1924).

§ *Slovakian Folktunes;* 2,600 melodiyi havi olarak (Slovenská Matica, Curciansky - Svaty - Martin 1924 / 1925).

§ Pragda halk sanatları Beynelmilel Kongresi (İkincikânun 1928): B. Bartok (*Macar halk musıkisi*); — L. Lajtha (id.)

§ *Hungarian Folk - Music* (London 1931)

§ Macaristanın « *Zenei Lexikon* » musıkî kamusundaki yazıları (Cilt I ve II, Budapeşte 1931).

§ *Hungarian Peasant Music* (Musical Quarterly, July 1933, XIX).

§ *Die Volksmusik der Magyaren u. der benachbarten Völker* (Ungarische Jahrbücher 1935; Macarcası 1934, Fransızcası basılmaktadır).

§ *Die Melodien der rumänischen Colinde* (Wien 1935, 484 melodi ile).

B. Bartok her fırsat düştükçe Türk folkloruna ve Türkiyenin musıkî işlerine ilgi göstermiştir. Musıkî işlerimiz hakkında (Umumî Harpten az sonra) bir Türk aydının kendisinden sorduklarına verdiği cevaplar pek erkenden memleketimizde basılmıştı; aynen alıyoruz :

« Hayatının mühim bir kısmını halk musıkisinin tedvinine hasreden Macar bestekârlarından Béla Bartok'la görüşürken kendisinden Türkiyede musıkinin terakki ve inkişafı için ne yapmak lâzımgeldiğini ve hangi yolları takib etmemiz icabedeceğini sorduğum zaman üstaddan aynen şunları işitmiştim :

« — Bu hususta bir fikir dermeyan edebilmek için evvelâ Türkiyenin musıkî ile alâkadar makamlarının fikrini bilmek icabeder.

« 1) Garb musikisinden tamamile ayrı kalmak, yahut;

« 2) Garb musikisi vasıtalarına müracaatle millî musikinin inkişafına çalışmak mı istiyorlar ?

« Bundan birkaç yıl önce Avrupada tetebbülerde bulunan bir Hindli musıkişinasla görüştüm. Bu Hindli, gerek kendisinin ve gerek diğer arkadaşlarının ruhlarına yabancı bir musıkinin memleketlerinde inkişaf ve terakkisi için uğraşmıyacaklarını temin ediyorlardı ! Bu tefekkür tarzı, musıkinin terakki ve inkişafına tamamen manidir. Malûm mevzular boyuna tekrar olunacaktır. Muhassenatı olsa olsa bütün cihanın hiç olmazsa musıkî sahasında avrupalılaşmasına ve dolayısile monotonlaşmasına set çekmesinden ibaret kalırdı.

« Garb musıkisi alındığı zaman, eğer büyük dâhiler gelmezse (ki nadiren gelirler) yeni mahsuller uzun müddet alelâde bir taklit olur . Orta kabiliyetler muvaffak olsalar bile vatanın havalarını musıkî fenninin kaidelerine göre biraz süslemekten öteye gidemezler. Bundan 60 - 70 yıl önce bizde de bu böyle idi.

« Türkiye Garba pek yakın olduğundan Garb musikisine lâkayd kalamaz. Maamafih şehir musıkisinin şimdiye kadar notaya alınmayan parçalarını kaydederek ilim hesabına kurtarmak icap eder-(burada alaturka kastolunuyor). Gramofon veya fonograf bu hususta kullanılabilir.

«Kanaatımca Türk köylülerinin ağzında dolaşan havaların toplanarak bastırılması daha mühimdir. Eğer yanılmıyorsam Türk münevver sınıfının

musıkisi tıpkı lisanı gibi kuvvetli ecnebi tesiri altında kalmıştır (burada da Osmanlı türkçesi kastolunuyor). Onun için, pek muhtemeldir ki asıl Türk musıkisinin karakterini bu halk havalarında bulabilelim. Bizde de keyfiyet böyle idi. Hariçte *Çingene musıkisi* diye maruf efendi sınıfının hoşlandığı musıki Garb ve hattâ Balkan havalarından çok müteessir olmuştur. Halk musıkisinin eski mahsullerile hiçbir müşabehet gösteremez.

«Sizin için asıl mühim olan şey, garp musıkisinin bütün inceliklerine vakıf birkaç zat bulup Türkiye'de ve Türkiye için sanatkârlar yetiştirmelerini temin etmektir. Gençlerin Avrupa'ya gönderilmesinden ziyade kendi vatanınızda Avrupa terbiyesi vermenin çarelerini arayınız. Mekteple birlikte vatanınızda bir de musıki için muhitin doğması çok mühim bir keyfiyettir. Bidayette türklerden kâfi miktarda üstad yoksa ecnebiler celb olunmalıdır. Vaktiyle biz de böyle yaptık. Bir nesil sonra ecnebilere de ihtiyaç kalmıyacaktır. Garb musıkisi fennini ve Türk musıkisi tarihini iyi bilen bir kaç sanatkârın halk musıkisine istinatla yeni bir musıki «istili» yaratmaları mümkündür. Her halde Türk musikisi ananelerinin ve hele halk havalarının tetkik ve tesbiti ihmal edilmez bir vazifedir. Bunun millî olduktan başka beynelmilel ehemmiyeti de vardır. Köylü havalarının, daha doğrusu iptidaî musıkinin tetkiki musıki tekâmülünün birçok karanlık meselelerini aydınlatacaktır. Toplayıcıların notaları alabilmek için musıki fennini iyice bilmeleri ve beraberlerinde fonograf bulundurmaları şarttır. Yılmadan ve yorulmadan mümkün olduğu kadar medeniyetten uzak kalmış köşeleri aramalıdır. Hülâsa, her zaman ve her yerde imkân derecesinde çok halk havaları toplamak düsturunu takibe mecburuz.» (1925) [1].

O tarihten bugüne kadar Türkiyenin iyi bir musıki siyaseti kurulduğu, büyüklerimiz ve kültürlü meslekdaşlarımız hep aynen B. Bartok gibi düşünerek o yolda çalışmağa başlandığı halde, itiraf edelim ki folklor yanı mühmel bırakılmıştı ; yapıldı denen şeylerin içine metot ve sistem girmemişti. Bu yoldaki hareketin başlaması yakın olduğunu bilmesek teessür duymak hakkımız olurdu. Bahtlı devrimiz bu yoldaki çalışmalara da şüphe yok ki yakında erişecektir. Bay Béla Bartok'un seyahati bence asıl bu kalkınışın şuurlu adımlarına yol açacağı bakımından manalıdır.

Memleketimize gelen son bir mektubunda folklor işlerimizle olan ilgisini ve seyahatteki maksadını şöyle anlatıyor: « Memleketinizde musıki folkloru vadisinde neler yapıldığını bilmek benim için hususî bir ehemmiyeti haiz olduğu cihetle, fonograf arşivinde mevcut mevaddı tetkıyk

---

[1] S. Asaf. — *Yurdumuzun nağmeleri* (İstanbul 1926). [Bu nota mecmuasına o zamanki M. V. Hars müdürünün kattığı önsöz].

etmek için, davetlisi bulunduğum İngiltere umumî konsolosu nezdinde ikamet etmek suretiyle İstanbula geleceğim ve oradan Ankaraya gideceğim. Vereceğim konferansların mevzuları şunlardır :

a) — Halk musıkisinin muasır musiki üstündeki tesiri.

b) — Macar halk musıkisi ve şimal Türk (Türkmen) musıkisi ile olan münasebeti.

c) — Halk musıkisi nasıl tetkik edilmelidir ? (Bu mevzuun millî olduğu kadar beynelmilel ehemmiyeti bilhassa tebarüz ettirilecektir).

« Bu konferanslarla tam bir münasebette olmak üzere, bu ilmin Türkiye'de en müsaid inkişaf suretleri hakkında sizinle hususî hasbühallerde bulunmak isterim.

« Bu nevi çalışmaların imkân derecelerini görüp anlamak, ve bu mesaiye aid bazı kaideleri tesbit etmek maksadiyle, (ayni zamanda da mümkün olduğu kadar halk türküsü toplayabilmek için) bir Edison fonografı ve balmumu üstüvane kovanlarla mücehhez olarak kabil olduğu kadar ibtidaî birkaç köyde gezintiler tertib etmek çok faydalı olur. Bir mikdar filolojik malûmatı olan ve köylülere nasıl muamele etmek lâzımgeldiğini bilen genç Türk musıkicilerinden birinin bana rehber olarak verilmesi yeter: biz ikimiz bu işi sonuna eriştirebiliriz. Ben yanımda bir Edison fonografı ile birkaç düzüne kovan getireceğim.. Bu arada Türk dilini mütalâaya başladım. Türk halk musıkisini derlemek istiyen bir kimse için bu çok ehemmiyetlidir . . . »

B. Béla Bartok'un musıki tarihimizde yer almağa değer kıymetteki bu ifadeleri, Romanyadan sonra bizde de kelimenin ilmî mânasiyle sistemli folklor hareketlerine yol açtırmak istediğini gösteriyor. Tamamiyle fahrî geçecek olan bu himmetler, hem tabiî bir dostluğun, hem de B. Bartok'un tarihe geçmiş olan folklorcülük idealinin yeni bir ifadesi oluyor. Konferanslarını, dinledikten sonra inceleriz.

[*Bibliyografya*: — B. Bartok'ün biyografisi hakkında bütün musıkî tarih manüellerinde ve meslek kamuslarının yenilerinde onbeşer, yirmişer satırlık notlar bulunabilirse de, hakkında yazılmış en etraflı etüdler şu dergi sayılarında çıkmış olanlardır: *Le Mercure Musical* (S. I. M., 15 nov. 1911); *Revue Musicale* (mars et nov., 1921); *Anbruch*'un hususî bir numarası (mart 1921). Macarca tetkiklerden hiç bahsetmiyorum.]

Kitaplar ve Mecmualar

D. Rassovsky, *les Comans* II (Seminarium Kondakovianum, VIII, Praha. 1936, p. 19-40).

Prag'daki Kondakov Enstitüsü tarafından yılda bir çıkarılmakta olan bu mühim mecmuanın VII inci cildinde türkolojiye ait bazı mühim makalelerden evvelce yine bu sahifelerde bahsetmiştik [*Ülkü*, sayı 41, S. 376 - 379]. Bu sahifeleri okumuş olanlar, orada D. Rassovsky'nin *Komanlar* hakkındaki birinci makalesi hakkında yapmış olduğumuz küçük hulâsayı hatırlarlar. İşte, aynı mecmuanın VIII inci cildinde neşredilen ikinci makalesile, müellif bu mühim mevzu üzerindeki tetkiklerine devam ediyor. Bu makale de, birinci makale gibi rusca yazılmış olmakla beraber, fransızca küçük bir hulâsayı ihtiva etmektedir. Müellif burada, Komanlar'ın anayurdu olan İrtiş ve Ural arasındaki Şimalî Orta - Asya bozkırlarından, bunların nasıl çıkıp yayıldıklarını izah ediyor: IX - X uncu asırlarda Komanlar o zamanki arab müellifleri tarafından *Kimak* ismi altında tanılıyorlardı. X uncu asır ortalarına doğru, Kimak kabilelerinden biri olan *Kıpçak*'lar, bütün bu Kimak kabilelerinin başına geçtiler ve bu kabileler konfederasyonuna kendi adlarını verdiler.

Komanlar, XI inci asır başlarında cenuba doğru harekete başlayarak, bu bozkırların cenup kısımlarında yaşayan ve yine kendileri gibi türk cinsinden olan *Oğuz*'ları tazyik ettiler ve İran - İslâm alemi hudutlarına geldiler. Bu harekete sebeb olarak, *Hata = Hatay = Kitay* devletinin teşekkülü bir faraziye gibi ileri sürülebilir. Çünkü bu devletin teşekkülü ve inkişafı, bozkırlarda yaşayan bir takım göçebe kabilelerin yerlerinden kalkarak harekete geçmelerine yani muhaceretlerine sebep olmuştu. Komanlar 1050 - 1051 de bu Kıtayların - veyahut başka bir kavmin - tazyiki ile garba doğru hareket ederek Avrupa'ya geldiler. Bu ilerleyiş, Hazer Denizi ve Kara Deniz kıyılarındaki dar bozkırlar yollarile olmayordu; şimalde, merkezî Ural'a kadar ilerleyen bir hat üzerinde ilerliyordu. Bu hareket otuz sene kadar sürdü. Onlar 1080 de ilerleyişlerinin tabiî hududlarını buldular; Karpatlara, Tuna'da Demirkapı'ya, Balkanlara kadar ilerlediler ve durdular. Kara Deniz kıyılarındaki bozkırları işgal etmekle beraber, Orta Asya bozkırlarının'da hakimi kaldılar; ve nüfuz sahaları bu suretle İrtiş nehri ve Balkaş gölünden Tuna'ya kadar genişledi.

Avrupa'ya gelen Türk şubeleri ve bilhassa Komanlar hakkında şimdiye kadar kıymetli tetkikler neşretmiş olan genç alimin bu yeni makalesinden çıkan netice, işte bundan ibarettir. Bundan sonra çıkacak makaleler ile tamamlanacak olan bu tetkik serisi ikmâl edildikten sonra, Komanlar hakkında esaslı bir mofoğrafiye malik olmuş bulunacağız. Mamafi Rassovsky daha bundan evvel de yine komanlara ait bazı mühim tetkikler neşretmişti: 1929 da yine Kondakov Seminerı Mecmuası'nda komanlar devrinden kalmış olan *Codex Cumanicus* adlı meşhur eserin mahiyeti ve menşei hakkında yazdığı bir makalede bu hususta yeni fikirler ileri sürmüştü. Bundan başka, 1934 eylulünde Sofya'da toplanan Dördüncü enternasyonal Bizans tetkikleri kongresin'de de *Komanların Bizans ile münasebetleri* hakkında mühim bir rapor okumuştu ki, bu rapor, fransızca olarak, kongrenin ahiren neşredilen zabıtları mecmuasında çıkmıştır. [*Bulletin de l'Institut arkéologique bulgar*, Tome IX, 2 volumes, Sofya 1935, vol. I, P 346 - 354].

Müellif, bu mühim makalesinde, Bizans ve İslav kaynaklarının Komanlar hakkında verdikleri malûmatı tenkidî bir tarzda gözden geçirmiş, ve şimdiye kadar bu malumatı hiçbir tenkide tabi

łutmayarak mutlak bir hakikat gibi onları tekrar eden en son rus tarihcilerini - meselâ Vasilievsky ve Uspensky'yi - şiddetle tenkit etmiştir. Müellifin orada da söylediği gibi, Komanlar hakkında şimdiye kadar Avrupa dillerinde birçok şeyler yazılmış olmakla beraber, bütün bunlar, daha fazla Komanların cenup şarki Avrupa kavimlerile münasebetleri meselesine ehemmiyet verdikleri için, Komanları müstakil bir tetkik mevzuu olarak almamışlardır; ve işte bundan dolayi bugüne kadar Komanlar hakkında tam bir monoğrafi mevcut değildir. Rassovsky'nin tarihimizin bir parçasını şiddetle alâkadar eden bu makalesinden ayrıca bahsedeceğimiz için burada bu hususta izahata girişmek istemiyoruz. Yalnız şunu söyleyelim ki, onun kısaca tahlil ettiğimiz iki makalesi, bundan sonra çıkaracağı makalelerle tamamlandıktan sonra, Komanlar hakkında güzel bir monoğrafiye malik olacagız. Böyle bir monoğrafi vücude getirmek için şimdiye kadar neşretmiş olduğu muhtelif tetkikleri göz önüne alırsak, ondan daha salâhiyytli kimse olmadığını teslim etmek lâzımdır.

M. F. KÖPRÜLÜ

Halil Etem Eldem, *Mısırın son Memlûk Sultanı Melik Tumanbay II. adına Çorluda bulunan bir kitabe, İstanbul, Devlet Matbaası, 1935. Orta boyda 66 sayfa.*

Anadolu'nun bilhassa Orta - Zaman epiğrafyasına ve nümizmatiğine ait uzun senelerdenberi neşrettiği birçok degerli tetkiklerle milli tarihcilerimizin başında gelen üstadın bu yeni eserini şükranla karşılamamak imkânsızdır.

1933 de *Çorlu*'da Mimar Sinan'ın eserlerinden olan *Süleymaniye* camii içinde bir pençereye dayalı olarak bulunan bir kitabe, eserin mevzuunu teşkil ediyor. Vaktile bu camiin minare kapısı üzerindeki duvara yerleştirilmiş olarak durduğu halde, Balkan harbinde minarenin yıkılması üzerine cemi içine nakledilen bu kitabe, şimdi, İstanbul Müzesi'nde 4699 numarada kayıtlı olarak bulunmaktadır.

Mısır Memlûk Sultanlarının sonu olan Tumanbay II namına şimdiye kadar hiçbir kitabe ele geçmediği için, (922 hicri) yılına ait olan bu kitabe, emsalsiz bir vesika teşkil ediyor. Kitabenin arapça metnini ve türkçe tercümesini neşreden üstad, bunun mahiyeti ve burada tesadüf edilen tabirlerin, teşrifata ait ıstılahların medlûlleri hakkında etraflı izahat veriyor. Kitabe, « *İskenderiye kalesi üzerine her ay için konulmuş olan 7500 dirhem ihtisap vergisinin iptaline* » dairdir. İslâm epiğrafyasında hususi bir ehemmiyeti olan vergi iptaline veya tenziline ait bu gibi kitabelere, bilhassa Eyyûbiler ve Memlûkler devrinde sık sık tesadüf olunur. Anadolu Selçukileri'nde, İlhanlılar'da ve daha sair Türk devletlerinde tesadüf edilen bu cins kitabelerin, iktisadî ve malî tarih bakımından büyük ehemmiyetleri vardır. İhtiva ettikleri vergi isimleri itibarile bazen bunların tahlil ve izahında büyük zorluklarla karşılaşılır. Fakat Tumanbay II kitabesi, bu noktada müşkilât göstermiyor. Burada en müşkil mesele İskenderiye'ye ait olan bu kitabenin nasıl olupta Çorlu'ya geldiğinin izahındadır ki, müellif bu hususta bazı tahminlerde bulunmakla beraber, zaruri olarak, kat'i bir neticeye varamiyor. Kitabenin tarihî mahiyetini anlatmak için Mısır'ın Memlûk idaresindeki son zamanlarını ve Osmanlı-Mısır münasebetlerini ve Yavuz'un Mısır fethini mükemmel bir surette hulâsa eden müellif, ayrıca, Mısır'daki son Abbasi halifesi ve Osmanlı Hilâfeti meseleleri üzerinde çok faydalı malûmat vermektedir. Vaktile büyük rus tarihçisi Barthold'un ve sonra C. H. Becker'in de izah ettikleri veçhile, *Osmanlı hilâfeti* meselesi, hiçbir tarihi esasa dayanmayan bir masaldan ibarettir ki iptida, meşhur, M. d'Ohosson tarafından ileri sürülmüş ve ondan sonra şarkta ve garpta yazılmış bütün kitap-

lara girmiştir. Müellif bundan sonra Yavuz'un İstanbula dönüşünden, Canberdi Gazalı ve Hayır bey'den, sonra, Mısır valisi olan-Gebze'deki meşhur camiin banisi-Mustafa Paşa'dan ve bu camiin inşasından, burasının inşa ve tezyini için İskenderiye'den getirilen malzemeden ve Mısır sanat eşyasından bahsediyor. Ve Tumanbay kitabesini havi taşın bu malzeme ile beraber getirilmiş olması ihtimalini tekrar ileri sürmekle beraber, taşın Çorlu'da bulunması dolayisile, bunun çok zaif olduğunuda açıkca söyliyor.

Zengin bir bibliyoğrafyayı, kitabenin fotoğrafyasını, son Memlûklere ait bazı paralarla Çorlu camiinin ve Gebze camii duvar süslerinden birinin resmini ihtiva eden bu eser, üslubunun temizliği ve vuzuhu, mevzu ile alâkalı bütün meseleleri çok etraflı ve metodik bir şekilde izah etmesi dolayisile, türk epiğrafyasile ugraşanlar için mükemmel bir örnek vazifesini de görebilir.

M. F. KÖPRÜLÜ

F. A k s u, *Isparta ili yer adları*, İsparta Halkevi yayınlarından, N. 1, İlkadım basımevi, İsparta 1936, 178 sayfa, ayrıca bir harita ile resimler vardır, 40 kuruş.

Isparta Halkevinin, Halkevlerimiz arasında en iyi çalışanlardan biri olduğunu, çıkarmakta olduğu *Ün* mecmuası münasebetile bu sütunlarda muhtelif defalar söylemiştik. Bugün bahsedeceğimiz bu yeni eser, Isparta Halkevinin, Isparta ve çevresini tanıtmak için yeni bir adım attığını gösteriyor. Ciddi bir çalışmanın mahsulü olan bu eserin, bütün Halkevlerimize bir örnek olmasını ve Anadolunun her sahası için bu şekil ve mahiyette ayrı ayrı eserler vücuda gelmesini yürekten dileriz.

Bu gibi tetkiklerin mahiyetini ve kıymetini anlamayanlar için, esr, ilk bakışta, birtakım has isimlerin alt alta sıralanmasından ibaret gibi görünüyor. Halbuki bu basit, mütevazı görünüş altında, çok zengin ve faydalı malzeme saklıdır. Eser, derleme için hazırlanan anketteki sorgu ve bölümlere göre sıralanmıştır. Müellif, önce, kullandığı bazı işaretlerin mahiyetini ve müracaat ettiği bazı eserleri zikrettikten sonra, kısa bir *Önsöz* de eserinin mahiyetini ve onu vücuda getirmek için nasıl çalıştığını anlatıyor. Bundan sonra, sırasile, alfabetik cetveller gelmektedir. İlk cetvel *şehir, kent, kamun, köy, çiftlik adlarına* aittir (S. 8-18). İkinci cetvel, *artık kaybolmuş veya unutulmağa yüz tutmuş köy ve yer adlarına* aittir (S. 19-29). Müellif, yalnız Isparta merkez ve kamunlarına aid olan eski adları mahkemeişeriye sicillerile bazı resmi defterlerden ve vakfiyelerden almıştır ki, bu vesikaların en yenileri (1209 hicri) yılına kadar gelmektedir; diğerleri ise mahalli an'analardan alınmıştır. Üçüncü cetvel, *Dağ, tepe, hüyük, kaya, sırt, yamaç, etek, seki, bel, belen, gedik* adlarıdır (S. 30-63). Dördüncü cetvel de *Şehir, ırmak, dere, çay, ark gibi su ile alâkalı adları* ihtiva ediyor (S. 64-79). Beşinci cetvel, *vâdi, boğaz, kısık, yarıntı* adlarıdır. (S. 80-85). Altıncı cetvel, *köprü ve geçit adlarını* gösteriyor (S. 86-88). Yedinci cetvel, *mahalle, semt, meydan, harman yeri, çayır, mesire* adlarıdır (S. 89-107). Sekizinci cetvel, *alan, ova, yaylak, kışlak, yurd, çoban yatağı, otlak, çayırlık* adlarını ihtiva ediyor (S. 108-122). Dokuzuncu cetvelde, *su, çeşme, pınar, kuyu, sarnıç, dibek, yalak, göl, gölet adları* vardır (S. 123-147). Onuncu cetvelde, *cami, mescid, adak yeri, tekke, eski mahalle mektebi, mezarlık adları* vardır (S. 148-160). On birinci cetvel, *Isprrta ilindeki oymak adlarını* ihtiva ediyor (S. 161-164). Müellifinin ifadesine göre, bu adlar içinde, Isparta ilindekilerden başka, Cenup sahalarına yayılmağa gelenlerle yolları buradan geçen oymakların adları da vardır. Bunların hepsi artık iskân edilmiş bulunuyorlar. Yalnız, mahalle mahalle yerleştirildiklerinden, karışmışlar ve eski teşkilât izlerini kaybetmişlerdir. Mamafih ayrıca *Yörük* umumi

adını taşıyan bazı zümreler de vardır ki, kışın cenubun sıcak ovalarında, yazın yaylalarda sürülerini otlatmakla vakit geçirirler. On ikinci cetvel, müellifin ehemmiyet atfettiği *bazı eski soy adları'* nı muhtevidir ki, bunların bir kısmı tarihî vesikalardan çıkarılmıştır. Bunlar arasında, *hıristiyan Türklerin taşıdıkları eski türkçe adlar* da vardır ki, pek mühimdir; bundan yüz sene evvel ölmüş bazı hıristiyan Türklerin rum harflerile türkçe yazılmış mezar taşları ile, Kilise üzerindeki türkçe bir kitabe hakkında müellifin verdiği izahat, cidden dikkate lâyıktır. Anadolu'da İstiklâl Harbini takib eden ve Lozan sulhile kararlaştırılan son mübadeleye kadar, bu hıristiyan Türklere mebzulen tesadüf ediliyordu. Onlar arasında, asırlardanberi, türkçeye tercüme edilmiş dini eserler okunurdu; bunlara aid dinî veya gayri dinî muhtelif türkçe eserler hakkında; ilim âleminde oldukça malûmat vardır.

Bu kısa izahat gösteriyor ki F. Aksu'nun kitabı, dil, folklor, etnoloji ve tarih bakımlarından çok zengin malzemeyi ihtiva etmektedir. Müellif, neşrettiği bu isim cetvellerine ara sıra mühim haşiyeler koymuş, Isparta ve havalisi tarihine ait ele geçirebildiği birtakım malûmatı ilâve etmiştir. Müellifin bu haşiyelere daha büyük bir mevki vermesi temenni edilirdi: Halk itikatlarına, yahut, mimarî âbidelerinin tarifine, kitabelere daha uzun bir yer ayrılsa şüphesiz daha faydalı olurdu. Meselâ tekyelerden bahsedilirken, bunların ne zaman ve kimler tarafından tesis edildiği, hangi tarikate ait olduğu tasrih olunabilirdi; bazı yer adlarının en eski ve en yeni olarak hangi yıllara ait vesikalarda bulunduğu gösterilebilirdi. Müellifin bu noktaları düşünmemiş olmasına imkân yoktur; anlaşılan, kitap hacminin büyümemesi ve basma masrafının artmaması gibi maddî endişeler buna mani olmuştur. Eserin bizce takdire lâyık diğer bir hususiyeti de, umumî hükümlere ve mütalealara yer verilmiyerek, sadece, *sağlam malzeme verilmekle iktifa edilmesidir*. Isparta'ya ait bazı güzel resimlerle küçük bir haritayı da ihtiva eden bu eseri, Anadolu kültürile uğraşanlara tavsiye eder, ve gerek müellifini, gerek bunu çıkaran Isparta Halkevini hararetle tebrik eyleriz.

M. F. KÖPRÜLÜ

G e r d a B r u n s, ***Der Obelisk und seine Basis auf dem Hippodrom zu Konstantinopel*** **(İstanbul Hippodromundaki Obelisk ve Ka - idesi) İstanbuler Forschungen, Herausgegeben von der Abteilung İstanbul des Archäologischen Institutes des Deutschen Reiches. İstanbul 1935.**

İstanbul'da Sultan Ahmed meydanındaki D i k i l i t a ş, gerek üzerindeki hiyeroglifler, gerek kabartmalarla tezyin edilmiş kaidesinden dolayi sanat tarihinde mühim bir mevki işgal ettiği ve sanat tarihlerinde sık sık zikredildiği halde, bu güne kadar esaslı bir surette tetkik edilmemişti. Bu kerre İstanbul'daki A l m a n A s a r ı a t i k a E n s t i t ü s ü azasından Bayan Arkeolog Dr. G e r d a B r u n s sanat tarihindeki bu boşluğu doldurarak, gerek obelisk, gerek kaidesi üzerinde esaslı araştırmalar yapmış ve elde ettiği neticeleri, mimar F. K r a u s s tarafından yapılmış olan plân, makta ve bazı teknik mülâhazat ile birlikte İstanbul'daki Alman Asarıatika Enstitüsü neşriyatı meyanında tabettirmiştir.

Tarihî vesikalar, Büyük Konstantin zamanından beri İstanbul H i p p o d r o m' unu bir obelisk ile tezyin etmek projesinin mevcut olduğunu, fakat, her halde IV ncü asrın ikinci nısfında Mısırdan İstanbula getirilmiş olan ve T u t m o s i s III e aid olan obeliskin, ancak, 390 senesinde Teodos I zamanında Hippodrom'un mihveri üzerinde rekzedildiğini göstermektedirler. C. T. N e w t o n tarafından 1857 senesinde Atmeydanı'nda yapılan ilk hafriyatta tamamile meydana çıkarılmış olan obelis-kin kaidesi, cepheleri müstatil şeklinde,

koyu kül renginde kalker taşından yapılmış kabartma ve kitabelerle tezyin edilmiş bir alt kısımdan, dört köşesi dört aded granit ayaklar ile tahdid edilmiş ve iç tarafı oyuntulu tezyinatı havi ince uzun taş plâkalarından müteşekkil bir orta kısımdan ve dört cephesi kabartmalarla süslü bir üst kısımdan ibarettir. İşte bu kaidenin üzerine vazedilmiş dört tunç ayak 19,09 m. irtifaında olan yekpare obelisk taşını taşımaktadırlar.

Mısır'da, K a r n a k mabedinin ön tarafında T u t m o s i s III tarafından dikilmiş olan bu obeliskin üzerindeki kitabenin okunması, metnin kritiği ve tercümesi hakkında G. Bruns sahife 19-29 da etraflı malumat vermektedir.

Fakat B r u n s'u en fazla alâkadar eden kısım, obeliskin kaidesidir. Kaidenin üst kısmında, Hippodrom'un kenarında bulunan ve büyük Bizans saraylarına merbut olan ve *Katisma* istimi taşıyan imparatorlara mahsus loca ve burada cereyan eden muhtelif sahneler tasvir olunmuşlardır. Bu kısmın garb, yani Tapu müdüriyetine bakan cephesinde *Klubion* ismini taşıyan imparator tahtının üzerine dört şahıs oturmaktadırlar. Sağ ve solda saray erkânı bulunmaktadırlar. Alt kısımda ise muhtelif kavimleri temsil eden bir takım elçiler imparaterların önünde diz çökmekte ve getirmiş oldukları hediyeleri takdim etmektedirler. Alt kısımdaki kitabede uzun müddet toprağın üzerinde yatmış olan bu taşın Teodosius'un emri üzerine Proclos tarafından 32 günde rekzedildiği yazılıdır. Şimal, yani imparator Wilhelm II çeşmesine nazır tarafta, üst kısımda, yanındaki iki prens bulunan imparator yine maiyetile birlikte tasvir olunmuştur. Alt kısımda ise, o zamanlar için hiç şüphesiz mühim teknik bir hadise teşkil etmiş olan obeliskin kaidesinin üzerine vazedilmesi tasvir olunmuştur. Bu sahnede obeliskin etrafına sarılmış olan halatları, bunların çıkrıklara sarıldığını ve en nihayet obeliskin kaidesinin üzerinde dikilmiş olduğunu görmek kabildir. Cenub, yani Ticaret mektebine bakan kısımda, başlarındaki taçlardan *Avgustus* oldukları anlaşılan üç şahıs ve bunların yanında bir prens Katisma'daki locada oturmakta ve bu locanın önünde bulunan merdivenin iki tarafında iki teşrifat memuru ayakta durmaktadırlar. Alt kısımda ise bir atlı araba koşusu tasvir olunmuştur. Şark, yani Sultan Ahmed camiine nazır cephede ise Katismadan başka bir bina tasvir edilmiştir. Üzeri ufki bir şekilde örtülmüş bir locanın içinde imparator, yanında iki prens olduğu halde, ayakta durmakta ve elinde bir çelenk tutmaktadır. Bu sahnede, imparator ön tarafta tasvir edilmiş olan muzikanın çaldığı ve oyuncuların raksettikleri bir zamanda, Hippodrom müsabakalarında birinci gelenlere mükâfatlar tevzi etmektedir. En alt kısımda ise ilk önce görmüş olduğumuz Yunanca kitabenin Lâtince tercümesi vardır. Fakat bu kitabede, Yunancadakinden fazla olarak obeliskin rekzedilmesinde bazı müşkülâta tesadüf edildiği ve tiranlar ortadan kaldırıldıktan sonra obeliskin T e o d o s i u s zamanında P r o c l u s tarafından üç kerre on günde rekzedildiği yazılıdır.

Muahhar Roma kültür ve sanati için mühim bir âbide teşkil eden bu kaidenin tarihi ve sanat tarihindeki mevkii bugüne kadar lâyikile tesbit edilmiş değildir. Birçok arkeologlar, bilhassa W a c e ve T r a q u a i r e (*Journal of Hellenic Studies* XXIX, 1909, sah. 60 v. s.), kaidenin alt ve üst kısımlarının gayri mütecanis bir surette yekdiğerile birleştirilmiş olduklarını nazarı itibare alarak, ilk projede obeliskin doğrudan doğruya alt kısmın üzerine vazedileceğini, fakat bir takım teknik müşkülâtın meydana çıkması üzerine ikinci bir projede başka bir yerden getirilmiş olan üst kısmın araya sıkıştırılmış olduğunu iddia etmişler ve bu üst kısmın K o n s t a n t i n zamanında yapılmış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diğer bir takım arkeologlar ise üst ve alt kısımların T e o d o s I zamanında meydana geldiklerini kabul etmişlerdir. Müşkülât, üzeri zaman ile pek fazla aşınmış olan bu kabartmalarda üslûb tetkikatı yapmanın hemen hemen kabil olmaması ve portrelerin diğer maruf portreler ile mukayese edilememesi yüzünden doğ-

maktadır. İşte bu sebebten R. D e l b r ü c k (*Kaiserportrāts*, sah. 185 v. s. da) başka bir yoldan giderek K a t i s m a locasındaki şahısların, saç tuvaletlerinden dolayı erkek olmaları ve başlarındaki taçlardan bunlardan üçünün "A v g u s t u s„ , ikisinin ise "P r e n s„ olması lâzım geldiğini kabul etmiştir. Üç Avgustus ve iki prensin aynı zamanda yaşadıkları devirleri tesbit eden Delbrück kaidenin üst kısmının Milâddan sonra 369 senesinde yapılmış olduğu neticesine varmıştır. Fakat B r u n s (sah. 71 v. s. da) tarihde daha iki defa üç Avgustus ve iki prensin beraberce yaşamış olduklarını tesbit etmiş ve bir takım mülâhazattan sonra 389 – 392 senelerini kabul etmiştir. Çünkü bu senelerde T e o d o s I, V a l e n t i n i a n II ve A r k a d i u s *Avgustus*, H o n o r i u s ile 389 da doğmuş olan E v h e r i u s ise *Prens* idiler. Binaenaleyh, Bruns, kaidenin üst ve alt kısımlarının yekdiğerinden pek farklı devirlerde yapılmış olmayüp 390 senesinden sonra kabartmalarla tezyin edilmiş olduklarını kabul etmiştir. Üst kısımdaki kabartmaları üslub noktai nazarından tetkik eden Bruns garb ve şimal taraflarının şark ve cenub taraflarından gerek kompozisyon, gerek işçilik sahalarında farklı olduklarını, binaenaleyh muhtelif işçiler tarafından ve cüzi bir zaman farkile vücuda getirilmiş olduklarını tesbit etmiştir. Müverrihler B ü y ü k K o n s t a n t i n tarafından ısmarlanan, imperator J u l i a n tarafından yapılan teşebbüse rağmen getirtilemiyen bu obeliskin T e o d o s I tarafından 390 da İstanbul Hippodromunda rekzedildiğini yazmaktadırlar. Kaidenin altındaki kitabeler bu haberi teyid etmekte ve ilk zamanlarda obeliskin dikilmesinde bazı müşkülâta maruz kalındığını bildirmektedirler. Bruns'a göre orta kısımda bulunan dört granit ayak bir plân değişikliğine işaret etmekte ve kitabeyi teyid eylemektedir. Ademi muvaffakiyetle neticelenmiş olan birinci kaldırma ameliyesinin hangi imperatorun zamanına tesadüf ettiğini tesbit etmek bugün mümkün değildir. Her halde J u l i a n ile T e o d o s I arasındaki imperatorlardan birinin zamanında vukubulmuş olacaktır. Obelisk ancak 390 senesinde dikilebilmiştir. Ancak bu tarihten sonra kaidenin en alt kısmının kabartma ve kitabeleri işlenmiştir. Üst kısımdaki kabartmalar dahi bu tarihden sonra yapılmışlardır. Bruns'a göre ilk evvelâ garb ve cenub cepheleri işlenmiş ve bu işe nezaret eden P r o c l u s' un, R u f i n u s' un entrikaları yüzünden idam edilmesi üzerine iş durdurulmuş ve kitabelerde vazılı bir surette görüldüğü veçhile Proclus'un ismi silinmiştir. Fakat R u f i n u s' un sukutundan sonra A r k a d i u s 396 da P r o c l u s' un bigünah olduğunu resmen ilân etmiş ve bu hâdiseden sonra kaidenin iki tarafındaki kabartmaların işlenmesine başlanmış ve kitabelerde, kazınmış yerin üzerine tekrar P r o c l u s' un ismi yazılmıştır. İşte bu suretle, dördüncü asrın sonuna doğru, üzeri hiç şüphesiz boyanmış olan kaide bitmiş oluyordu.

Bruns, eserinin nihayetinde, kabartmaların sanat tarihindeki mevkilerini, dördüncü asra aid bugünkü malûmatımızla tesbit edilemiyeceğini, ancak yeni keşfiyatın, bilhassa son senelerde Bayezid hamamının temellerinde meydana çıkan T e o d o s sütununa aid parçaların tetkikinden sonra, bu mühim meselenin hallolunabileceğini yazıyor.

Levha şeklinde 89 resim, plân ve maktaları ihtiva eden bu eser, İstanbul'daki son Romen devrine aid asarın ve bunların tevlid ettikleri üslub ve kronoloji meselelerinin tetkikinde daima müracaat edilecek bir etüd membaı teşkil edecektir.

ARİF MÜFİD

13 üncü yıldönümünü kutluladığımız cumuriyet bayramının üç gününde, Ankara ve İstanbul radyolarında yeni Türkiye'nin ana meseleleri salâhiyetle izah edilmiştir. Ülkü, bu konferansları topluca bu sayfalarda okuyucularına vermekte büyük fayda mülâhaza etmiştir.

Türk inkilabı :

Türkiye Cümhuriyetinin XIII üncü yıl dönümünü büyük coşkunlukla kutluladığımız bu günde ona sımsıkı bağlı ve bugünkü şerefli mevcudiyetimizin sağlam ve feyizli bir temeli olan Türk inkilâbını da beraber selâmlayor, beraber kutluyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti, yalnız bir politik rejimin adı değildir. O aynı zamanda bir milleti dirilten, yeniden yuğuran ve şekillendiren bir ruh ve iç değişikliğini ifade eder ki buna " Türk inkilabı „ diyoruz. Bu inkilap nasıl başladı, nasıl yürüdü ve istikbali nedir?.. Bunu bu mutlu günde bir daha düşünmek, bir daha hatırlamak hem bir vazife, hem de ulusal gurur ve gayretimizi tahrik ve teşvik edici en yerinde bir vesiledir.

Türk inkilabına bir başlangıç olarak bu inkilabın kanunlarda, âdetlerde, yaşayışta bir değişiklik yapmaya başladığı günleri bulup göstermek kâfi değildir. Türk inkilabı hakikatte her yönden, Osmanlı rejimine sırt çevirmek ve medeniyet âleminde değerli bir varlık olarak yaşamak kararının verildiği günden başlar. Başındanberi mantıkî ve şuurlu bir yürüyüşle inkişaf eden bu inkilâbın ilk adımı bu karardır. Esbabı mucibesini istikametini; derinleri ve uzakları gören dehâsına borçlu olduğumuz bu kararı, Atatürk, Samsunda Anadolu topraklarına ayak basmadan önce İstanbulda vermiş bulunuyordu. Mâzinin, halin, istikbalin inceden inceye tahlil ve tahkikine istinat eden bu kati karar şu idi :

(Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu · · · · · · · · · · · · Bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı; o da millî hakimiyete müstenit, bilâ kaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek.)

Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Bu Devletin dayandığı bütün bir nizam çürümüş ve çökmüştü; Türk milleti artık böyle çürümüş ve tefessüh etmiş bir nizam içinde teneffüs edemez, mevcudiyet ve inkişaf gösteremezdi. Bunun için de bu nizamı tamamı tamamına bırakarak ulusun hakikî iradesine, hakikî ihtiyaçlarına uygun yeni bir Türk nizamı kurmak gerekti.

İsabeti, Türkiye Cumhuriyetinin bu günkü şerefli ve kudretli mevcudiyeti ile sabit olmuş bu kararın safha safha inkişafını takip edelim :

İnkilabın ilk safhası Türk kurtuluş davası olarak başladığı sırada Osmanlı nizamının ve anlayışının büsbütün zıddı yeni bir idrake şahit oluyoruz :

Bu da İsmet İnönünün bir söylevinde dediği gibi (kuvvet önünde İmparatorluğun teslimiyetine karşı, Türk inkılabının red ve mücadele kararıdır.)

Türk topraklarını yabancı istilalardan kurtarmak için girişilen millî mücadelenin bütün safhalarında Türk millî varlığı, müstakil yeni bir Türk Devleti kurmak parolasının istilzam ettiği bütün şartlar önünde asla irkilmedi. Ne dış âlemin tehdit ve tazvikleri, ne de içerinin bozguncu unsurlarının çıkardığı çeşit gaileler. Türk inkılabını yolundan alıkoyamadı. İnönü sırtlarında kurtuluş savaşının ilk muvaffakiyetleri elde edildiği zaman, Türk milletinin makûs talii yenilmişti. Millet kati neticeyi de Sakaryadan sonra Dumlupınarda Önderinin sevk ve idaresi ile kazandı. Artık Türk

ulusu, müstevlileri yenmiş, muzaffer olmuştu.

Hedef Türk milletinin siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik velhasıl her yönden kurtuluşu, yükselişi saadet ve refaha erişi idi. Askeri zafer bunun kutlu bir başlangıcıdır. Halbuki Türk milletini asırlardanberi ilerlemekten, onu medeni milletler ailesi içinde hatırı sayılır bir varlık olarak yaşamaktan alıkoymuş birçok engeller vardı ki bunları yenmeyince bu askeri zaferin neticelerinden istifade edilemez, ulus, hakikaten kurtarılmış sayılmazdı.

(Milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiği büyük tekâmül istidadını bir millî sır gibi vicdanında taşıyarak sıraları geldikçe bütün içtimaî heyete tatbik ettiren) Büyük Önder, Dumlupınar zaferinden sonra ve saltanatın ilgasının akabinde bir beyanatında (yeni Türkiyenin yenileşme işi daha sonuna varmamıştır) ve Cumhuriyetin ilânından sonra da İzmirdeki bir nutkunda : (Atılan adım bundan sonra atılması lâzım gelen adımların başlangıcıdır) demekle büyük Türk inkılabının devamına işaret etmişlerdi.

Bu inkılap yüksek bir sevki idare ile içtimaî heyetin bütün müesseselerinde gerçekleşti. Bu değişmeler yalnız zahirî ve bir kalıp değiştirme ile tarif edilemez, mecelle yerine Türk medenî kanununun konuluşu bir içtimaî hayat sisteminden başka bir hayat sistemine geçilişi; fesi atıp yerine şapkanın giyilişi bir zihniyetten ayrılıp başka bir zihniyete intibak edişi ifade eder. Bunun gibi meselâ yeni Türk alfabesi de yalnız okumayı ve yazmayı kolaylaştırmanın bir vasıtası değil, Türk milletinin şark kültür camiasından kurtulup garp kültür camiasına iltihakının bir remzidir.

Türk kültürünün ve Türk sosyetesinin zafında şeriat bağlarının tesiri büyüktür. Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasını ve çökmesini intaç eden âmillerden birini de bu imperatorluğun, siyasî, adlî, idarî teşkilâtını islâm şeriatı esaslarına bağlamış olmasını ve zaman ve mekâna göre değişemeyen bu ahkâma bağlı kalması yüzünden Devleti ve milleti idareden âciz kalışında aramak lâzımdır. Halbuki Türk inkilâbı, ulusal zekâ ve kudreti yeni medeniyet şartlarına intibak ettirince Türk kültürünün ve Türk sosyetesinin kurtuluş ve yükseliş yolları açılmış oldu.

Bir sosyal bünyeyi (geri, fena, eski haksız ve zararlı ne varsa bunlardan kurtarıp yerine iyiyi, doğruyu, faydalıyı koymak) ve bunun için de zaman unsurunu en kısa haddine indirmek ancak disipline dayanan bir metodla mümkündür. Bütün bir millet bünyesini en derin nesçlerine kadar böyle bir ameliyeye maruz bırakmak büyük bir iştir. Bütün bir dünyanın hayretle gördüğü böyle bir inkilâbı, ancak medeniyeti derin ve engin Türk milleti ile, onun bütün karakterlerini nefsinde toplamış Büyük Şefi yapabilirdi. Başka herhangi bir memlekette gerçekleşmesi çetin mukavemetleri tevlit eden bu inkilâpların her birinin Türkiyede intizam içinde ve memleketin maddî ve manevî servetlerini rafinedar etmeden oluşunu ancak Önderin milletin akıl sağlığını ve kapasitesini sezişinde ve millette kazandığı büyük ve derin sevgi, saygı ve inanda bulmak mümkündür.

Türk milleti, Atatürk, Türk inkilâbı.. birbirlerine o kadar kaynaşmış realitelerdir ki bunlardan herhangi biri mevzubahis olunca ötekisini hatırlamamak ve görmemek imkânı yoktur. Yine bu sebeplerdir ki: Türk milletinin bugün, yarını düşünülünce, onu tahrik eden, yaşatan ve ona istikbal hazırlayan muharrik aranılınca bunu bir tek kelime ile bu rejimin içinde buluyoruz ? Kemalizm.

Yapan i... tarihinin zenginliği ve derinliği, Turk devriminin sahne olduğu toprağın coğrafi vaziyeti ve vuku bulduğu zaman ve bu zamandaki şartlar bakımından evrensel tesirlerinde şüphe olmayan Türk inkilâbı ideallerinin bir çoğunu hakikat yapmış olmakla beraber o bir zihniyeti, bir ruhu ifade etmek itibariyle hâlâ devam etmektedir. Ve edecektir de...

Cümhuriyet Halk Partisinin programında Partinin Cümhuriyetçilik, lâiklik, halkçılık, milliyetçilik ve devletçilik vasıfları yanında ayrıca bir vasıf olarak yer alan inkilapçılık bir dinamizmayı anlatır. İnkilâpçı Parti ve onun Hükûmeti bir taraftan bütün yapılmış inkilâb eserlerinin bekçisidir; onların sarsılmasına, gerilmesine aslâ müsamaha edemez. Diğer taraftan yükseliş hamlesi bitmemiştir. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin fevkine çıkarmak için normal şartların ve imkânların üstünde çalışmak zaruretindeyiz.

Türk devrimi ilk bakışta yıkıcı görülür. Hakikatte bu inkilâp yeni bir medeniyete susamış olan Türk içtimaî muhitine garp medeniyetinin çalışma ve düşünme metodlarını, tekniklerini samimiyetle getirmek ve Avrupa medeniyetini halkeden bu metod ve tekniğin bu temizlenmiş muhitte, işlenmeye muhtaç tabiatta orijinal bir Türk varlığının yaratmasına meydan bırakmak için bu cemiyeti iskolastik medeniyetin bütün tesirlerinden temizlemeye mecburdu. Bu vazifesinde islahatçı olamazdı; oportinizmaya gidemezdi. Tanzimat ile aslâ mukayese edilemeyecek bir zihniyet ve cesaretle bu yıkma ameliyesini yaptı. Bu ameliyenin istihdaf ettiği inşa zihniyetinin felsefesi şu idi:

(Türk milleti olarak var olmak ve büyük insan ailesinde yüksek bir cemiyet olarak yaşamak Türk inkilâbının gayesidir. Türk inkilâbı büyük insan ailesinin saadetine hizmet etmeyi vazife sayar).

Türk inkilâbı Türk Cümhuriyetinin varlığı gibi ebedidir. Hayat mefhumunda bir daimilik, bir tekâmül zaten vardır. Ancak X ... medeni beşer zümrelerini ... işlerinde tekâmülden ziyade dev adımları görülüyor. XX nci asrın adamı için kilometre bile mesafe mikyası olarak kısa geliyor. Adet, tekrar ilâvesile vücuda gelen bir kemiyet anlamı olmaktan çıktı. Asrın bu çalışma ve ilerleme mikyasına göre de Atatürk Türkiyesinde Türke (İnkilapçı Türk) demek nekadar yaraşır ve nekadar yerindedir!

N. A. KANSU

Dış siyasamız :

Türkiye cümhuriyetinin harici siyasetinden size kısaca bahsetmek vazifesini üstüme aldım. Bu vazifeyi sizi sıkmıyacak şekilde yapmak ve sizinle küçük bir hasbihalde bulunmak isterim. Niyetim müdellel ilmî bir konferans vermek değil, şu beş on dakikanın içine genç cümhuriyetimizin heyecanını sığdırarak yaptığımızı niçin ve nasıl yaptığımızı anlatmağa çalışmaktır.

Biraz indî bir şekilde tarif ederek diyeceğim ki harici siyaset bir milletin sınır dışındaki haklarını, menfaatlerini, gayelerini en iyi koruyacak yolları en lüzumlu zamanlarda bulup seçebilmek için daimî istikşaflarda bulunmak, o yollara nişan koymak ve onları bir gün geçilebilecek hale getirmektir. Hak, menfaat, gaye işte her türlü anlayışa, tefsire musait üç mefhum ki bunların icabatını tatbik ederken bir devletin en barışsever veya en emperyalist olması aynı derecede mümkündür. Türkiye cümhuriyeti bunları en temiz manalarında anlamış ve tatbik etmiştir.

Hak mefhumu içinde şüphesiz ki ilk akla gelen hür ve müstakil yaşamak hakkıdır. Bir milletin hariçten gelebilecek her türlü tehlikeyi, hürriyet ve istiklâline vurulabilecek her türlü darbeyi görüp izale etmesi hayat hakkının en tabiî, en basit bir icabıdır. Fakat bu tehlikelerin siyasî, iktisadi içtimaî ve askerî tecavüzlerden terekküp edebileceği düşünülünce harici siyasetin pek o kadar sade olmıyan bir iş olduğu kendiliğinden tebarüz eder.

Bu asırda milletler yalnız silâh ile yenilmez. Onları bir ecnebi boyunduruğuna sokmak için kullanılan vasıtalar bir harbın talii ile değil, her günün küçük büyük taarruzlariyle vücud bulur.

İktisadî istiklâlini elden kaçıran hattâ daha sade bir ifade ile iktisadiyatını koruyamıyan milletler yaşadıkları müddetçe esir muamelesi görmeğe ve nihayet bir gün de sönüp gitmeğe mahkûmdurlar. İktısadiyatını korumamak veya iktisadî hürriyetini elden kaçırmak demek tevekkülle başkalarının refahına çalışmak, bin zahmetle yetiştirip yok pahasına satmak, bin ıztırab içinde kazanıp ateş pahasına almak demektir.

Size bu sözlerle yalnız sanayileşme siyasetimizin sebeb ve hikmetini anlatmış olmıyor, aynı zamanda, bu ağır mücadelenin dış cephesine karşı hazırlanması ve takib edilmesinde devletin ne kuvvetli mesai sarfetmek, ne kadar durbin olmak ve teyakkuz halinde bulunmak zaruretlerinde kaldığını da göstermek istiyorum.

Bu çok tabiî bir hakkın doğurduğu menfaat mücadelesi bugün, artık, haricî siyasetin en ehemmiyetli unsurlarından biri olmuştur. Cümhuriyet yarın için, milletin yarınki refahı için, bugünden görülmesi kolay olmıyan bir savaşı muvaffakıyetle idare etmektedir. Köylünün yüzünü güldürmek, evinin içi biraz daha sıcak, sırtındaki kumaş biraz daha tok, kesesi biraz daha şişkin olması için çalışmak haricî siyasetin her gün karşılaştığı, her gün pençeleştiği hedeflerden birini teşkil eder.

Bu hakikatleri tekrar etmekten maksadım haricî siyasetin bir ana vazifesini anlatırken onun büyüklüğünü biraz da tesiratını evelden izah ederek meydana çıkarmak içindir. Bu ana vazif ede millî müdafaa vazifesidir.

Atatürk bir gün hariciyecilere iltifat ederken: «Siz sulhun erkânıharblarısınız» demişti. Evet millî müdafaa vazifesinde haricî siyasetin rolü, aynen, harb esnasında sevkulceyş plânlarını iyi hazırlamakla mükellef olan erkânıharbiyenin rolüne benzer. Hariciye güler yüzü ile, yumuşak sözlerile en çetin bir mücadelenin gece gündüz her dakika sevkulceyşini yapmak, onu adım adım tatbik etmekle meşguldür.

Sevgili yurddaşlarım! Bütün devlet mekanizmasını metodlandırmağa, ilmî esaslara müstenit pozitif mesai tarzlarile techiz etmeğe savaşan cümhuriyet idaresi her şeyden evel bir ilim, metod ve sây yuvası olan hariciyeyi katiyen ihmal etmemiştir. Bugün; size biraz evvel söylediğim hazırlıkları yapacak, yarını görmeğe uğraşarak bugünün sevkulceyşini tanzim edecek ve sonra da hükûmetin kararlarını ilmî şekilde, metodik surette istimal edecek bir hericiye vardır. Ve yeni nesillerle yarının hariciyesi yetişmektedir.

Size Türkiye cümhuriyetinin haricî siyasetini anlatmak isterken bu teminatı vermeği lüzumlu gördüm. Fakat bunların hepsinin fevkinde bir vasıf vardır ki onu ayrı olarak zikretmezsem söyliyeceklerimin manası kâfi derecede aydınlatılmış olmaz. Bu vasıf cümhuriyet hariciyesinde en feyizli inkişafa mazhar olmuş olan, her zaman her şeyin fevkinde vatanperverliktir. Eğer devletin haricî siyaseti Atatürk'ün bütün millete aşıladığı yüksek heyecan ile idare edilmiş olmasa, hattâ ilim ve metodla bile, bu muvaffakıyeti, bu kuvveti gösteremezdi.

Bugün on dört yaşına basan cümhuriyetimiz Osmanlı imparatorluğunun ağır mirasından her sahada olduğu gibi haricî siyasette de silkinerek kurtulmuş ve bu siyaseti milletin hak ve menfaatlerine ve dünyadaki realitlere en uygun prensiplere istinat ettirmeği bilmiştir. Cümhuriyetin haricî siyasetinde türk milletinin büyük şıarı belirir: Siyasetimiz dürüsttür, vakurdur ve aynı zamanda realisttir. Dürüstlükle realizmi gayri kabili telif zannedenlere Türkiye haricî siyasetini parlak bir misal olarak gösteririm. Evet, realitelerde çok çirkinlikler vardır. Onlara karşı bile Türkiye haricî siyaseti enerji ile, şiddetle, fakat dürüstlükle mukabele etmeği bilmiştir. Kendi realizmi ise kurucu, yaratıcı bir realizmdir. Kurduğu yarattığı milletin hürriyeti ve istiklâlini geçilmez duvarlarla çevirmek; milleti lâyık olduğu ikbale, refaha isal edecek yolları bulmaktır.

İşte bu büyük prensiplerle çalışmağa koyulan cümhuriyet evlâdları tam bir samimiyetle sulh siyaseti yapmağı ve

bunun çok cesurane delillerini dünyaya göstermeği bilmişlerdir.

Türkiye eski düşmanlarile bariş siyasetine bütün samimiyetile koyuldu. Bunda muvaffak oldu ve dünyanın en kargaşalık bir köşesinde bir sulh, kardeşlik cemiyeti vücuda getirdi. Bu siyasetin ne güzel bir tecellisidir ki dün gece dost ve müttefik Yugoslavyanın muhterem Başvekiline hitab ederken Başbakanımız "vazifesini yaparken itiraf edilemiyecek hiç bir vasıta kullanmağı düşünmiyen bir hükûmet reisinin beynelmilel anlaşma ve teşriki mesaiden bahsetmesinin ne kadar kolay olduğunu bugün bilhassa hissetmekteyim„ sözlerini söyliyebilmiştir. Ne mutlu o hükûmet reisine ki böyle huzuru kalble dünya önünde siyasetindeki dürüstlüğü yarından korkmadan ilân edebiliyor.

Komşularımızla olan siyasetimiz bu on üç sene içinde her gün daha ziyade perçinlenen bağlarla tecelli etmektedir. Türkiyeyi sevilen, hürmet edilen ve çekinilen bir Türkiye yapan Büyük Önder Atatürk harici siyasetinde de, bütün savaştığı işde olduğu gibi, tam randıman almıştır. Bir cümhuriyet hariciyesi sıfatiyle korkmadan söyliyebilirim ki bize dokunmak istiyen karşısında ordumuzdan evvel siyasetimizin demir çenberini bulacaktır.

Fakat, yurddaşlarım, harici siyaset yalnız emniyet havası yaratmakla yapılmaz. Milletin hayatı yalnız vesikaların tatminkâr üslûbuna dayanarak korunmaz. Sırf nazariyat ile bir cümhuriyet hükûmeti milletin huzuruna çıkarak rahat edin, her şey tamamdır, her şey emindir, diyemez. Harici siyaset her şeyden evvel süngüye dayanır. Esasen bütün dostlukları, ittifakları yaratan yine süngü kuvvetidir. Çünkü ordusuna dayanmıyan bir milletle diğer bir devlet harici emniyette teşriki mesai etmeği kabul edemez. Türk ordusu türk hariciyesinin temelidir. Onu ne kadar kuvvetlendirirsek meşru gayelere dayanan siyasetimiz o kadar yükselir, inkişaf eder. İşte ben cümhuriyet hariciyecisi olarak sizin huzurunuzda yurddaşlarım kahraman türk ordusuna sevgimi, inanımı ve hayranlığımı ifade etmek istiyorum.

Son zamanlarda cümhuriyet hükûmeti harici siyaset alanında büyük bir muvaffakıyet kazandı. Memleketin müdafaa kabiliyeti için elzem olan bir hakkı barış ve meşruiyet yollarından yürüyerek istirdada muvaffak oldu. Boğazlar mukavelesi yalnız milletin hakkını tanıtan bir zafer değil, aynı zamanda, türkün dürüstlüğünü darbı mesel haline koyan bir hâdisedir. Montrö'yü cümhuriyet hükûmeti on üç senelik siyasetinin yarattığı hava ile ve harici siyasetinin metodik mesaisile kazandı. Herkesin hakkını tanıyan, hak mefhumuna yürekten bağlı olan türkün hakkını tanımamak artık kimse için mümkün olamadı ve yeni mukavele ile Boğazlar tabiî haline girmiş oldu.

Harici siyasette bir muvaffakıyet gördüğünüz vakit bunu hiç bir zaman tesadüfe hamletmeyiniz yurddaşlarım. Tesadüf diplomaside bazen kuvvetli bir yardımcı olur. Fakat hiç bir zaman bir eser doğuramaz. Hâdiseleri yakından takib etmek mazinin derslerini ezbere bilmek bir vakanın mahiyetini tahlil etmek müddeiyatında hakkı ilme bürüyerek ortaya atmak işte muvaffakıyetli bir eserin meydana gelebilmesi için elzem olan şeraittir. Cümhuriyet hükûmeti hepimizi sevindiren Montrö zaferini bu amillere dayanarak ihraz etmiştir.

İşte, yurddaşlarım, size bu samimî hasbihal ile yaratıcı cümhuriyetin mütevazi bir şubesinde kaynayan ateşi hissettirmek istedim. Bu ateş cümhuriyetin kendi ateşi büyük türk inkılâbının temel taşıdır. Sönmez ve sönmiyecektir.

N. Rifat MENEMENCİ OĞLU

Bayındırlık İşlerimiz :

En büyük ulusal bayramımızın coşkunluğu içindeyiz.. Türk milleti; bugün Cümhuriyetin feyizli, gür verimlerinin 13

yıllık tutarının yığını önünde hayranlığının sevinci içinde bayram ediyor..

Hiç şüphe yok ki her Türk; bu günün coşkunluğu içinde çalkanırken, onun yalnız unutulmaz eşsiz hatırasını değil, 13 yıllık denksiz eserlerini de bir tablo halinde gözünün önüne serecek onun enginliği önünde mutlulanırken, bu büyük eserlere önderlik eden Büyük Şefi Atatürk'e karşı yüreğinde biriken minnet ve şükran hislerinin taştığını sezecektir.

Bu en büyük bayramımızı bir birimize kutlarken, onun feyizli eserleri üzerinde görüşmeler, konuşmalar yaparak, Atatürk devriminin 13 yıllık eserlerine bir geçit resmi yaptırmak da, devrimin her Türk çocuğundan istediği bir ödevdir..

İşte bu ödevden, benim payıma da, Bayındırlık işleri üzerinde radyoda 20 dakikaya sığacak bir görüşme yapmak işi düştü..

Bunu elimden geldiği, dilimin döndüğü kadar edaya çalışacağım..

İlk önce şunu söyliyeyim ki Türk Cumhuriyetinin gür randımanlarından yalnız Bayındırlık alanında başarılmış olan işleri sadece saymak için bile 20 dakika yetmez.

Fakat ben yalnız bu çarçeve içine sığdırabildiğim kadarını söylemekle iktifa edeceğim..

Bayındırlık işleri deyince:

A) Demiryolları, yapmak ve işletmek işleri,

B) Kara yolları yapmak ve köprüler kurmak işleri,

C) Hava yolları kurmak ve işletmek işleri,

Ç) Büyük ve küçük su işleri,

D) Posta, telgraf ve telefon işleri,

E) İmtiyazlı şirket işleri,

diye sıralanabilir.. Sözlerim bu sırayı takib edecektir.

Atatürk devriminin hergün biraz daha artan mutlu randımanlarından en çok faydalanan kurumlardan biri de şüphesiz demiryollarımızdır..

Bundan 13 yıl önce Türk Cumhuriyeti kurulduğu zaman, memleketin ekonomi ve tarım bakımlarından en önemli batı ve güney illerinde, Osmanlı İmparatorluğunun hediyesi olan imtiyazlı şirketlere verilmiş ve o şirketlerce işletilen eski adları ile:

Anadolu - Bağdat

Mersin - Adana - Nusaybin

İzmir - Kasaba ve temdidi

Aydın - Şark demiryolları

Henüz yabancı şirketler elinde ve onların hesabına ve tam bir sömürgeci ruhile işletilmekte idi..

Cumhuriyet Türkiyesinin ilk devrimci hükûmeti olan Büyük Başbakan İsmet İnönü hükûmeti, (Atatürk) den aldığı direktif ile:

Yurdumuzu bu yad illerin ekonomik egemenliğinden kurtarmak; ve yurdumuzu yeni ulusal demiryolları ile örmek.. kararını verdi..

Fakat tam bu sıralarda içten ve dıştan:

" Biz şimendifer yapamayız, yapsak ta işletemeyiz „ gibi propagandalar saçılmağa başlandı..

Ancak İsmet İnönü hükûmeti, bunlara asla kulak asmadı.. « Şimendifer yapamayız » diyenlere « behemehal yapacağız. » dedi.. «Yapsak ta işletemeyiz» diyenlere, « behemehal işleteceğiz.» dedi.

Çünkü Atatürk daha 1923 de Halk Partisini kurarken, millete arzettiği 9 umdenin biri de, demiryolu inşa ve işletmesine ehemmiyet vereceğimizе dair idi.

Büyük Başbakan İsmet İnönü Hükûmeti, Atatürkün bu işareti ile kararını katiyetle vermişti. Çünkü o, geçirilen emsalsiz kurtuluş savaşında demiryolsuzluğun bu memleket için ne amansız bir âfet olduğunu çok acı ve çok çetin tecrübelerle anlamıştı..

Onun için: Cumhuriyet Halk Partisinin gerek 3 üncü ve gerek 4 üncü Büyük Kurultaylarında şu değişmez prensip programının ana hatları arasına koymuştu.

• Büyük gürelme ve kuvvetlenme vasıtası olan demiryollarının yapılmasına devam edeceğiz. - Madde: 26

∴

İşte bu kesin, kat'î karar ve esaslar üzerine kurulan demiryolu siyasamız bervil bira zdaha hızlandı, genişledi ve yayıldı..

Bir yandan yabancı şirketler elindeki hatlar birer birer satın alınmağa başlandı. İlk olarak Anadolu - Bağdat, Mersin - Adana - Fevzipaşa hatları alındı.

Son iki yıl içinde de, İzmir - Kasaba ve temdidi ve Aydın hatları satın alınarak millî demiryollarımıza katıldı..

Şimdi Trakyamızdaki yegâne ecnebî bir şirket elinde kalmış olan Şark Demiryolları İşletmesinin satın alınması kararı da verilmiştir. Sayın Nafıa Bakanımız Ali Çetinkaya şirket mümessillerile müzakereye girişmiş bulunuyor. İzmir - Kasaba ve aydın demiryolları gibi bunu da pek az bir zaman sonra yabancı ellerden kurtarıp Millî demiryollarımız arasına katacaktır. Bu suretle eski kapitülasyon devrini hatırlatan siyah bir leke gibi can çekişen bu şirketin de tarihe karışacağına şüphe yoktur.

Bir yandan böyle yabancı şirket elindeki demiryollarını satın alırken, öteyandan da 6 asırlık Osmanlı İmparatorluğunun harap bıraktığı yurdun bağrına doğru yeni demiryolları birer gür kan damarı gibi uzamağa başladı.

İlk olarak Ankara - Sivas'a, Samsun - Sivas'a, Kayseri - Ulukışla'ya, bu suretle Karadeniz - Akdeniz'e demirle bağlandı.

Nihayet geçen yılki Cumhuriyet bayramından bugüne kadar Sayın Nafıa Bakanımızın verimli elile açılma törenleri yapılan (Çankırı - Filyos) ve (Yozgatı - Diyarbekir) hatları ile bir yandan (kömür) öteyandan da (bakır) kaynaklarına ve Diyarbekir illerine ulaşıldı.

En nihayet Büyük Başbakan İsmet İnönünün kutsal elile açılma töreni yapılan (Afyon - Karakuyu) iltisak hattı ile de eski Aydın hattı körlükten kurtarılmış ve (Afyonkarahisar) gibi mühim demiryolların birleştiği yerden (İzmire), bu Ege mıntakasının Akdenize açılmış ekonomik kapıya, ve oradan Afyon'a biri (Gediz) ırmağı, öteki (Büyük Menderes) ırmağı boylarından olmak üzere Ege bölgesinin en feyizli iki havzasından geçen ve iki ucundan biribirine bağlı bulunan iki demiryolu tamamlanmış oldu.

Sivas - Erzurum demiryolu şimdiden (Çetinkaya) ya vardı; Malatya Sivas demiryolu da (Hekimhan) ı buldu. Ve (Çetinkaya) ya yaklaştı.. Önümüzdeki baharda bu da (Çetinkaya) ya varmış, Malatya - Sivasa bağlanmış olacak..

∴

Böylece bugün, satın alınan ve devlet demiryollarına katılan hatların uzunluğu 2976 km; yeni yapılan hatlar da 2905 km; yi bulmuş devlet demiryollarının işlettiği hatlar 6000 km. ye yaklaşmıştır..

∴

Karşılaştırırsak, tam bir asırlık ömrü olan demiryolundan 6 asırlık Osmanlı İmparatorluğunun bir asırda yaptırabildiği demiryolu kadarını Cumhuriyet Türkiyesi yalnız 13 yılda yaptı..

Bu da, *Cumhuriyet Halk Partisinin devletçilik vasfının feyizli bir verimidir.*

∴

Buraya kadar demiryolu inşası ve satın alınması işinden bahsettim..

Şimdi de bu hatların işletme neticelerine dair birkaç söz söyliyeceğim.

Yine Cumhuriyet Halk Partisinin programında bu işe dair olan prensipi şudur:

" Kara, deniz, hava taşıncılığının düzenlenmesine ve gelişmesine çalışacağız.

Bu üç çeşit taşım vasıtalarının yurda tam değerinde fayda verebilmesi için *işletme* ve *tarifeler*'in de birbirini tamamlayıcı ve birbirini kollayıcı bir uyum kurmağı, yurdun ekonomik ihtiyaçlarından sayarız. „ Madde: 24

Cümhuriyet Halk Partisinin nakliyecilik sahasındaki bu prensipi hemen ilk tatbika geçen müessese diyebiliriz ki Devlet Demiryollarıdır.

Sayın Nafıa Bakanımız Ali Çetinkaya, Vekil olarak işe başladığı sıralarda, ilk el attığı mevzulardan biri de bu olmuştur. Bu sayede

İki yıldanberi yolcu ve eşya nakliye tarifelerinde 150 ye yakın yeni tarife yapılmış veya mevcut tarifeler ıslâh ve tenzil edilmiştir.

Demiryolu işletmesinde intizam, kolaylık, sür'at ve ucuzluk temini uğrunda uğraşılmıştır.

Nakliye işlerinin sosyal ve ekonomik hayatta en çok, en sıkı ve en çeşitli şekillerde ve devamlı surette yapılan işlerden olduğu daima göz önünde tutulmuştur.

Bu devamlı ve esaslı çalışmanın neticeleri, herhalde önünde sevinilecek bir yığın halindedir. Şu okuyacağım rakkamlar devamlı ve kuvvetli bir (tarife siyasa ve sistemi) nin neticelerini gösterir.

1 — Son iki sene zarfında satın alınan İzmir-Kasaba ve Aydın hatları hariç olduğu halde:

I — Yolcu nakliyatında

A) Anahatlarda :

933 de taşınan yolcu sayısı 1.384.000 iken
934 » » » » 2.541.000
935 de de » » » 3.338.000 e çıkmıştır. (% 150) artmıştır.

B) Eski İzmir - kasaba hattı :

933 de şirket işletirken yolcu sayısı 337.000 idi
934 de bizim elimize geçtiği ilk sene 620.000 e çıktı (% 100 tarifelerde tenzilât)
935 de bizim elimize geçtiği ikinci sene 834.000 e çıktı (% 150) tarifelerde tenzilâta ragmen artmıştır.

C) Eski Aydın hattı :

933 de şirket elinde iken taşıdığı yolcu 1.110.000
934 de şirket elinde iken taşıdığı yolcu 1.087.000 iken
935 de bizim elimize geçtiği sene 1.686.000 e çıktı (% 50) arttı.

Bu suretle umum yekûn:

933 de	2.834.000	
934 »	4.248.000	
935 »	5.899.000	(% 113) arttı.

Bu netice; *ucuzluk, kolaylık, sür'at* ve *intizam* bakımlarından işletmenin yükselişini gösterir.

II — Eşya nakliyatında :

Eşya nakliyatı, tarife ucuzluğu ile olduğu kadar hersene rekolte vaziyeti ile de memleketin ekonomik durumu ile de alâkadar olduğu malûmdur.

Bu esaslar göz önüne alınarak şu rakamları karşılaştıralım.

933 de taşınan eşya	1.403.000	Ton iken
934 „ (ki bereketli bir yıl idi)	2.318.000	Tonu bulmuş
935 „ (nisbeten az mahsulü iken)	2.170.000	tonu bulmuştur.

— Şimdi hatıra bir sual gelebilir. Acaba tarifelerde bu kadar tenzilât yapıldı. Nakliyat ta arttı ama bu tenzilât yüzünden gelir azalmadı mı ?

Hayır; bunun cevabı da şu rakamlardır.

933 de (yani tenzilât yapılmadan evvel) yolcu hasılâtı 5.196.000 lirayken
934 » (tenzilâtlı tarifenin ilk tatbik senesi) 5.708.000 liraya
935 » de 6.566.000 » çıktı
% 30 derecesinde bir tezayüt olmuş demektir.

Şimdi bir de:

İçinde bulunduğumuz 936 malî yılının ilk 4 ayı hasılâtı ile *35, 34, 33* malî yıllarının aynı ayları gelirlerini karşılaştıralım.

Yolcu geliri:

933 ilk 4 ayı içinde hasılât	1.400.000 küsür lira iken
934 » » » » »	1.800.000 » liraya
935 » » » » »	2.200.000 » »
936 » » » » »	2.950.000 » »

çıkmıştır. (% 100 +) artmıştır.

Seyri hafif eşya geliri:

933 ilk 4 ayında hasılât	3.200.000 iken
934 » » » »	5.077.000 liraya
935 » » » »	4.815.000 »
936 » » » »	6.183.000 » çıktı

(% 100 +) arttı.

Umumî gelirin de 935/936 yıllarının ilk dört aylarını karşılaştırırsak:

935 yılının ilk 4 ayında	7.450.000 lira iken
936 » » » »	9.150.000 »ya çıktığı

görülür.

Sayın dinleyicilerim,

Ulusal, sosyal ve ekonomik varlığımızın korunması ve gelişmesi uğurunda üstüne pek ağır *ödevler* ve *soravlar* almış olan Devlet Demiryolları; işletme geliri ile yalnız işletme masrafını karşılamaz. Satın alınan hatların hersene 6, 7 milyon liraya varan mubayaa taksitlerini de öder, meccanî posta nakliyatı da yapar. Merkez bankasına ve tekaüt sandığına hisse ayırır, tenzilâtlı askerî nakliyat yapar, demiryolu inşaatı malzemesini taşır. Sivas'ta muazzam bir lokomotif ve vagon atelyesi inşa etmektedir. Ankarada büyük bir gar binası yapmaktadır.

Bütün bu külfetlere ve fedakârlıklara rağmen başladığı tarife islâhatına devam etmektedir. Ve edecektir.

Şunu arzedeyim ki: on yıllık Türk demiryolculuğu yâra da ağyâra da gösterdi ki, henüz çok körpe, genç ve henüz 10 yaşında olmasına rağmen hiç bir sahada geri değildir.

Tabiî bu, elbet mükemmeliyet iddiası demek değildir. Elbet birçok eksik taraflarımız vardır. Fakat böyle olmakla beraber Arsıulusal istatistik neşriyatına istinaden vaziyetimizi diğer memleketlerin vaziyetlerile karşılaştırınca övünmesek bile avunacak bir gidişte olduğumuzu teslim ederiz.

∴

B) Şimdi kara yolları ve köprülere geçiyorum.

Bayındırlık işlerinin ikinci başlıca ana hattı şose ve köprülerdir. Bu mevzua Cumhuriyet Halk Partisini programında ayırdığı hisse şudur:

« El şoseleri üzerinde çalışmakla beraber memleketi birbirine bağlıyan iyi ve son tekniğe göre yapıacak *köprüler* ve *şose örüleri* ne kavuşmak için pratik bir program tatbik olunacaktır.

« *Şose yapılarında: demiryollarını da besliyecek dikel (amut yönetler gözetilerek; ekonomik düşünceye yer verileceği gibi; yardım güvenlik (em-*

niyet) ve müdafaası düşüncesine de ayrıca dikkat edilecektir» denmektedir.

Parti programının bu prensipini Nafıa Bakanlığı tahakkuk ettirmektedir. Ülkelerimizin şehir ve kasabalarını birbirine bağlıyan vilâyet şo-eleri üzerinde çalışılmış ve çalışılmakta ve iyi ve son tekniğe göre yapılmış köprülerimizin sayısı da günden güne artmaktadır..

6 asırlık Osmanlı İmparatorluğu göçüp gittikten sonra bugünkü Cumhuriyet Türkiyesine bıraktığı harap ülkedeki yolların uzunluğu:

4.450 kilometresi tesviyei türabiye halinde,

13.885 kilometresi de bakımsızlıktan harap düşmüş ve genişliği de 3 metreye inmiş olarak cem'an 18.335 kilometreden ibaretti.

Kârgir köprülerin sayısı da 105 tane idi.

Bugün bu harap yolların yarısından fazlası (9000) onarılmış ve bundan başka 10.000 kilometreye yakın yeni ve geniş şose yola yapılmıştır., Şoselerin uzunluğu 30.000 km. yi bulmuş. 1500 küsur yeni kârgir köprü ve menfez de yapılmıştır.

Yeni yapılan yollar arasında: Bilhassa şunlar en mühimmidirler.

1 — Trabzon - Erzurum - İran sınırı transit yolu. (642 km.)

2 — Balıkesir - Çanakkale (154 km.)

3 — İstanbul - Edirne (asfalt)

4 — Ankara - Baraj (asfalt)

1 — Trabzon - Erzurum - İran hududu yolunun ehemmiyeti

a) İran transitinin Karadenize Trabzon limanına ulaştıran en kısa yol oluşunda.

b) Sivas - Erzurum demiryolu bitince ona amud ve o hattı besleyici bir yol oluşunda.

c) Doğu sınırlarımıza umumiyetle muvazi olarak devam etmesi bakımından yurd savgasına çok elverişli bir yol oluşundadır.

2 — Balıkesir - Çanakkale yolunun önemi de:

a) Bandırma - İzmir demiryoluna amud olarak Çanakkale ilini bu demiryolona bağlanmasında;

b) Eskişehir - Kütahya - Balıkesir demiryolunu da Çanakkaleye kadar tamamlayıcı oluşundadır ki her iki-inin de gerek ekonomik ve gerek yurd savgası bakımından değerleri açıktır.

3 — İstanbul - Edirne asfalt yolunun değeri: En verimli, en önemli Trakyamızın tam ortasından geçerek bütün geçtiği illerin yegâne yolunu teşkil etmesindedir. Ve bu bakımlardan Trakya demiryolunu tamamlayıcı oluşundadır.

Nafıa Bakanlığı; şoseler gibi, köprülerini de programlamış her sene 20 - 25 köprü yapacak surette tertip almıştır.

Son bir sene içinde yaptığı modern son tekniğe dayanır beton ve kârgir köprüler şunlardır:

1 — İzmir - Bergama yolunda Gediz köprüsü.

2 — Malatya ilinde Göksu köprüsü.

3 — Ordu » Akçaova »

Cevizdere »

Kurudere »

4 — Borçka »

5 — Ankara vilâyetinde Karabekir köprüsü.

6 — İçel vilâyetinde Anamor köprüsü.

* *

Şimdi hava yollarına geçiyorum.

« Demir ve deniz yolu taşıncılığının olduğu gibi hava taşıncılığının da düzenlenmesine ve gelişmesine çalışmak » Parti programının 24 üncü maddesinde prensipleştirilmiştir..

Bu prensipin tahakkukuna doğru da Nafıa Vekâletince sağlam adımlar atılmıştır. 935 haziranından beri Nafıa vekâletine bağlanmış olan (*Devlet hava yolları*), gittikçe kurulmakta, serpilmektedir. Son bir yıl içinde (Londra - Melburn) yarışını kazanmış 7 yolcu birden taşıyan çift motörlü 3 tayyare ile kuvvetlendirilmiş ve elemanları Avrupada da yetiştirilmiş olan (*Devlet hava yolları*) Ankara - İstanbul arasında muntazam seferlere başlamıştır.

Ankara - İzmir ve Ankara - Diyarbekir hava yolları da açılacaktır.

Su İşleri :

Ekonomik Erge (gaye) lere yetecek büyük su işleri Parti programının 25 inci maddesinde bir ülkü olarak yer bulmaktadır. *Küçük su işlerini başarmak ta ilk hedef* olarak alınmaktadır.

Menderes boyunda Cellat gölü ve havzasının, Bursa ovasının bataklıktan kurtarılması çok verimli geniş topraklara kavuşmak, sıtma kaynaklarını kurutmak gibi Tarım ve Sağlık bakımlarından çok önemli işler ve bu arada Çubuk barajı, işte bu prensipin en önemli verimlerinden biridir.

Çubuk barajı Ankara ovasının, yarık, çatlak ve çorak topraklarını sulamak ihtiyacını temin için daha 1929 da yapılması kararlaştırılan Çubuk barajı bu sene bitmiş ve açılma töreni 3 teşrinisanide yapılacak olan en kutlu devrim eserlerinden biri olarak Atatürk devrimi tarihine geçiyor..

Bu baraj, 18 milyon m³ suyu faydalı kılacak bir kabiliyettedir. Bunun *6 milyon* m³ şehre içme suyu olarak verilecek, artan 12 milyonu da Ankara ovasını sulama işlerine ayrılacak..

Ankara şehrinin içme suyuna verilecek olan 6 milyon m³ suyu da : Ziraat Enstitüsünün karşısında bütün asri, teknik esasları ihtiva ederek yapılmış olan, Cumhuriyet eserleri arasında hassatan yer alan, süzme havuzu süzecek ve şehire verecektir.

Gerek (Çubuk barajı), gerek (süzme havuzu), her ikisi teknik san'at ve randıman bakımlarından hakikaten Atatürk devrimine has Cümhuriyet eserlerinden biridir.

Bu baraj yapılmağa başlandığı sıralarda, bunun başarılıp başarı'amıyacağı üzerinde epeyce tereddütler gösterenler olmuş idi. Nasıl ki demiryolu siyasamızın tatbikine geçildiği zaman, biz demiryolu yapamayız veya işletemeyiz, diye ortalığa şüphe ve tereddüt saçanlar olduğu gibi..

Fakat Cümhuriyet Hükûmeti, nasıl demiryolları için yapılan ters propagandalara kulak asmadı, yaptı, başardı ise Çubuk barajını da işte yapmış, başarmış bulunuyor..

Bu, bize bir kere de isbat eder ki Atatürk devrimi, yapamıyacağını vadetmez. Vadettiğini de behemehal başarır.

* *

Posta, Telgraf ve Telefon işleri

• Posta, telgraf, telefon ve telsiz işlerini teknikçe üstün ve yurd ihtiyacına uygun bir düzene getirmek, şehirler arası telefon bağlarını durmadan artırmak, Cümhuriyet Halk Partisinin programında yer almış bir esas prensiptir.

Bu esaslı prensipin tahakkukuna çalışan Nafıa Vekâleti Posta, Telgraf, Telefon ve Telsiz idaresini bu bakımdan organize etmiştir.

Şehirler arası telefon hatlarını çoğaltmış *Ankara - Afyon* ve Ankara - Kayseri arasında telefon muhaberesi kurmuş; ve nihayet bu bayramımızı kutladığımız şu anda, (Ankara - Konya) telefonu da açılmış bulunuyor.

Gittikçe çoğaltarak, az zamanda bütün vilâyetler Ankaraya telefonla da bağlanmış olacaktır.

* *

İmtiyazlı şirketler

Osmanlı İmparatorluğu devrinin binbir dolaşık, çapraşık işlerinden biri de yurd ve ulus zararına birer imtiyaz kopararak memleketin üzerine çökmüş, yurdumuzu emen, ulusumuzun haklarını sömüren yabancı imtiyazlı şirketler idi.

Nafıa Bakanı Ali Çetinkaya'nın, Vekil olur olmaz ilk el attığı mevzuların başında, bu şirketlerin millet zararına olan hareketlerile, vaziyetlerile mücadele etmek vardı.

Bu mücadelenin, Cümhuriyete ilk hediyesi; İzmir - Kasaba ve Aydın demiryolları ile telefon şirketini, rıhtım

şirketini, radyo şirketini satın alıp millileştirmek oldu.

Şark demiryollarının da eli kulağındadır.

İkincisi de *Elektrik, Tramvay* ve *Tünel* ve *Havagazı* şirketlerinin millet zararına olan hareketlerine sed çekmek oldu. Bunların sıra ile millete mal edilmesi de artık uzak değildir.

Bu suretle, Cümhuriyet Türkiyesinde, kapitülâsyonculuk konsepsiyonuna artık yer kalmadığını, yâra da ağyâra da göstermiş olduk.

⁂

Görülüyor ki, bütün öteki devrim prensiplerimizin olduğu gibi « imkânı olduğu kadar az zamanda içinde yurdu bayındırlığa eriştirmek suretile ulusumuzu gene (refaha) kavuşturmak için genel ve yüksek menfaatlerin gerek kıldığı işlerde Devleti filen ilgilendirmek» yolundaki Parti prensipi (madde: 5 - D) de, Parti programının tesbit ettiği esaslar dairesinde, titiz, temiz, muntazam ve verimli bir çalışma çerçevesi içinde yürümekte ve yürünülmektedir.

Bugün vardığımız netice, gözlerimiz kararmadan, başımız dönmeden aşağısına bakamıyacağımız kadar yüksektir. Çünkü bugün bunlar Atatürk devriminin eserleridir.

⁂

Şimdi müsaade edin de en büyüğümüze yöneleyim:

Ey, bütün bu engin devrimleri, ta ulusal savaşının başından sonuna kadar hiçbir emsalsiz zorluk önünde irkilmeden, hiçbir eşsiz tehlike önünde sarsılmadan başaran. Bütün yeryüzü devlet ve milletlerince batırı sayılır, sözü dinlenir, yardımı dilenir, eserleri hayranlıkla anılır, (müstakil) ve (hür) tertemiz bir Türk Cümhuriyet Devleti kuran yârın da ağyârın da 20 inci asrın en büyük dâhisi diye andığı Büyük Atatürk; Senin önderliğinle başarılan bu devrim savaşının bu gür, feyizli neticelerinin yüceliği karşısında ve senin dehânın engin'iği ve seni bağrından çıkaran milletimin büyüklüğü önünde minnetle ve şükranla, saygı ile eğiliyorum.

Ali Rıza EREN

Ekonomi işlerimiz :

On dört yaşına basmış olan Cumhuriyetin iktisat politikasını, iktisat sahasında şimdiye kadar başardığı ve ilerde başaracağı eserleri 20 dakika içine sıkıştırarak kısaca anlatmak vazifesini Şefim bana tevdi etti. Bu büyük " milli inşa „ hareketini huzurunuzda elimden geldiği kadar vuzuhla aydınlatmağa çalışacağım:

Türkiyenin iktisat politikasına dolayısile Türk halkının mukadderatına hangi prensipler hakimdir? Türk devletçiliği hakimdir. Yani çalışkan ve faziletli Türk halkının refahı, saadeti ve emniyeti düşüncesi hakimdir. Bütün ekonomik faaliyetlerimiz, takibettiğimiz programlar, metodlar, teknik sistemler bu ana fikirden ilham ve direktif almaktadır.

Türk halkının geçim imkân ve vasıtalarını genişletmek, gelir kaynaklarını çoğaltmak ve daha verimli bir hale getirmek yaşayış seviyesini, sosyal düzeyini yükseltmek..... Rejimin ekonomik sahadaki ideali bir kelime ile medenî ve müreffeh Türkiye'dir. Zıraat, endüstri, kredi, transpor ve diğer bütün iktisadi faaliyet sahalarında teçhizatlanmış, tesisatlanmış ve bilhassa teşkilâtlanmış Türkiye'dir.

Şurasını da belirtmek isterim ki Cümhuriyet milli refah ve saadeti hiç bir zaman dar bir çerçeve ve muayyen bir mıntaka içinde tasavvur etmemiştir. Ekonomik kudreti ve genliği bütün yurt genişliğinde yaymak tahakkuk ettirmek onun gayesidir. Bunun için dir ki: çözülmez bir bütünlük arzeden geniş Türk

Vatanının her kısmı millî inşadan, millî ekonomi kuruluşundan tabiî, iktisadî ve coğrafî imkânlar ölçüsünde muhakkak azamî hissesini alacaktır. Bu güzel ve zengin yurtta inkılâp zihniyeti geri bir tevekkül " mistiği „ içinde iptidaî bir hayat sürülmesine tahammül edemez. Atatürk Türkiye'sine müreffeh, mesut ve bahtiyar yaşamak yakışır ve mukadderdir' Cümhuriyet bu ideale en kestirme yoldan, en kısa zamanda kavuşacaktır. Bu gayeye erişmek için güveni ve muvaffakiyet vasıtaları şunlardır:

İlmî metod,

Her şubede meslekî bilgi ve ihtisas,

Millî ekonomi hadiselerini, tezahürlerini mütemadi ve sıkı müşahede altında bulundurmak,

Daima müsbet ve yaratıcı bir zihniyet ile hareket etmek.

Bu manevî ve ilmî kuvvetlerle mücehhez olarak millî iktisat idealine hizmet edilmektedir. Türk Devletçiliğinin kısaca manası budur.

Endüstri: Yurtta istihlâk endüstri şubeleri hemen hemen tamamlanmak üzeredir. Devlet proğramının başardığı büyük eserler birer birer umumî hayatımıza katılıyor; Türk çiftçisinin, Türk işçisine, Transpor şubesine umumiyetle iç pazara ve iç ticaret hareketine taze kan ve hayatiyet veriyor. Diğer taraftan hususî teşebbüsler de Devlet kontrol ve himayesi altında ve millî menfaatlerin çerçevesi içinde inkişaf ediyorlar.

Her iki faaliyet şubesinin de maliyet ve satış fiyatlarını kollamak Vekâletin endüstri politikasının bugün başında gelmektedir.

Millî plânçomuzun aktif kısmında varlık kısmında büyük kıymetler ifade eden bu eserlerin yanı sıra: betona, demir ve çeliğe hayatiyet ve hatta şahsiyet izafe eden Türk Mühendislerinin, ustalarının, işçilerinin, teşkilât ve idare unsurlarının kıymeti nazarımızda daha aşağı değildir.

Girişilen teşebbüsler milletçe geçirdiğimiz bir Kültür ve medeniyet imtihanıdır. Endüstri sahasında en modern tesisat ve teçhizatı kurmak ve bunları kudretli teşkilâtın eline tevdi etmek yolunda Türkiye'ye tam bir muvaffakıyet mev'uttur. Çünkü: tatbik edilen proğramlar, beslenen samimî ve güzel emeller Türk milletinin maddî ve manevî kuvvetlerinin başaramayacağı işler değildir.

İkinci beş senelik endüstri plânı hazırlanmıştır. Bu plânla sanayileşme hareketimizin ikinci merhalesine geçiyoruz. Bu defaki proğramla ağır istihsal sanayii kurulması istihdaf olunmaktadır.

Önümüzdeki yıllarda Türk Devletçiliği madenlerimizin işletilmesinde en ağır ve mühim vazifesini bütün şümulile yerine getirecektir. Cümhuriyet böyle büyük millî servetleri spekülâsyon mevzuu alarak bırakamazdı. Maden servetlerimizin hususî kazançların uğruna tahrip edilmesini veya kudretsiz ve vesaitsiz, cılız ellerde muattal, ölü kalmasına bigâne kalamazdı.

Kısaca diyebilirim ki: Türk kromu, bakırı, simli ve altınlı kurşunu arsıulusal pazarlarda tesirini gittikçe hissettirecek ve arttıracaktır.

Maden ağır endüstrisi memleketimiz için mühim bir döviz menbaıdır. Fakat faydası yalnız bundan ibaret değildir. Muayyen bir mıntakada bir maden işlenmesine başlamanın ne demek olduğunu mahallinde, yerinde görmeden bir fikir edinmeğe imkân yoktur. Bütün bir muhitte geçim vasıtası olduğunu muayyen bir transpor hattını zararlı vaziyetten derhal kârlı bir hale getirdiğini ihraç edildiği limanda doğurduğu hareketi biraz görmek çok tenvir edicidir. Bütün bunlar bizzat olunmağa değer iktisadî hadiselerdir.

İstihlâk endüstrimize, ağır istihsal endüstrimize nazaran enerji kaynaklarımız ve kuvvei muharreke vaziyetimiz nedir?

Endüstri hareketimizi besleyecek kudrette enerji kaynaklarına sahip bulunmakla bahtiyarız. Son yılın muvaffakiyetli bir eserini sevgili dinleyicilerime bir defa daha tekrarlamak ve duyurmak isterim:

Maden araştırma enstitüsü Kütahya civarında Seyit Ömer Linyit havzasında

100.000.000 tonluk bir enerji kaynağı meydana çıkarmıştır. Bu kudrete dayanacak, ikinci beş yıllık proğramın tatbikatı neticesi olarak, büyük bir elektrik santralı vücuda getirilecektir. Ayrıca ana kömür havzamızda, Zonguldakta yine büyük çapta bir santral tesis edilecektir. Bu iki millî eser yurtta büyük mikyasta elektrik istihsal, tevzi ve istimalinin ilk tatbikatı olacaktır. Bilhassa Kütahya santralinin Anadolu yaylasının bu kısmının çehresini nekadar kısa bir zamanda değiştireceğini görmek bizlere müyesser olacaktır.

Sevgili yurttaşlarım; Zıraat ekonomisi, Türk çiftçisinin ekonomik kudretinin arttırılması, kazançlı ve verimli istihsalde bulunabilmesi İktisat Vekâletinin en başta gelen vazife ve meşgalesidir diyebilirim.

Çiftçilik zorlu bir mücadele hayatıdır. Tabiatla savaş en önde gelir. Ticaret hayatında sermaye çabuk döner. Fakat yaptığı masrafları, fedakârlıkları tekrar tahsil edebilmek için bütün mahsullerini idrâk etmiş ve değeri fiyatile satmış bulunması lâzımdır. Bunun için en aşağı bir yıl ister. Cümhuriyet Hükûmeti çiftçimizin kazançlı ve verimli istihsal şübelerinde çalışmasını temin eden candan bir rehberdir. Mahsulünün satışında kuvvetli bir yardımcısıdır. Devletin elinde bugün bu gayeyi kollayan iktisadi silâhlar vardır. Bu sahada İktisat Vekâletile mücadele edilmiyeceği, uğraşılamıyacağı zennederim ki artık anlaşılmıştır. Zıraî kredi ve kooperatifleri, millî menfaatlerimizi korumak maksadile teşkil olunan ticarî ve iktısadî müesseselerimiz çok büyük bir teyekkuz içinde mesailerine devam edecektir. Satış kooperatifleri hakikatta alım ve satım kooperatifleridir. Köylünün zarurî ihtiyaçlarını da temin edebileceklerdir. Meselâ Karadeniz mıntakasında köylüye mısır tevzii, diğer istihsal mıntakalarında istihsale yarayacak maddelerin temini, iyi tohum temini gibi...

Şurasına iman etmeli ki: Cümhuriyet Türk köylüsünü, esaretlerin en ağır ve en süflisi olan iktisadi esaret, istismar ve tahakküm altına sokulmasına değil böyle bir teşebbüs ve temayüle bile bir an müsaade edemez. Yurtta iktisadî istismar ve tahakküm çığrı yarı müstemleke haline düşmüş olan Osmanlı İmperatorluğu ile tarihe karışmıştır. Cumhuriyet devrinde Türk müstahsilinin malı yok pahasına, dünya fiyatlarının dununda fiyatlarla elinden alınamaz.

Ailesi ile âile toprakları üzerinde çalışan alın teri dökerek kendine ve memleketine millî gelir temin edecek istihsal yapan Türk çiftçisi kadar günle ümit verici, cesaret verici millî bir istinatgâh tasavvur olunamaz.

Varlıklı, sıhhatlı çiftçi âilesi verimli âile işletmesi, temiz ve sıhhî çiftçi yuvası... Ahlaklı, Faziletli ve asil bir ruh sahibi olan böyle bir unsuru Türk Cümhuriyeti hiç bir suretle iktisadî istismar ve tehakküme maruz bırakmaz. Şurasını da arzedeyim ki Türkiye için fazla istihsal " surproduction „ tehlikesi de yoktur. Tam hızla inkişaf eden memleket ekonomisi mümkün olduğu kadar fazla istihsale muhtaçtır. Fazla istihsali teşvik edecek, değerlendirecek iktisadî âmillere de sahiptir.

İktisadî, teknik ve sosyal tedbirlerle Türk çiftçisinin yaşayış seviyesi mütemadiyen yükseltilecektir. Zıraat hayatımız, zıraî istihsalimiz ile endüstri faaliyetlerimiz arasındaki münasebetlerin tanzimi Devletin bugün en mühim vazifelerinden biridir, Umumiyetle muhtelif millî istihsal şubeleri arasında ahenk tesis etmek ve millî menfaatlerimize uygun bir iş birliği vucuda getirmek mesai proğramımızın ana maddelerindendir. Canlı ve hareketli bir iç ticaret hayatı, bir iç pazar yaratmak Vekâletin üzerinde en büyük hassasiyetle durduğu mevzulardan biridir. Her şeyedn evvel ticaretin inkişafını - teşvik ve teşkil edecek mevzuat vucuda getirilmiştir.

Kudretli bir ticaret organizasyonuna sahip ve mesleğinin ehli ve kendini Türkiye ekonomisinin mes'ul bir uzvu telekki edecek sosyal bakımdan yükselmiş tüccarın ve ticaret evi ve müessese-

sinin Vekâlet nazarında kıymeti büyüktür.

Dış ticaret yalnız bir fiyat ve kalite meselesi olmaktan çıkalı epi zaman vardır. Arsıulusal menfaat mücadelesinde yer alabilmek milli mahsulleri ve mamulleri satabilmek için ihracatçının maharet ve liyakatı gayrikâfidir. Zemini hazırlayan satış imkânlarını çetin ve devamlı müzakerelerle elde edan devlettir. Diye bilirim ki dış ticaret politikasını yürütmek, Vekâletin en başta gelen bir vazifesidir, uğraşma mevzuudur. İktisat Vekâleti bu sahadaki vazife ve rolu ile binlerce yurttaşın refahı, saadeti, yaşayışı, iztırabı, endişesi, muvaffakıyeti ve ademi muvaffakıyeti üzerinde âmil olduğunu ve olacağını tamamile müdriktir. Onun içindir ki bu sahada çok hassastır.

Karşılıklı menfaat siyasetini güdenlere azami kolaylık göstermek Vekâletin şiarıdır. O derecede ki muhatapların müşterilerin aklına gelmiyen lehlerindeki bir çok kolaylıkları bizzat derpiş edip kendilerine teklif edilmesi sık sık tesadüf olunur hareketlerdendir. Fakat karşılıklı menfaat esasını ihmal eden, bir taraflı düşünen, milli hak ve menfaatlerimizi kasten ihlâl etmek istiyen her hangi bir temayül karşısında mukabelei bilmisil bütün asabiyetile ve titizliğile harekete geçer. Bu mevzuda inceden inceye kâr ve zarar hesabı yapılmaz mevzubahs olan en hassas ve en nazik milli bir mevzuumuzdur. Bunun içindir ki: diğer memleketlerle, dünya piyasalarile olan münasebetlerimizi mahsullerimizin ve rakiplerimizin fiyatlarını günü gününe adım ad m takip edebilmek için lâzımgelen teşkilât vucuda getirilmiştir.

Sevgili yurttaşlarım; İktisat Vekâleti Türk halkının her günkü mücadele hayatı içinde yaşamaktadır. Halkın her günkü meselelerile, müşküllerile, dertlerile alâkadardır. Vatandaşın faaliyetinde, mesai hayatında Devletin lâkayt kalacağı, en ufak bir hadise tasavvur etmiyorum.

Dış ticaret münasebetile Vekâletin giriştiği mühim bir mücadeleden daha bahsetmek isterim. O da ticarette fazilet ve ahlak mücadelesidir. Türk'ün milli fazileti olan doğruluğun ticari münasebetlerimizde şaşmaz bir dustur haline gelmesini temin etmiştir. Türk milli markasının; kalitenin numuneye uygunluğunun ifadesi olmasını temin etmektedir. Hükûmet ihracatı kontrol selâhiyetini Büyük Meclisten bu maksatla almıştır. İktisat Vekâleti bu sahada çok zecri hareket edecektir. Türk markasına hiyanet edenleri maddeten bu işlerden uzaklaştıracak ve böylelerine ayrıca " içtimai ahlaksızlık „ damgasını vuracaktır.

Türkiye kredi sahasında teşkilâtını çok ilerletmeğe muvaffak olmuştur. Bu muvaffakıyetin en mühim âmili " emniyet „ dir. İftiharla, sevinçle iddia edebiliriz ki: yurdumuzda emniyet tecssüs etmiştir. Dünya buhranı ağır sademelerini, sarsıntılarını, dalgalarını atlattık. Dünyaya şamil zorlukларını geride bıraktık. Böyle bir hengâmede bu memlekette emniyeti sarsacak hiç bir vaziyete meydan verilmemiştir. Evvelce gözümüzde büyüttüğümüz bir çok teşebbüsleri bugün milli Bankalarımızın pratik ve başarıcı iş birliğile derhâl tahakkuk sahasına geçiriveriyoruz Bu misal de gösterirki; kudretli, muntazam teşkilâtın değeri sermayeden çok daha fazladır. Hiç bir sermaye ne kadar geniş olursa olsun teşkilâtın noksanlığını ve aksaklığını telâfi edemez.

Milli tasarrufun emniyeti Vekâletin üzerinde en hassas bulunduğu mevzulardan biridir. Bunun için milli ihtiyaçlarımıza uygun kanuni mevzuatı harekete geçirmiş bulunmaktadır. Pek yakında sigortalar kanunile de bu emniyet tedbiri tamamlanmış bulunacaktır.

Cümhuriyet hükûmeti Limanlarımızı da teknik ve iktisadi vasıtalarla muhakkak teçhiz eyleyecektir. İstanbul limanında mühim bir islâh hareketi başlamıştır. Limanlarımızdaki canlı, geniş mübadele ve transpor faaliyeti ve onun doğurduğu kredi ve sigorta faaliyeti bütçemizi besliyecektir. Liman mıntakalarımızın varidat kaynaklarımızın en mütekâsif mıntakalarından biri olduğu her vesile ile tahakkuk edecektir.

Ucuz ve emniyetle nakliye: Bütçe

imkânlarımızı kollayarak Vekâlet ticaret filomuzu yenilemek yolunu bulmuştur. Önümüzdeki yıllarda bu iş tahakkuk edecektir.

İş kanunu: Son yıl içinde hükûmet, rejime şeref verecek sosyal mevzuat çıkarmıştır. Vekâletimiz bunların tatbikatı üzerindedir. Türk işçisinin hukuku, sıhhatı ve hayatile yakından alâkadardır; vazifedardır.

Sevgili yurddaşlarım; Millî İnşamız kuruldukça ekonomik bünyemiz taazzuv ettikçe, tesisat ve teçhizat ve teşkilâtımız tamamlandıkça kökleşip Millî hayata uydukça bizlere çok tatlı sürprizler hazırlayacaktır. Umumî hayatımızın aldatmaz ve şaşmaz bir barometrosu telekki ettiğimiz Devlet bütçesi, vergilerimiz artırmadan hattâ bazılarını tedricen ve muntazaman indirdik ve indireceğiz hâlde, istikbalde her yıl mühim yükselişler kaydedecektir. Bu yükselişler Cumhuriyet Hükûmetine Türk Vatanında yeni yeni medeniyet eserleri kurmak imkânını bahşedecektir.

İstıkrar, emniyet, millî ve içtimaî tesanüt, birlik disiplinli ve programlı çalışma gibi manevî kıymetlerin teşkil ettiği temeller üstünde maddî eserlerimizi yükseltiyoruz. Muvaffakıyetin hakikî sırrı buradadır.

Bu memleketin parasına emniyet olunur. Maliyesine itimad edilir.

Ekonomik politikâsındaki istikrara, ekonomik teşkilâtının réalisation kabiliyetine ve kuvvetine bel bağlanabilir.

İstikbaline güvenilir.

Şeflerinin ileriyi görmek ve hadiseleri önleyiş kudretine inanılır.

Türk Devletinin arsıulusal prestijine gıpte edilir.

Sevgili yurttaşlarım, böyle bir memlekette çalışmamak ve muvaffak olmamak, müreffeh bir hayat seviyesine erişmemek tasavvur olunabilir mi?

Yalnız, şurası da muhakkaktır ki: muvaffakiyet için çalışmak ister. Hayatta, bilhassa iktisat hayatında, her muvaffakiyet anlayışlı say ister. Kolay zannolunan işler ancak tesadüfün mahsulüdür, Yarını yoktur. Fert hayatında olsun millet hayatında olsun istikbale mal edilebilecek hiç bir muvaffakiyet tasavvur olunamaz ki: emek, say, sebat ve hatta mihnet mahsulu olmasın...

Sevgili yurttaşlarım, mutlak olan siyasî İstiklâlimizin yarattığı millî hava içinde gözlerimizi Yurdumuzun parlak istiklâline dikelim. Türk olmanın verdiği saadet ve heyecan içinde bu güzel emelleri, erişilmez idealleri hakikat haline sokan Büyük Reisimize Atatürk'e karşı kalbimizden minnet ve şükran duyguları taşarak hiç durmadan çalışalım.

Sami İŞBAY

Kültür İşlerimiz :

Atatürkün en büyük eseri olan Cumhuriyetin onüçüncü yıldönümünü büyük bir sevinç ve iftiharla kutlarken Cumhuriyet rejiminin kültür sahasında yaptıkları şeyleri genel çizgilerile gözden geçirmeyi faideli buluyorum.

Atatürkün dehasından doğan büyük Türk inkilâbının en önemli cepheleriden biri kültür inkilâbıdır. Atatürkün, Türk kültüründe yaptığı en feyizli hamle, bu kültüre lâikliğin karekterini vermesidir. Hilâfeti bütün an'anesile birlikte memleket haricine atan Cumhuriyet Türkiyede geriliği ve ortakurun zihniyetini temsil eden medreseleri, tekkeleri bir hamlede kapattı, Türkiyede bütün öğretim ve eğitim kurumlarını dinî tesirlerden ve her türlü batıl itikat ve hurafelerden kurtardı. Bir taraftan da falcılık, üfürükçülük gibi, asırlardan beri Türk içtimaî bünyesinde menfi izler bırakan ve halkın ilmî bir zihniyetle düşünmesine engel olan âmillerden memleketi temizledi. Atatürk, memleketin manevî havasını bozan bütün bu muzır tesirlerden Türkiyeyi kurtarmakla ona inkılâp alanında en önemli hamleleri yapacak dinamik bir kudret vermiş oldu.

1789 inkılâbını yapan Fransanın, okullarını ancak 1882 de, yani inkılâptan

tam 93 yıl sonra lâikleştirebilmiş olduğu düşünülürse, asırlardanberi muzır ve batıl fikirlere sahne olan Türkiyeyi Atatürkün bir hamlede lâikleştirmesinin, cihan tarihinde görülmemiş bir inkılâp hamlesi olduğunu teslim etmemek mümkün değildir. Bugün artık Türkiyede hayatın önemli meselelerini gördüğü rüya, yaptırdığı istihare veya açtığı fal üzerine halletmeğe kalkışacak, bir teşebbüse başlamak için müneccim başının tesbit ettiği eşref saatı bekleyecek ne bir devlet adamı, ne de tek bir fert kalmıştır!

Atatürkün başardığı harf inkilâbı da lâiklik inkılâbı kadar kültürümüz üzerinde tesiri çok geniş olan önemli bir adım olmuştur. Türk diline uymayan, memlekette tahsil hayatının ilerlemesine engel olan arap harflerinin yerine Türk harflerinin kabul edilmesi, Türk tahsil hayatına dünyada mevcut milletlerden hiç birinin malik olmadığı en büyük kolaylığı temin etti. Beş on yıl önce en münevverlerimizin bile doğru okumakta tereddüt ettikleri kelimeleri bugün yedi sekiz yaşındaki Türk çocuklarının doğru okuyup yazdıklarını görmek kadar insana sevinç ve iftihar veren bir manzara olamaz.

Atatürkün kültür alanında yaptığı inkılâpların en feyizlilerinden biri de Türk kültürüne ulusal benliğini aşılması olmuştur. Atatürk, asırlardanberi islâmlık ve osmanlılık çenberleri içinde kendi benliğini kaybetmiş ve gidecek yolu şaşırmış olan Türk milletine dünyanın en eski, en yüce ve en asil bir milleti temsil ettiğini, Ortaasyada millî dehasının yarattığı kültür meşalesile acunun her tarafını aydınlatmış olduğunu öğretti. Türk dilinin bütün dillere kaynak olduğunu reddolunmaz delillerle cihan ilim âlemine tanıttı. Atatürkün yüksek himayesi altında kurulan ve çalışan Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu Türk tarihi ile Türk dilinin eskiliği, yüceliği ve derinliği hakkında Atatürkün feyizli rehberliği ve irşadı altında yaptıkları tetkiklerle Türk dehasının bütün parlak izlerini hem memleketimize, hem de bütün cihana göstermeğe muvaffak oldu.

Atatürkün yarattığı inkılâbı, bizzat anlatan büyük nutukları, Türk inkilâbının yüceliğini ve genişliğini, hem bu gün yaşayan, hem gelecek olan nesillere engin ve çoşkun bir belâgatle tasvir eden en yüksek bir kültür belgesi ve en muhteşem bir telkin âbidesi oldu.

Atatürk, bizzat yazdırarak Kültür Bakanlığına armağan ettiği tarih kitapları ile yurtbilgisi kitapları, Türk çocuklarına millî varlıklarını telkin eden, onlarda millet aşkını, Türklüğe hizmet heyecanını uyandıran değerli birer eserdir.

Atatürkün yüksek rehberlikleri altında sayın uzmanlarımızın, yüksek okullarımız müdavimlerine verdikleri inkılâp dersleri, Türk inkılâbının manasını, önemini ve şümulünü münevver gençliğimize kavratan canlı birer telkin âmili olmaktadır.

Atatürkün yüce himayeleri altında üç defa toplanan Dil Kurultayı ile Tarih Kurultayında değerli uzmanlarımızın Türk Dili ve Tarihi etrafında büyük bir salâhiyetle ortaya attıkları ilmî tetkikler, bütün kültür müesseselerimize Türk kültürünün en önemli mevzuları hakkında geniş ufuklar açmıştır. Atatürkün bizzat yarattığı ve başardığı bu millî kültür hareketi, bütün Kültür kurumlarımıza millî ruhu aşılayan gür ve coşkun bir kaynak oldu. Şimdi artık, hangi tahsil çağında bulunursa bulunsun, her Türk çocuğu, milletinin bir kaç yüz çadırdan ibaret bir aşiretten doğmadığına, tarihinin Selçuk hükümlerinin bir fermanile istiklâl kazanan Sultan Osman ile başlamadığına, dilinin başka lisanların yardımına muhtaç olmadan bir fikri ifadeden âciz bulunan kısır ve mahdut bir dil olmadığına inanmış ve aksini iddia edenleri en ilmî delillerle ikna edecek bir olgunluğa ermiştir.

Atatürk, milletine tarihinin ve dilinin yüceliğini ve genişliğini öğretmekle Türke millî varlığını yükseltecek en büyük hamleyi verdi. Artık Türk milleti, yüce tarihinin kendisine verdiği orjinal

ve yüksek karakterleri en canlı bir şekilde çocuklarına aşılamak imkânını Büyük Önderin oğurlu ve nurlu elivle en geniş bir ölçüde kazanmıştır. Atatürk, milletine kendi millî varlığını öğretmekle kalmadı, millî varlığı asrî kudretlerle techiz etmenin yolunu da gösterdi. Bu suretle Türk milletinin cihan kültürüne tarihin her devrinde her alanda yaptığı büyük hizmetleri, bundan böyle daha parlak bir şekilde başarması için zarurî olan en önemli vasıtayı milletin eline vermiş oldu. Milliyet bayrağı, Atatürk Türkiyesinin elinde şovenlik âmili değil, ileri hamlelerle millî varlığa ve insanlığa hizmet aşkını temsil eden bir sembolddür.

Atatürk inkılâbı, Türk kültürüne en demokrat şeklini verdi. Türkiyede bir çocuğun bütün isdidat ve kabiliyetlerini tahsil müesseselerinin her derecesinde inkişaf ettirmek için hiçbir engel kalmamıştır.

Cümhuriyet Hükûmeti Türkiyede okumamış yazmamış tek adam bırakmamak azmile her yıl faaliyet sahasını genişletmektedir. İmparatorluk devrinde 1913 - 1914 ders yılında bütün imparatorluk içindeki resmî ilkokullara devam eden talebenin sayısı 40,000i kız, 182,000i erkek olmak üzere sadece 222,000 iken bugün ilkokullarımıza devam eden çocukların sayısı 243,365 i kız, 437,293 ü erkek olmak üzere 680,658 i bulmuştur.

Cumhuriyet hükûmeti köylerde çocukların tahsilini köy hayatının icap ettirdiği ve Türk inkılâbının zarurî kıldığı yolda temin etmek üzere ciddi ve amelî tedbirler almaktadır.

Cumhuriyet devrinde orta öğretim kurumlarındaki talebe sayısının artması daha büyük nisbette olmuştur. Cumhuriyetin ilân olunduğu 1923 yılında orta okullarımızda topu topu 5905 talebe vardı. Geçen yıl ortaokullara devam eden talebemizin sayısı 48872 ye varmıştır. Bu yıl ortaokullarımızdan mezun olan talebe sayısı 12,000 i geçmiştir. Bu 1923 deki ortaokul talebesi mevcudunun iki buçuk misline yakın bir kemiyettir.

Yine 1923 de liselerimizin ikinci devrelerine devam eden talebenin sayısı ancak 1241 di. Geçen yıl bu sayı 11746 ya varmıştır. Bu yıl liselerimizden mezun olanların sayısı 1800 dir ki bu, on üç yıl önce liselere devam eden talebeden üçte bir nisbetinde fazladır.

Bu ders yılı başında bütün orta öğretim müesseselerimize devam eden talebenin sayısı daha bu günden 19,977 si kız, 56,196 sı erkek olmak üzere 76, 173 ü bulmuştur. Bu suretle orta öğretim müesseselerine bugün devam eden talebenin sayısı, Cumhuriyetin ilânı yılındaki talebe sayısına nisbetle 8 misli fazladır.

Sanat, ticaret okullarımız da seri bir inkişaf göstermiştir. Bilhassa kız enstitülerimize, kız sanat okullarımızla akşam sanat okullarına ragbet çoğalmaktadır. İki yıl önce bu müesseselere devam eden talebe sayısı 5641 di. Aynı müesseselere geçen yıl devam edenlerin sayısı 8330 u bulmuştur. Bu suretle meslekî müesseselerimizin talebe sayısı bir yıl içinde 2689 talebe artmıştır.

Cümhuriyet Hükûmetinin sanayileşme siyasetinin neticesi olarak endüstrimizdeki inkişaf, aldığı hızla devam ettikçe meslek okullarımızın da bu inkişaf ile mütenasip olarak ilerlediğini göreceğiz.

Cümhuriyet devrinde bütün tahsil müesseselerimizdeki inkişaf, sadece buralara devam eden talebenin sayısına münhasır kalmamış, bu kurumların binaları, programları, kitapları, vasıtaları, öğretmenlerinin seviyesi ve okul hayatının genel yürüyüşü çok ileri adımlarla ilerlemiştir. Bugün Ankarada ve köylere varıncaya kadar Türkiyenin her tarafında hayret ve takdirle göze çarpan modern okul binalarının hemen hepsi Cümhuriyet devrinin eseridir. Okulların terbiyevî ihtiyaçlarını karşılayacak tesisat ve malzeme ile techiz etmek için Cümhuriyet Hükûmeti, hiç bir fedakârlıktan çekinmemiştir.

Cümhuriyet devrinde bütün tahsil derecelerinin programları Cümhuriyet rejiminin, Türk inkılâbının ve modern eğitim prensiplerinin gerekli kıldığı

hamlelerle ıslah edilmiştir. Bu yıl tatbikına başlanan ilk okul programları, bunun yeni ve parlak bir örneğidir.

Cümhuriyet devrinde okul kitaplarımızın, gittikçe talebenin öğrenim ihtiyacını daha iyi karşılayacak derecede mükemmel, nefis ve ucuz olmasına çok önem verildi.

İlmî seviyesi yüksek, meslekî bilgisi geniş, Cumhuriyet rejimine ve Türk inkılâbına içten bağlı öğretmenler yetiştirmek Cumhuriyet hükûmetinin üzerinde durduğu ve büyük bir azim ile başardığı bir iş oldu. Cumhuriyet, ilk öğretmen okullarının seviyesini yükseltmiş, öğretmenlerimizin meslekî bilgisini arttırmak için ciddi tedbirler almıştır. Bir taraftan ortaokullarımıza öğretmen, bir taraftan da öğretim alanına ispekter hazırlamak üzere Ankarada Gazi Terbiye Enstitüsü açıldı. liselere öğretmen yetiştiren yüksek öğretmen okulu da ıslah edildi. Lise ve Üniversite mezunlarından değerli unsurlar, tahsillerini yükseltmek ve muhtelif ilim şubelerinde ihtisas kazanmak için müsabaka ile yabancı memleketlere gönderildi.

Bir taraftan da Ankarada İsmet Paşa Kız En-tıtüsünde meslek okullarına öğretmen yetiştiren ayrı bir şube, müzik öğretmeni yetiştirmek üzere bir öğretmen okulu, beden eğitimi öğretmeni yetiştiren bir okul kuruldu.

Bugün Üniversiteden köy okuluna kadar bütün Türk kültür kurumlarında çalışan her Türk öğretmeni Cümhuriyet rejiminin, Türk inkılâbının fedakâr ve canlı yapıcısıdır. Türk milleti, sevgili çocuklarını ellerine emniyetle teslim ettiği öğretmenlerimizin vazifeye feragatle bağlılıklarına, millî ülküleri tahakkuk ettirmekteki azim ve kudretlerine emin olmakta haklıdır.

Cümhuriyet hükûmetinin Türkiyede kız tahsilinin inkişafı için attığı adımlar çok ileri ve çok önemlidir. İmparatorluk devrinde, tahsil müddeti erkek liselerininkinden az olmak üzere, yalnız İstanbulda iki kız lisesi vardı. Cümhuriyet hükûmeti memleketin her tarafında kız liselerinin sayısını arttırdı. Kız lisesi olmayan yerlerde kızların erkek liselerine devamına müsaade etti. Öte taraftan bütün yüksek tahsil müesseselerinin kapısını kızlara açtı. Yüksek okullarımız gibi ilk ve orta müesseselerimizde de muhtelit tedrisatı kabul etti. Bu suretle Türk kızları, asırlardanberi ihmal edilmiş olan tahsillerini Cumhuriyet devrinde en yüksek dereceye kadar çıkarmak imkânını bulmuş oldular.

Cümhuriyet hükûmeti, yüksek tahsil müesseselerini memleketin muhtelif sahalarda ihtiyaçlarını karşılayacak canlı birer ilim müesseseleri haline getirmek için hummalı bir faaliyete girişti. İstanbul Üniversitesini yeniden kurdu ve bu müesseseyi hakikî bir ilim ocağı, millî tetkikler için önemli bir merkez haline getirdi. Ankarada açılan Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi, yüksek millî kültürümüzün en canlı ve en verimli bir kaynağı olacak bir hızla işe başlamıştır. Bu yüksek müessesede Türklüğün her cephesinde yapılan ilmî tetkiklerin arsıulusal ilim âleminde parlak akisler yapacak değerde neticeler vereceğinden şüphe yoktur.

Cümhuriyet rejiminde yüksek bir inkişafa mazhar olan siyasal bilgiler okulu, Ankarada yeni ve modern binasında feyizli hizmetlerine daha parlak bir surette devam edecektir.

Cümhuriyet Hükûmeti, Büyük Önderin yüksek rehberliğile memlekette güzel sanatların inkişafını temin edecek yeni ve önemli tedbirler almıştır. İstanbuldaki güzel sanatlar akademisi ıslah edilmiş, Ankaradaki müzik öğretmen okulu yeni ve feyizli bir ilerleme devresine girmiştir. Ankarada açılan konservatuvarın tiyatro kısmı opera ve temsil şubelerini hâvi olduğu halde kurulmuştur.

Cümhuriyet hükûmetinin yeniden açmış veya geniş bir inkişafa erdirmiş olduğu yüksek müesseselerden bahsederken burada Kültür Bakanlığından başka Bakanlıkların idaresi altında bulunan yüksek okulları da saygı ile anmayı ve selâmlamayı borç bilirim. Başta, Ankaradaki yeni binasına nakli hükû-

met merkezimize yüksek bir şeref getiren Harp Okulumuzla, İstanbuldaki Harp Akademimiz, kahraman ordumuza mümtaz şerefler yetiştirmek hususundaki yüksek ve tarihî hizmetlerine Cumhuriyet rejiminde de yeni ve parlak hamlelerle devam ederek yüce tradisyonlarını şanla, şerefle devam ettirmektedirler.

Türe Bakanlığına bağlı Ankara Hukuk Fakültesi, Bayındırlık Bakanlığının idaresindeki Yüksek Mühendis Okulu, Tarım Bakanlığının kurduğu Yüksek Ziraat Enstitüleri, Ekonomi Bakanlığının idaresi altındaki Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu ve Yüksek Deniz Ticaret Okulu ile bu Bakanlıklara bağlı başka müesseseler, her sahada memleketin muhtaç olduğu yüksek ihtisas ve teknik adamlarını en modern metodlarla hazırlamak için Cumhuriyet devrinde geniş ve iftiharla anılacak bir inkişafa mazhar olmuşlardır.

Cumhuriyet devrinde, bilhassa Türk harflerinin kabulünden sonra Kültür Bakanlığının doğrudan doğruya neşrettiği veya neşrine yardımda bulunduğu eserler, önemli bir yekûn tutmaktadır. Devlet Basımevi, bastığı eserin güzelliğile Türk basım tarihinde yeni bir devir açmıştır. Cumhuriyet hükûmetinin iki yıl önce kurduğu basma yazı ve resimleri derleme idaresi memleketimizde çıkan bütün eserleri toplamak ve çıkan eserlerin bibliyografyalarını muntazam bir yolda neşretmek suretile memleketin önemli bir ihtiyacını karşılamaktadır. Cumhuriyet devrinde müzecilik ile arkeoloji sahası yeni ve çok geniş bir ilerleme devresine girdi. Teşkilâtı tamamlanmış ve eserleri tasnif edilmiş müzelerimizin sayısı 12 ye çıktı.

Bunlardan başka şimdiden bir çok tarihî eserleri ihtiva eden ve eserleri tasnif edilir edilmez müze olarak açılması kararlaşan 21 müessese vardır. Dünyanın en eski ve en değerli kültür eserlerini toprağının üstünde ve altında saklayan memleketimizde bütün bu eserleri meydana çıkarmak azmi, Cümhuriyet hükûmeti için çok esaslı bir faaliyete mihver oldu.

Cümhuriyet devrinde şimdiye kadar Türk ve yabancı âlimlerin idaresi altında otuzdan fazla yerde yapılan hafriyat, çok değerli eserler meydana çıkardı. Bilhassa Türk Tarih Kurumunun geçen yıldanberi Alacahöyükte yaptığı hafriyat, arkeoloji ilmine yepyeni malzemeler ve arsıulusal ilim âlemini hayran eden eserler meydana çıkardı. Eski âbideleri koruma heyeti de eski eserleri korumak, tamir etmek ve rolüvelerini çıkarmak için canlı bir faaliyete girişti.

Cümhuriyet rejimi, bilhassa okullarımıza pedagojik prensiplerin zarurî kıldığı millî ve canlı bir hayat getirmiştir. Artık okullarımızda uyuşuk beceriksiz, ezberci, mahdut talebeyi göremezsiniz. Bunun yerine makul bir spor hayatı, ilmî bir surette tanzim edilmiş bir beden faaliyeti ile vücutları sağlam, canlı, başarıcı, etrafındaki millî ve içtimaî meselelere karşı içten alâkalı, millî ülküleri tahakkuk ettirmeyi hayat gayesi bilen, Türk inkılâbının manasını ve şumûlünü anlamış, Atatürkün Cümhuriyeti kendilerine emanet etmiş olmasının önemini kavramış uyanık ve fedakâr bir nesil yetişmektedir.

Okulun müşterek faaliyeti teşvik eden havası, hür bir memleketin hür çocuklarına disiplinli ve millî gayeler için çalışmanın zevkini tattıran bir âmil olmaktadır.

Hasılı Cumhuriyet hükûmeti, Büyük Önder Atatürkün Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde milletine hitaben "Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız„ şeklinde ifade buyurduğu yüksek gayeyi kültür alanının her cephesinde tahakkuk ettirmek için hiç bir fedakârlıktan çekinmemiştir.

Sayın dinleyicilerim, yapılan işler, bizi gayemize henüz eriştirmiş değildir. Bununla beraber Cumhuriyet hükûmetinin yaptığı her hamle, bizi bu gayeye yaklaştıracak geniş bir adımdır. Türk milleti, Büyük Önderin işaret ettiği hedefe en kısa yoldan en kısa zamanda ulaşmak için var kuvvetini sarfetmektedir.

İhsan SUNGU

İmtiyaz Sahibi: Nusret Köymen Umum neşriyatı idare eder: Necibali Küçüka. Ankarada Ulus Basımevinde basılmıştır.

HALKEVLERİ DERGİLERİ

Taşpınar *(Afyon)* aylık. Altın Yaprak *(Bafra)* aylık. Kaynak *(Balıkesir)* aylık. Devrimin Sesi *(Bilecik)* aylık. Türkün *(Bursa)* üç ayda bir. Altı Ok *(Edirne)* aylık. Altan *(Elâzız)* aylık. Halkevi *(Eskişehir)* aylık. Aksu *(Giresun)* aylık. Yeni Türk *(Eminönü)* aylık. Halk Bilgisi Haberleri *(Eminönü)* aylık. Ün *(Isparta)* aylık. Fikirler *(İzmir)* on beş günde bir. Doğuş *(Kars)* aylık. Ilgaz *(Kastamonu)* aylık. Batı Yolu *(Kırklareli)* aylık. Yeni Doğuş *(Manisa)* aylık. Akpınar *(Niğde)* aylık. 19 Mayıs *(Samsun)* aylık. Dıranaz *(Sinop)* aylık. Ortayayla *(Sivas)* aylık.

BALKANLAR VE TÜRKLÜK

Bu yaz Balkanlarda geniş bir etüd seyahati yapan Yaşar *Nabi*, tetkiklerini 256 sayfa tutan bir kitapta toplamıştır. Fiyatı 100 kuruştur.

FRANSA'DA KÜLTÜR İŞLERİ

Fransız maarif teşkilâtı, programları, bütcesi, her tahsil zümresine aid istatistik ve fotografileri ihtiva eden bu eser; maarif işleri ile çok yakından ilgili ve bu mevzuda salâhiyetli olan Hasan Âli Yücel tarafından yazılmıştır. Okurlarımıza hararetle tavsiye ederiz.

ULUS Basımevi